

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
TEISĖS FAKULTETO
TEISĖS FILOSOFIJOS KATEDRA

SIMONA DERKINTYTĖ
TEISĖS IR VALDYMO STUDIJŲ PROGRAMA

SOCIALINĖS GLOBOS IR RŪPYBOS TEISINIS REGULIAVIMAS IR
JO SOCIALINIS VEIKSMINGUMAS
Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas -
Doc. dr. V. Šlapkauskas

Vilnius, 2004

TURINYS

ĮVADAS.....	3
1. GLOBOS IR RŪPYBOS SAMPRATA.....	5
1.1. Socialinė globos ir rūpybos samprata.....	5
1.2. Teisinė globos ir rūpybos samprata.....	8
2. SOCIALINĖS GLOBOS IR RŪPYBOS TEISINIS REGLAMENTAVIMAS.....	19
2.1. Vaikų globos ir rūpybos teisinis reglamentavimas.....	19
2.1.1. Vaiko globos ir rūpybos rūšių reglamentavimas.....	21
2.1.2. Vaiko globos ir rūpybos formų reglamentavimas.....	26
2.1.3. Vaiko globos (rūpybos) finansavimo reglamentavimas.....	34
2.2. Pilnamečių asmenų globos ir rūpybos teisinis reglamentavimas.....	35
2.2.1. Pilnamečių asmenų globa ir rūpyba namuose.....	36
2.2.2. Institucinė pilnamečių asmenų globa ir rūpyba.....	40
3. SOCIALINĖS GLOBOS IR RŪPYBOS TEISINIO REGULIAVIMO SOCIALINIS VEIKSMINGUMAS.....	43
3.1. Teisės socialinio veiksmingumo samprata.....	43
3.2. Vaikų globos ir rūpybos teisinio reguliavimo socialinis veiksmingumas.....	44
3.3. Pilnamečių asmenų globos ir rūpybos teisinio reguliavimo socialinis veiksmingumas.....	56
IŠVADOS IR REKOMENDACIJOS.....	59
LITERATŪRA.....	62
SANTRAUKA.....	66
SUMMARY.....	67
1 PRIEDAS.....	68

IVADAS

Lietuvoje vykstantys socialiniai, ekonominiai pokyčiai - perėjimas į rinkos santykius, nedarbo atsiradimas ir plitimas, gyvenimo lygio smukimas palietė nemažai žmonių. Susidūrę su naujais, anksčiau nepatirtais socialiniais reiškimais jie buvo priversti prisitaikyti prie sparčiai kintančios aplinkos, keisti gyvenimo stilių, elgseną. Nesugebėjimas prisitaikyti prie pakitusių gyvenimo sąlygų lėmė probleminių šeimų skaičiaus augimą. Probleminių šeimų, nesugebančių arba nenorinčių rūpintis savo vaikais, gausa tapo viena iš pagrindinių priežasčių, dėl kurios vaikai netenka tėvų globos ir dėl kurios suaugę asmenys nesulaukia pagalbos ir globos iš savo pilnamečių vaikų.

Lietuva, kaip ir kiekviena demokratinė valstybė, yra įsipareigojusi gerbti žmogaus teises. Pripažįstama, kad kiekvienas žmogus turi turėti visas teises ir laisves neatsižvelgiant į rasę, odos spalvą, lytį, kalbą, religiją, nacionalinę ar socialinę kilmę, turtą, sveikatą ar kitas aplinkybes. Asmeniui, kuris nesugeba pats tinkamai įgyvendinti savo teisių ir teisėtų interesų, būtina sudaryti sąlygas, kurios užtikrintų jo teisių ir interesų realizavimą. Globa ir rūpyba yra viena iš priemonių, padedanti vaikui ir neveiksniam fiziniam asmeniui užtikrinti jo, kaip teisės subjekto, teisių įgyvendinimą, sukurti tinkamą aplinką jo ekonominiams, socialiniams ir doroviniams interesams tenkinti. Tačiau likusių be tėvų globos vaikų ir negalinčių pasirūpinti savimi suaugusių asmenų teisių apsaugos problema vis dar lieka aktuali.

Tyrimo objektas – socialinės globos ir rūpybos teisinis reglamentavimas.

Tyrimo tikslas - atskleisti socialinės globos ir rūpybos teisinio reguliavimo veiksmingumą.

Tyrimo uždaviniai:

1. Apibrėžti globos ir rūpybos socialinę ir teisinę sampratą.
2. Išnagrinėti vaikų globos ir rūpybos teisinio reglamentavimo ypatumus:
 - 2.1. Vaikų globos (rūpybos) rūšis ir formas.
 - 2.2. Vaikų globos (rūpybos) finansavimą.
3. Išnagrinėti suaugusių asmenų globos ir rūpybos teisinio reglamentavimo ypatumus.
4. Išanalizuoti socialinės globos ir rūpybos teisės normų įgyvendinimo ypatumus:
 - 4.1. Laikinosios ir nuolatinės vaiko globos (rūpybos).
 - 4.2. Vaiko globos (rūpybos) šeimoje, šeimynoje ir vaikų globos institucijose.
 - 4.3. Vaiko globos (rūpybos) finansavimo.
 - 4.4. Suaugusių asmenų globos (rūpybos).

Tyrimo hipotezė – teisinio reglamentavimo trūkumai ir nepakankamos valstybės ekonominės galimybės neigiamai įtakoja socialinės globos ir rūpybos teisinio reguliavimo socialinį veiksmingumą.

Tyrimo metodai:

1. Dokumentų analizė (tradicinė) – teisinių dokumentų, mokslinių straipsnių, vadovėlių analizė naudota siekiant atskleisti globos ir rūpybos sampratą, išanalizuoti globos ir rūpybos teisinį reglamentavimą Lietuvoje. Statistinių dokumentų analizė naudota siekiant išsiaiškinti globojamų (rūpinamų) asmenų pasiskirstymą pagal globos (rūpybos) formas.
2. Interviu – naudotas apklausiant Vaiko teisių apsaugos tarnybos darbuotojus, savivaldybių socialinės rūpybos skyrių darbuotojus ir globos namų administracijos darbuotojus, siekiant išsiaiškinti esamą situaciją globos ir rūpybos srityje, taip pat problemas, trukdančias tinkamai įgyvendinti globą ir rūpybą reglamentuojančias teisės normas.
3. Litlex internetiniame tinklalapyje įdėtų Lietuvos teismuose nagrinėtų bylų kokybinė analizė naudota siekiant pateikti pavyzdžius kaip praktikoje įgyvendinamos globą ir rūpybą reglamentuojančios teisės normos. Bylos atrinktos tikslinės atrankos būdu pagal nagrinėjamo klausimo pobūdį (globos (rūpybos) steigimo principų realizavimas, vaiko globos išmokos naudojimo tikslingumas).

Darbo šaltiniai

Atliekant tyrimą buvo remtasi pirminiais (tarptautiniai ir nacionaliniai teisės aktai, teisės aktų projektai, teisminių bylų medžiaga) ir antriniais (vadovėliai, publikacijos periodiniuose leidiniuose) informacijos šaltiniais. Tiriant darbo objektą ir siekiant darbo tikslo išanalizuoti:

- 1) tarptautiniai ir nacionaliniai teisės aktai;
- 2) Lietuvos ir užsienio teisės, edukologijos, sociologijos mokslų literatūra;
- 3) Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos pateikti statistiniai duomenys;
- 4) Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus ataskaitos;
- 5) apeliacinės instancijos Lietuvos teismų išnagrinėtos bylos.

Siekiant darbo tikslo taip pat atliktas empirinis tyrimas naudojant interviu metodą. Respondentai pasirinkti iš Vilniaus miesto savivaldybės Vaiko teisių apsaugos tarnybos ir Socialinės rūpybos skyriaus, vaikų globos namų administracijos; Vilniaus rajono savivaldybės socialinės rūpybos skyriaus; Trakų rajono savivaldybės Vaiko teisių apsaugos tarnybos; Akmenės rajono savivaldybės Vaiko teisių apsaugos tarnybos ir Naujosios Akmenės Senelių globos namų administracijos.

1. GLOBOS IR RŪPYBOS SAMPRATA

1.1. Socialinė globos ir rūpybos samprata

Žmogus apibrėžiamas kaip biosocialinė būtybė, nes jam būdingas ir biologinis, ir socialinis pradas. Biologinis pradas yra pirminis, jis atsiranda paveldėjimo keliu ir įgimtomis aplinkybėmis. Socialinis pradas prasideda ir kinta, vystosi individo realaus gyvenimo kelyje, ugdymo, bendravimo, veiklos socialinėje aplinkoje procese [53. P. 70]. L. Jovaiša taip pat teigia, kad “žmogaus gyvavimo ir klestėjimo sąlyga yra ne tik gamta, bet ir žmonių junginys, bendrija, sąveikaujanti informacijos keitimosi, veiksmų koordinavimo pagrindu” [33. P. 78]. Šis junginys, bendrija - tai sociumas, į kurį žmogų jungia šeima, mokykla, draugijos, korporacija, religinė bendruomenė, tauta, visuomenė, valstybė. Sociumo dalimi žmogus tampa socializacijos procese

Socializacija apibrėžiama kaip individo tapimas visuomeniniu žmogumi, asmenybe [40. P. 321]. Ji (socializacija) pirmiausia reiškiasi tuo, kad žmogus gyvendamas bendrijoje (šeimoje, visuomenėje) įsisavina jos kalbą, papročius, patirtį ir tampa šios bendrijos pilnaverčiu nariu. Kita vertus, visuomenė globoja savo narį, sudaro sąlygas jam veikti, galimybes jam augti bei vystytis. Todėl tik gyvendamas visuomenėje, žmogus gali ugdyti savo fizinės, intelekto bei dvasinės galias [53. P. 71].

Vaiko socializacijos procese pagrindinį vaidmenį atlieka šeima. Ji – pirmoji ir svarbiausia institucija, siejanti kiekvieną savo narį su socialine aplinka. Nuo šeimoje padėtų pamatų priklauso žmogaus ateitis, kaip vaikas tolimesniame gyvenime pajėgs spręsti iškilusias problemas, kaip galės įveikti krizes. “Šeima yra visuomenės ir valstybės pagrindas”, - skelbia Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau – Konstitucijos) 38 straipsnio 1 dalis. Šeima - santuoka arba kraujo ryšiais grįsta mažoji grupė, kurios narius sieja bendra buitis, bendra moralinė atsakomybė ir tarpusavio pagalba. Anot J. Vaitkevičiaus [53. P. 195], šeima užima svarbiausią vietą ugdant ir socializuojant asmenybę, kadangi ji veikia vaiką, kaip ir kiekvieną kitą šeimos narį tiesiogiai visose savo gyvenimo srityse, nuo jos priklauso, kaip vyksta fizinis, socialinis ir emocinis žmogaus vystymasis visą gyvenimą. Šeima atlieka įvairias funkcijas vaiko socializacijos procese. L. Jovaiša [33. P.185] ir J.Vaitkevičius [53. P. 190] išskiria tokias pagrindines šeimos funkcijas:

- žmonių giminės tęsimas;
- jaunosios kartos auklėjimas ir socializavimas;
- visuomenės kultūros perdavimas ir tęsimas;
- šeimos ūkio tvarkymas;
- šeimos narių gyvenimo organizavimas ir kontrolė, tarpusavio parama.

Visas šeimos funkcijas sieja ir vienija globos, rūpesčio, tarpusavio paramos dvasinis principas. Tėvai turėtų sukurti specifinę gyvenimo vietą ir dvasinę erdvę, kurioje įgyvendinamos pagrindinės šeimos vertybės ir funkcijos. Deja, ne visos šeimos užtikrina vaikų gerovę ir tinkamai atlieka savo pareigas. Plintant alkoholizmui ir narkomanijai, sparčiai daugėja vadinamų asocialių šeimų, kuriose neretai auga po kelis vaikus, kuriems stinga reikiamų vystymosi sąlygų. Vis dažniau tokiose šeimose augantys vaikai fiziškai ir morališkai žalojami, žeminamas jų orumas. Kita vertus, dėl šalyje vykstančių ekonominių ir socialinių permainų, esamo nedarbo bei didėjančios gyventojų turčinės diferenciacijos mažėja gimstamumas, gausėja skurstančius vaikus auginančių, taip pat auginti juos atsisakančių šeimų. Todėl tokiais atvejais būtinas valstybės įsikišimas.

Vaiko apsauga siejasi su vaiko priklausomumu. Visuomenė suteikia vaikui specialų statusą, pripažindama suaugusiuosius atsakingais už vaikų apsaugą ir užtikrinančiais vaikų globą. Šeima yra pripažinta kaip saugiausia ir tinkamiausia vieta vaikui. Deja, dažnai šeimos neturi ekonominių išteklių ar įgūdžių vaiko poreikiams patenkinti. Kita vertus, socialinės ir ekonominės struktūros negali pakankamai aprūpinti šeimų. Todėl atsakomybės pasidalijimas tarp šeimos ir valstybės aprūpinant vaikus yra neišvengiamas. Kad šeima galėtų vykdyti visas visuomenės nustatytas užduotis, jai reikia lėšų ir paslaugų [36. P. 48].

Taigi galima teigti, kad socialine prasme vaikų globos samprata apima jų išlaikymą, auginimą, auklėjimą, interesų apsaugą ir kitų sąlygų, reikalingų jiems tinkamai fiziškai ir dvasiškai vystytis, sudarymą bei palaikymą.

Tačiau globos reikia ne tik vaikams, bet ir kai kurioms suaugusių asmenų grupėms. V. Kučinskas ir R. Kučinskienė išskiria dvi globos reikšmes: 1) globa - tai tėvų netekusių vaikų teisių apsaugos ir auklėjimo forma ir 2) globa – tai giminių, draugų, kaimynų teikiama pagalba asmenims, kurie patys negali atlikti kai kurios kasdienės veiklos [37. P. 203]. Antruoju atveju globa gali būti reikalinga ligoniams, psichinę ar fizinę negalią turintiems žmonėms, taip pat kai kuriems pagyvenusiems, senyvo amžiaus žmonėms.

Pagalbą ir globą šiems žmonėms pirmiausia turi suteikti šeima. Pavyzdžiui, iki susiformuojant industrinėms visuomenėms globa buvo įvardijama kaip viena moters pareigų. Pagal prieš daugybę šimtmečių susiformavusius lietuvių papročius moters globa lydėjo kiekvieną žmogų nuo gimimo iki mirties. Moters identiteto formavimuisi gana svarbų vaidmenį atliko Katalikų Bažnyčia, skatindama laikytis moterų pareigų šeimoje – rūpintis namais, prižiūrėti vyrą ir kitus šeimos narius, globoti silpnesnius [43. P. 83]. Tradiciškai šeimos vertybe įvardijama jos narių globa buvo perduodama iš kartos į kartą. Apsisprendimas globoti artimą žmogų yra įtakojamas emocinių ryšių su globojamu žmogumi, kultūrinių, religinių, visuomeninių nuostatų ir normų.

J. Pivorienė taipogi išskiria šeimą kaip pagrindinį pagyvenusio ir seno žmogaus globėją. Anot jos, šeima tenkina pagrindinius poreikius: seksualinio elgesio reguliavimo, reprodukcijos, socializacijos, socialinės padėties, o taip pat saugumo. Saugumo poreikis egzistuoja ne tik

vaikystėje, kai kūdikiai ir vaikai yra priklausomi nuo šeimos, bet ir kiekviename kitame gyvenimo etape, kadangi bet kada galima susirgti, tapti neigiamam, priklausomam nuo kitų. Ir tuo pasirūpinti pirmiausia turi šeima. Taigi šeima individui svarbi ne tik vaikystėje. Daugumai pagyvenusių ir senų žmonių santykiai su suaugusiais vaikais yra itin svarbūs. Senų tėvų ir suaugusių vaikų tarpusavio parama yra labai svarbi, tačiau dar svarbesni tokie tarpusavio santykių aspektai, kaip dvasinis artumas ar jausmų stiprumas [44. P. 178].

Kitas svarbus santykių tarp tėvų ir suaugusių vaikų aspektas yra pareiga. Konstitucijos 38 straipsnio 7 dalyje nurodyta, kad “vaikų pareiga - gerbti tėvus, globoti juos senatvėje ir tausoti jų palikimą”. Suaugusių vaikų rūpinimasis tėvais – įprastinė šeimos gyvenimo kelio dalis. Daugelis suaugusių žmonių, kuriais negali rūpintis ir prižiūrėti sutuoktinis, pagalbos sulaukia iš vaikų. Suaugę vaikai dažniausiai nejaučia streso dėl būtinybės rūpintis ir prižiūrėti senus tėvus, kadangi pagyvenusių ir senų žmonių priežiūra šeimoje yra kultūrinė norma, besiremianti šeimos vertybėmis, viešąja nuomone ir pan. [44. P. 184].

Tačiau pastaraisiais dešimtmečiais tradicinis supratimas, kad senų žmonių globa ir priežiūra yra vaikų, anūkų ir kitų artimų žmonių pareiga, sparčiai kinta dėl įvairių veiksnių: šeimos narių vaidmenų pokyčių (pavyzdžiui, moterų, tradiciškai globojusių senus žmones, išitraukimas į darbinę veiklą), staigių ekonomikos pokyčių, ribojančių šeimos narių pajėgumą globoti [44. P. 83]. Todėl ilgalaikės globos ir slaugos koncepcija tampa vis aktualesnė šiuolaikinių valstybių socialinėje politikoje, siekiant garantuoti reabilitacines, medicininės ir palaikomasias paslaugas seniems žmonėms: stacionarią globą ir slaugą, slaugą bei globą namuose ir bendruomenines paslaugas.

Valstybė rūpinasi vaikais ir silpnesniais suaugusiais savo piliečiais, teikdama jiems socialines paslaugas. Socialinės paslaugos - tai pagalbos asmenims suteikimas įvairiomis nepiniginėmis formomis bei globos pinigais*. Pagrindinis socialinių paslaugų tikslas - patenkinti asmens gyvybinius poreikius ir sudaryti žmogaus orumo nežeminančias gyvenimo sąlygas, kai pats žmogus nepajėgia to padaryti. Galutinis socialinių paslaugų tikslas - atkurti žmogaus gebėjimą funkcionuoti visuomenėje, o kalbant apie vaikų globą – sukurti šį gebėjimą ir išugdyti pilnavertį visuomenės narį. [54. P. 40].

Pirmąsias socialinių paslaugų įstaigas Europoje XVII-XVIII amžiuje įkūrė religinės organizacijos, labdaros draugijos. Lietuvoje taip pat pradžioje vyravo nuomonė, kad už pagalbą vargšams pirmiausia yra atsakinga bažnyčia, vienuolynai. Tik vėliau pamažu atsirado supratimas, kad valstybė taip pat yra atsakinga už pagalbos organizavimą, globos įstaigų kūrimą [54. P. 119].

Šiuolaikinės valstybės teikiamų paslaugų ir socialinės apsaugos lygis yra vienas iš pagrindinių kriterijų, kuriuo apibūdinamas valstybės išsivystymo lygis, ekonominis pajėgumas,

*Globos pinigai - pinigai, skirti sumokėti už suteiktas socialines paslaugas (Socialinių paslaugų įstatymo 5 str. 2 d. 4 p.- Valstybės žinios. 1996, Nr. 104-2367).

politinis stabilumas. Tačiau ne tik valstybė teikia socialines paslaugas. Labdaros, nevyriausybinės, ne pelno siekiančios organizacijos ir pavieniai asmenys visada siekia padėti vargšams, skurstantiems, vienišiams asmenims. Jų teikiama globa – tai bendruomenės globa, apibrėžiama kaip buitinė, medicinos bei socialinė bendruomenės pagalba skurstančiam, pagyvenusiam, susirgusiam arba neįgaliam asmeniui [58]

Taigi socialine prasme globa – tai pirmiausia šeimos, bet kartu ir visos visuomenės rūpinimasis, pagalbos teikimas asmenims, kurie patys nėra pajėgūs patenkinti savo gyvenimo reikmes.

Atskiros rūpybos sampratos nėra, nes socialine prasme nėra esminio skirtumo tarp globos ir rūpybos. Remiantis V. Kučinsku ir R. Kučinskiene, rūpyba – tai viena iš socialinio darbo funkcijų planuojant ir realizuojant rūpestį savo globotiniams [37. P. 215]; o aprūpinimas – tai gėrybių, reikalingų egzistencijos poreikiams patenkinti, teikimas [32. P. 13.].

Todėl apibendrinant galima teikti, kad socialine prasme “globa” ir “rūpyba” yra tapačios sąvokos ir reiškia pirmiausia šeimos, o kai ši nėra pajėgi - valstybės bei visuomenės teikiamą pagalbą asmeniui, tenkinant jo poreikius ir interesus.

1.2. Teisinė globos ir rūpybos samprata

Išanalizavus socialinę globos (ir rūpybos) sampratą, kurią galima apibrėžti kaip šeimos ir valstybės pagalbą silpnesniems visuomenės nariams, tenkinant jų poreikius ir interesus, šiame poskyryje bus aptariama teisinė globos ir rūpybos samprata: analizuojama, kaip teisine prasme apibrėžiamos “globos” ir “rūpybos” sąvokos, ar jos yra tapačios, jei ne – tai kokie yra šių sąvokų skirtumai.

V. Brazaitytė ir I. Kaganas pateikia teisinę globos ir rūpybos sampratą plačiąja ir siaurąja prasme. Plačiąja teisine prasme globa ir rūpyba apima valstybės institucijų vykdomas funkcijas, užtikrinant nepilnamečių tinkamą auklėjimą, jų teisių bei interesų gynimą, taip pat kai kurių suaugusių asmenų aprūpinimą, jų teisių ir interesų gynimą ir įstatymų numatytais atvejais – rūpinimąsi turtu [30. P. 4]. Taip apibrėžiama globa ir rūpyba iš dalies sutampa su socialine globos samprata. Juk socialine prasme individo globa ir rūpyba - tai ne tik šeimos funkcija, bet ir vienas iš valstybės uždavinių – pagalba šeimai ugdant vaikus, pagalba suaugusiems asmenims, kurie patys negali visapusiškai pasirūpinti savimi.

Siaurąja teisine prasme globa ir rūpyba suprantama kaip viena valstybės rūpinimosi asmenimis, kuriems reikalingos specialios teisinio gynimo priemonės, formų. Šia prasme globa ir rūpyba apima valstybės institucijų funkcijas, vykdomas rūpinantis [30. P. 4]:

- 1) nepilnamečiais vaikais, kurie liko be tėvų globos;

2) suaugusiais asmenimis, kurie dėl psichinės ligos arba silpnaprotystės pripažinti neveiksniais;

3) suaugusiais asmenimis, kurių veiksnumas apribotas dėl piktnaudžiavimo alkoholiniais gėrimais, narkotikais, narkotinėmis ar toksinėmis medžiagomis;

4) veiksniais suaugusiais asmenimis, kurie dėl savo fizinės būklės negali savarankiškai ginti savo teisių ir vykdyti pareigų.

Apibrėždami globą ir rūpybą teisine prasme V. Brazaitytė ir I. Kaganas šias sąvokas sutapatina, tačiau Civiliniame Kodekse (toliau – CK) jos yra apibrėžtos atskirai. CK 3.238 straipsnio 1 dalyje nurodytas globos steigimo tikslas – užtikrinti neveiksnaus fizinio asmens teisių ir interesų įgyvendinimą, apsaugą ir gynybą, o šio kodekso 3.239 straipsnio 1 dalyje nurodytas rūpybos steigimo tikslas - užtikrinti ribotai veiksnus fizinio asmens teisių ir interesų apsaugą ir gynybą. Iš pateiktų globos ir rūpybos steigimo tikslų išplaukia, kad globą ir rūpybą galima apibrėžti kaip priemones, padedančias neveiksniui ar ribotai veiksniam fiziniam asmeniui užtikrinti jo, kaip teisės subjekto, teisių įgyvendinimą, sukurti tinkamą aplinką jo ekonominiams, socialiniams ir doroviniams interesams tenkinti. Iš CK pateiktų globos ir rūpybos apibūdinimų išryškėja sąvokų “globo” ir “rūpyba” skirtumas. Jį lemia asmens veiksnumo laipsnis: neveiksniui asmeniui skiriama globo, o dalinai ar ribotai veiksniam – rūpyba.

Taigi globo ir rūpyba yra tiesiogiai susijusi su fizinio asmens veiksnumo būkle. Asmuo pats gali ginti savo asmenines bei turtines teises ir interesus tik turėdamas civilinį veiksnumą, kuris apibrėžiamas kaip fizinio asmens galėjimas savarankiškai ir visa apimtimi įgyti, įgyvendinti savo teises ir prisiimti pareigas bei savarankiškai atsakyti už jų nevykdymą (CK 2.5 str. 1 d.). Visiškai civilinis veiksnumas atsiranda sulaukus pilnametystės, t. y. 18 metų (išskyrus išimtis nepilnamečio santuokos sudarymo iki 18 metų, emancipacijos atvejais). Šio amžiaus asmuo gali savarankiškai sudaryti visus sandorius, atlikti kitokius teisinius veiksmus, tvarkyti savo turtą ir savarankiškai atsakyti už savo veiksmus.

Nepilnamečių iki 14 metų veiksnumas yra labai nedidelis. Savarankiškai jie gali sudarinėti tik smulkius buitinius sandorius, sandorius, susijusius su asmeninės naudos gavimu neatlygintinai ir kai kuriuos kitus sandorius (CK 2.7 str. 3 d.). Visus kitus sandorius jų vardu sudaro tėvai ar juos atstovaujantys asmenys. Todėl galima teigti, kad šio amžiaus vaikai praktiškai yra neveiksni.

Nepilnamečių nuo 14 iki 18 metų veiksnumas yra dalinis. Savarankiškai jie gali sudarinėti smulkius buitinius sandorius ir disponuoti savo pajamomis bei turtu, įgytu už šias pajamas, įgyvendinti, pavyzdžiui, autorių teises į savo kūrinius ir panašiai (CK 2.8 str.2 d.). Reikšmingesnius sandorius jie gali sudaryti patys, tačiau tik gavę tėvų ar juos atstovaujančių asmenų sutikimą.

Suaugęs asmuo gali būti pripažintas neveiksniu teismine tvarka, jeigu jis dėl psichinės ligos ar silpnaprotystės negali suprasti savo veiksmų reikšmės ar jų valdyti (CK 2.10 str.1 d.). Suaugusio asmens veiksnumas gali būti teismine tvarka apribotas, jei jis piktnaudžiauja alkoholiniais

gėrimais, narkotikais, narkotinėmis ar toksinėmis medžiagomis (CK 2.11 str. 1 d.). Kai asmuo dėl minėtų priežasčių pripažįstamas neveiksniu ar ribotai veiksniumi, jam steigama globa arba rūpyba. Rūpyba taip pat steigama ir veiksniams suaugusiems asmenims, kai pastarieji dėl sveikatos būklės negali įgyvendinti savo teisių ir vykdyti pareigų (CK 3.279 str.1 d.).

Taigi nepilnamečiams iki 14 metų ir suaugusiems asmenims, kurie yra teismo pripažinti neveiksniais steigama globa, o nepilnamečiams nuo 14 iki 18 metų, taip pat asmenims, kurių veiksnumas yra apribotas teismo bei veiksniams suaugusiems asmenims, kurie dėl savo fizinės būklės negali savarankiškai ginti savo teisių ir vykdyti pareigų steigama rūpyba.

Globos ir rūpybos teisinės sampratos skirtumas sąlygoja skirtingą globėjų ir rūpintojų teisinę padėtį, jų teisių pobūdį ir apimtį. Globėjai yra įstatyminiai savo globotinių atstovai, todėl globotinių interesais jie visur veikia patys; patys įgyvendina globotinių teises ir vykdo jų pareigas. Tuo tarpu rūpintojus galima prilyginti tik rūpintinių padėjėjams, kurie yra įpareigoti tik padėti rūpintiniams įgyvendinti jų teises ir vykdyti pareigas [56. P. 494]. Todėl galima teigti, kad rūpyba – tai dalinė, ribota asmens globa.

Kita vertus, tarp globos ir rūpybos yra daug bendrų bruožų. Ir globą, ir rūpybą reguliuoja tie patys norminiai teisės aktai, jas steigia tos pačios valstybės institucijos. Ir globėjai, ir rūpintojai parenkami vadovaujantis tais pačiais principais, jie skiriami tokia pat tvarka. Vienoda yra globėjų ir rūpintojų veiklos kontrolė, jų atleidimo ir nušalinimo nuo pareigų tvarka.

Taigi nors teisinės globos ir rūpybos sampratos turi nemažai panašumų, bet jų sutapatinti negalima. Asmens savarankiškumo laipsnis lemia tai, ar jam bus skirta globa ar rūpyba. Pagal tai išskiriamos 2 asmenų kategorijos: globotiniai ir rūpintiniai, nors socialine prasme tarp jų jokio skirtumo nėra. CK taip pat išskiriama nepilnamečių globa ir rūpyba bei pilnamečių asmenų globa ir rūpyba. Todėl vaikų ir suaugusių asmenų globos ir rūpybos sampratos teisine prasme bus aptariamoms atskirai.

1.2.1. Vaikų globos ir rūpybos steigimo samprata

Remiantis Jungtinių Tautų (toliau – JT) Vaiko teisių konvencijos 1 straipsniu, Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 2 straipsniu, Vaiko globos organizavimo nuostatų 3 straipsnio 1 dalimi kiekvienas žmogus iki 18 metų yra laikomas vaiku, jei pagal nacionalinį įstatymą jo pilnametystė nepripažįstama anksčiau.

Vaiko globa (rūpyba) - tai likusio be tėvų globos vaiko, įstatymų nustatyta tvarka patikėto fiziniam ar juridiniam asmeniui, priežiūra, auklėjimas ir ugdymas, kitų jam tinkamų dvasiškai ir fiziškai augti sąlygų sudarymas ir palaikymas, jo turtinių ir asmeninių neturtinių teisių bei teisėtų interesų atstovavimas ir gynimas (Vaiko globos organizavimo nuostatų 3 str. 2 d.).

Likęs be tėvų globos (rūpybos) vaikas – tai vaikas:

- kurio abu tėvai arba turėtas vienintelis iš tėvų yra miręs;
- kurio abu tėvai arba artimieji giminaičiai nežinomi (rastas vaikas);
- kurio turimas vienintelis iš tėvų arba abu tėvai yra dingę be žinios ir paskelbta jų paieška;
- kurio turėtas vienintelis iš tėvų arba abu tėvai teismo paskelbti mirusiais arba pripažinti nežinia kur esančiais;
- kurio turimas vienintelis iš tėvų arba abu tėvai nustatyta tvarka pripažinti neveiksniais;
- kurio tėvai arba turimas vienintelis iš tėvų laikinai negali juo rūpintis dėl abiejų tėvų ar vieno iš jų ligos, suėmimo, bausmės atlikimo ar kitų svarbių priežasčių;
- kurio tėvai arba turimas vienintelis iš tėvų nesirūpina, nesidomi vaiku, jo neprižiūri, netinkamai auklėja, naudoja fizinį ar psichinį smurtą, ir dėl to kyla pavojus vaiko fiziniams, protiniams, dvasiniams, doroviniams vystymuisi bei saugumui, ir kuris įstatymų nustatyta tvarka paimtas iš šeimos (kol teismo tvarka vaikas bus atskirtas nuo tėvų);
- nuo kurio radimo dienos per 3 mėnesius nenustatyti tėvystės ar artimos giminystės ryšiai;
- kuris įstatymų nustatyta tvarka yra atskirtas nuo tėvų;
- kurio tėvams (tėvui ar motinai) įstatymų nustatyta tvarka laikinai ar neterminuotai apribota tėvų (tėvo ar motinos) valdžia (Vaiko globos organizavimo nuostatų 3 str. 3 d.).

Apibrėžiant sąvoką “likęs be tėvų globos (rūpybos) vaikas” naudojamos sąvokos “atskirtas nuo tėvų”, “apribota tėvų valdžia”. Šios sąvokos yra apibrėžtos CK 3.179 ir 3.180 straipsniuose. CK 3.179 straipsnio 1 dalyje nurodoma, kad “tais atvejais, kai tėvai negyvena kartu su vaiku dėl susiklosčiusių objektyvių aplinkybių (dėl ligos ir pan.) ir reikia nuspręsti, kur turi gyventi vaikas, teismas gali nuspręsti atskirti vaiką nuo tėvų”. Taigi vaiką nuo tėvų galima atskirti tik susiklosčius objektyvioms aplinkybėms, kurios lemia tėvų negalėjimą vykdyti pareigų savo vaikams ne dėl jų kaltės.

Sąvoka “apribota tėvų valdžia” apibūdinama CK 3.180 straipsnio 1 dalyje: “kai tėvai vengia atlikti savo pareigas, piktnaudžiauja tėvų valdžia, žiauriai elgiasi su vaikais, daro žalingą įtaką vaikams savo amoraliau elgesiu arba nesirūpina vaikais, teismas gali priimti sprendimą dėl laikino ar neterminuoto tėvų valdžios apribojimo”. Taigi tėvų valdžia ribojama tik esant jų kaltei.

Abi sąvokos susijusios su tėvų pareigų savo vaikams nevykdymu, o kartu ir kai kurių savo teisių vaiko atžvilgiu netekimu. Skirtumas tarp šių sąvokų tik toks, ar pareigų nevykdymas ir teisių savo vaikų atžvilgiu netekimas kyla dėl objektyvių, nuo jų valios nepriklausančių aplinkybių, ar dėl jų pačių kaltės.

Be tėvų globos (rūpybos) likusiam vaikui steigiama globa (rūpyba). Vaiko globos (rūpybos) steigimo tikslas - užtikrinti vaiko auklėjimą ir priežiūrą aplinkoje, kurioje jis galėtų augti, vystytis

ir tobulėti (CK 3.248 str. 1 d.). Siekiant šio tikslo, būtina įgyvendinti šiuos globos (rūpybos) uždavinius (CK 3.248 str. 2 d.):

1) paskirti vaikui globėją (rūpintoją), kuris rūpintųsi, auklėtų, jam atstovautų ir gintų jo teises bei teisėtus interesus;

2) sudaryti vaikui gyvenimo sąlygas, kurios atitiktų jo amžių, sveikatą ir išsivystymą;

3) rengti vaiką savarankiškam gyvenimui šeimoje ir visuomenėje.

Svarbiausia globojant vaiką – atsižvelgti į jo interesus, nes kitaip nėra prasmės atskirti jį nuo biologinės šeimos, kurioje gyvenimo sąlygos nebuvo pritaikytos normaliam vaiko vystymuisi.

Siekiant užtikrinti vaiko globos (rūpybos) tikslo ir uždavinių įgyvendinimą, būtina sukurti vaikui artimą, kiek galima panašesnę į natūralią šeimos aplinką. Todėl nustatant vaikui globą (rūpybą) reikia vadovautis vaiko globos (rūpybos) steigimo principais. CK išskiriami 5 vaiko globos (rūpybos) steigimo principai:

1. Vaiko interesų pirmumas.

Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 4 straipsnio 1 dalyje nustatyta viena iš pagrindinių vaiko teisių apsaugos nuostatų – visur ir visada pirmiausia būtina atsižvelgti į teisėtus vaiko interesus, todėl ir steigiant globą (rūpybą) visų pirma turi būti vadovujamasi vaiko interesų pirmumo principu (CK 3.249 str. 1 d. 1 p.). Šio principo įgyvendinimas gali pasireikšti dvejopai: parenkant globos formą ir skiriant globėją (rūpintoją). Abejais atvejais būtina vadovautis tik vaiko interesais, atsižvelgti, kokia aplinka jam priimtinesnė pagal jo sveikatą, raidą, amžių, nuomonę ir kitas svarbias aplinkybes.

2. Pirmumo teisę tapti globėjais (rūpintojais) turi vaiko artimieji giminaičiai.

“Parenkant vaiko globėjus (rūpintojus) pirmiausia JT Vaiko teisių konvencijoje yra įtvirtinta principinė nuostata, kad nė vienas vaikas negali būti paliktas be globos ir priežiūros” [47. P. 31]. Todėl labai svarbu tėvų globos (rūpybos) netekusiam vaikui parinkti tinkamus globėjus (rūpintojus). Siekiant užtikrinti vaiko teisę išsaugoti ryšius su šeima, kuri numatyta Vaiko teisių konvencijos 8 straipsnio 1 dalyje, parenkant vaikui globėjus (rūpintojus) prioritetas turi būti teikiamas jo artimiesiems giminaičiams, kuriais, remiantis CK 3.135 straipsniu, šiuo atveju yra laikomi seneliai, broliai ir seserys. Šio principo gali būti nesilaikoma, jeigu tai neatitinka vaiko interesų: artimieji giminaičiai neturi tinkamų gyvenimo sąlygų, kad vaikas galėtų deramai augti ir būtų tenkinami jo egzistavimo poreikiai; gyvenimas su artimaisiais giminaičiais kelia pavojų jo sveikatai ir pan.

3. Vaiko globa (rūpyba) šeimoje.

Vaiko globa (rūpyba) galima ne tik šeimoje, bet ir šeimynoje, vaikų globos institucijoje. Tačiau pirmenybė teikiama būtent globai (rūpybai) šeimoje: šitaip siekiama sukurti artimesnę vaikui aplinką, kuri atstotų jo tikrąją šeimą. Be to, natūralioje šeimos aplinkoje vaikui turėtų būti palankiausios psichinės, moralinės ir dorovinės raidos sąlygos [42. P. 32].

4. Brolių ir seserų neišskyrimas, išskyrus tuos atvejus, kai tai pažeidžia vaiko interesus.

Šis principas įtvirtintas ir Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 25 straipsnio 2 dalyje, kurioje nurodoma, kad steigiant vaiko globą (rūpybą) būtina siekti sudaryti sąlygas jam gyventi šeimoje kartu su broliais ir seserimis. Kaip ir prieš tai minėtu, taip ir šiuo principu siekiama labiau priartinti būsimas vaiko gyvenimo sąlygas prie natūralios šeimos, sudaryti jam kuo palankesnę psichologinę aplinką. Todėl organizuojant vaiko globą (rūpybą) yra būtina ieškoti galimybių parinkti tokią globos formą (šeimą, šeimyną ar globos instituciją), kad seserys ir broliai galėtų gyventi kartu.

5. Vaikui, galinčiam išreikšti savo nuomonę, suteikiama galimybė būti išklausytam ir jo nuomonė yra svarbi priimant sprendimus.

Remiantis JT Vaiko teisių konvencijos 12 straipsniu vaikas, sugebantis suformuluoti savo pažiūras, turi teisę laisvai jas reikšti visais jį liečiančiais klausimais. Todėl būtina suteikti vaikui galimybę būti išklausytam per bet kurią su juo susijusį teisminį ar administracinį nagrinėjimą tiesiogiai arba per savo atstovą ar atitinkamą instituciją. Šią vaiko teisę būtina įgyvendinti ir esant globos (rūpybos) santykiams, todėl analogiška nuostata įtvirtinta CK 3.249 straipsnio 2 dalyje, kurioje nurodoma, kad nustatant ir naikinant vaiko globą (rūpybą), skiriant globėją (rūpintoją), vaikui, galinčiam išreikšti savo nuomonę, turi būti suteikiama teisė būti išklausytam ir jo nuomonė turi būti laikoma svarbia priimant sprendimus. Todėl teismo posėdyje, nagrinėjant klausimą dėl globėjo (rūpintojo) skyrimo, turi būti išklausytas vaikas, kuris sugeba išreikšti savo nuomonę (CPK 503 str.).

Labai svarbus vaidmuo steigiant vaiko globą (rūpybą) suteikiamas vaiko globėjui (rūpintojui), nes jis yra pagrindinis vaiko globą (rūpybą) įgyvendinantis asmuo. Vaiko globėjas (rūpintojas) – tai fizinis ar juridinis asmuo, kuris turi užtikrinti likusio be tėvų globos (rūpybos) vaiko priežiūrą, auklėjimą, jo teisių ir teisėtų interesų atstovavimą ir gynimą. Tiek CK, tiek juo remiantis parengti Vaiko globos organizavimo nuostatai numato galimybę vaiko globėju (rūpintoju) tapti ir fiziniam, ir juridiniam asmeniui, tačiau prioritetas teikiamas fiziniam asmeniui, t.y. šeimai, ir ypač globos netekusio vaiko artimųjų giminaičių šeimai.

Vaiko globėjas (rūpintojas), atlikdamas savo pareigas, privalo:

- 1) užtikrinti vaiko fizinį ir psichinį saugumą;
- 2) rūpintis vaiko sveikata ir mokymusi;
- 3) auklėti vaiką;
- 4) sprenddamas klausimus, susijusius su vaiko interesais, bendradarbiauti su suinteresuotomis valstybės ir vietos savivaldos institucijomis;
- 5) netrukdyti vaikui bendrauti su tėvais, jei tai nekenkia vaiko interesams;
- 6) palaikyti ryšius su vaiko tėvais, informuoti juos ar artimuosius giminaičius, jei jie to pageidauja, apie vaiko vystymąsi, sveikatą, mokymąsi ir kitais svarbiais klausimais;

7) rūpintis vaiko laisvalaikiu, atsižvelgdamas į jo amžių, sveikatą, išsivystymą bei polinkius;

8) rengti vaiką savarankiškam gyvenimui ir darbui šeimoje ir visuomenėje (CK 3.271 str.).

Vaiko globėjas (rūpintojas) turi atstoti globos (rūpybos) netekusiam vaikui tėvus, todėl jo pareigos iš esmės sutampa su tėvų pareigomis savo vaikams. Skiriasi tik tai, kad globėjo (rūpintojo) pareigos yra ribojamos laiko atžvilgiu – globėjas (rūpintojas) jas atlieka tol, kol yra įsteigta globa (rūpyba), t.y. iki globos (rūpybos) pabaigos. Kita vertus, kaip matyti iš aukščiau paminėtų globėjo (rūpintojo) pareigų sąrašo, jis turi ir papildomų pareigų: 1) pareigą bendradarbiauti su suinteresuotomis valstybės ir vietos savivaldos institucijomis, kurios gali patarti, suteikti pagalbą rūpimais klausimais ir 2) pareigą netrukdyti vaikui bendrauti su tėvais bei pačiam palaikyti ryšius su vaiko tėvais, informuoti juos ar artimuosius giminaičius, jeigu šie to pageidauja, apie vaiko vystymąsi, sveikatą, mokymąsi ir kitais svarbiais klausimais.

Kadangi vaiko globėjas (rūpintojas) perima tėvų pareigas vaikams, todėl jo parinkimui turi būti skiriamas didelis dėmesys. Kiekvienu atveju skiriant vaiko globėją (rūpintoją), jis turi būti parenkamas atsižvelgiant į jo asmenines savybes, sveikatos būklę, sugebėjimą būti globėju (rūpintoju), jo santykius su netekusiu tėvų globos vaiku bei vaiko interesus. Vadovaujantis CK 3.269 straipsniu, vaiko globėju (rūpintoju) negali būti skiriamas asmuo:

- neturintis 21 metų, išskyrus atvejus, kai globoti pageidauja artimasis giminaitis;
- pripažintas neveiksniu ar ribotai veiksniu;
- nuo kurio buvo atskirtas vaikas;
- kurio kaip vaiko globėjo (rūpintojo) įgaliojimai anksčiau buvo nutraukti;
- kuris buvo teistas už tyčinius nusikaltimus (nepriklausomai nuo to, ar teistumas išnykęs ar ne);
- sulaukęs 65 metų arba vyresnis, išskyrus artimąjį giminaitį, jei jis nori laikinai globoti jaunesnį nei 10 metų vaiką;
- sergantis chronišku alkoholizmu, narkomanija, psichinėmis ar kitomis ligomis, kurių sąrašą tvirtina Vyriausybės įgaliota institucija.

Parinkant globėją (rūpintoją) taip pat turi būti atsižvelgiama į kartu su juo gyvenančių vyresnių kaip 16 metų asmenų nuomonę, kadangi labai svarbu išsiaiškinti, kaip kiti pretenduojančio į globėjus (rūpintojus) asmens šeimos nariai reaguoja į tai, kad jų šeimoje gali atsirasti globojamas (rūpinamas) vaikas. Juk nuo to ar globojamam (rūpinamam) vaikui bus sukurta tinkama aplinka, priklauso ar bus pasiektas globos (rūpybos) tikslas.

Globėju (rūpintoju) gali būti ne tik fizinis, bet ir juridinis asmuo: šeimyna, vaikų globos institucija. Kai vaiko globėjo (rūpintojo) statusą siekia įgyti šeimyna, pagal tuos pačius kriterijus

vertinamas asmuo, norintis tapti šeimynos motina (tėvu). Vaikų globos institucijos, kuriose gali būti apgyvendinami tėvų globos netekę vaikai, turi atitikti Socialinės apsaugos ir darbo arba Švietimo ir mokslo ministro patvirtintų pavyzdinių Vaikų globos įstaigų nuostatų reikalavimus.

Atsižvelgiant į globėjo (rūpintojo) teisinį statusą išskiriamos 3 vaiko globos (rūpybos) formos: globa (rūpyba) šeimoje, šeimynoje ir vaikų globos institucijoje (CK 3.252 str. 2 d.).

1. Vaiko globa (rūpyba) šeimoje

Vaiko globa (rūpyba) šeimoje - tai tokia vaiko globos (rūpybos) forma, kai tėvų globos netekusį vaiką globoja (rūpina) kitas fizinis asmuo arba kita šeima. Vaikas gali būti globojamas (juo rūpinamasi) artimiųjų giminaičių arba giminystės ryšiais su vaiku nesusijusioje šeimoje [36. P. 326].

2. Vaiko globa (rūpyba) šeimynoje

Šeimyna - tai juridinis asmuo, globojantis šešis ir daugiau vaikų šeimos aplinkoje (CK 3.260 str.). Pagal struktūrą ir juridinį veiklos reglamentavimą šeimyną galima priskirti tiek vaikus globojančiai (jais besirūpinančiai) šeimai, tiek vaikų globos institucijai. Ši vaiko globos (rūpybos) forma yra tarpinė grandis tarp šeimos ir vaikų globos institucijos. Šeimynos motina (tėvas), kuri (kuris) yra šeimynos steigėja (steigėjas) nuolat gyvena su globotiniais (rūpintiniais), tačiau juos vargu ar galima prilyginti tikriesiems tėvams, nes jiems keliami atitinkamo išsilavinimo ar patirties reikalavimai, už vaikų globą (rūpybą) mokamas atlyginimas. Tai reiškia, kad vaikų globa (rūpyba) šeimynoje yra globėjų (rūpintojų) profesinė veikla, kai tuo tarpu vaiko globa (rūpyba) šeimoje yra globėjo (rūpintojo) šeimyninio gyvenimo dalis. Todėl galima teigti, kad globa (rūpyba) šeimynoje yra artimesnė vaiko globos (rūpybos) valstybinėse ir nevyriausybinėse globos institucijose formai.

3. Vaiko globa (rūpyba) valstybinėje arba nevyriausybinėje globos institucijoje

Vaikų globos institucija apibūdinama kaip įstaiga, skirta be tėvų globos likusiems vaikams, kurie negali gyventi savo šeimoje ir kuriems reikalinga nuolatinė priežiūra. Vaikų globa valstybinėje globos institucijoje turi galias istorines šaknis. Tarybiniu laikotarpiu vaikų globa (rūpyba) vaikų namuose ir įvairios paskirties internatuose buvo suabsoliutinta, ideologizuota ir nužmoginta. Šiuo metu į vaikų globos namus ar internatines mokyklas vaikai siunčiami tik tada, kai nėra galimybių jų apgyvendinti šeimoje ar šeimynoje.

Šeimoje, šeimynoje, valstybinėje ar nevalstybinėje vaikų globos institucijoje vaikai gali būti globojami laikinai arba nuolat. Pagal vaikų, kuriems nustatyta globa (rūpyba), apgyvendinimo trukmę, išskiriamos 2 globos (rūpybos) rūšys: laikinoji ir nuolatinė globa (rūpyba).

Vaiko globos (rūpybos) rūšys: laikinoji ir nuolatinė vaiko globa (rūpyba)

Laikinoji vaiko globa (rūpyba) – tai laikinai be tėvų globos likusio vaiko priežiūra, auklėjimas, jo teisių ir teisėtų interesų atstovavimas bei gynimas šeimoje, šeimynoje ar institucijoje (CK 3.253 str.).

Nuolatinė globa (rūpyba) – tai be tėvų likusių vaikų, kurie esamomis sąlygomis negali grįžti į savo šeimą, priežiūra, auklėjimas, teisių bei teisėtų interesų atstovavimas ir gynimas kitoje šeimoje, šeimynoje ar vaikų globos (rūpybos) institucijoje (CK 3.256 str.).

Taigi vaiko laikinoji globa (rūpyba) nustatoma dėl trumpalaikių objektyvių ar dėl tėvų kaltės atsirandančių priežasčių, kurioms išnykus vaikas gali būti gražintas į tikrąją šeimą. Tuo tarpu nuolatinė globa (rūpyba) nustatoma, kai vaikas visiškai netenka tėvų globos arba jie ilgesnį laiką negali vaiku rūpintis. Šiuo atveju skiriamas nuolatinis globėjas (rūpintojas), kuris, VTAT padedant ir kontroliuojant, augina ir auklėja globojamą (rūpinamą) vaiką, kol šis tampa veiksniu ar gražinamas tikriesiems tėvams.

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad teisine prasme vaiko globa ir rūpyba – tai teikimas visapusiškos pagalbos likusiam be tėvų globos vaikui siekiant, kad jis taptų pilnaverčiu visuomenės nariu. Tam pirmiausia reikia sudaryti sąlygas vaikui augti aplinkoje, panašioje į natūralios šeimos aplinką, paskiriant globėją (rūpintoją), kuris augintų ir auklėtų vaiką doru piliečiu.

1.2.2. Suaugusių asmenų globos ir rūpybos steigimo samprata

Priešingai nei vaikų globos (rūpybos) sąvoka, suaugusių asmenų globos ir rūpybos sąvoka atskirai jokiam teisės akte nėra apibrėžta. Tačiau remiantis CK 3.298 ir 3.239 straipsniuose pateiktu globos ir rūpybos steigimo tikslu, suaugusių asmenų globą ir rūpybą galima apibūdinti, kaip pilnamečių, negalinčių visapusiškai savimi pasirūpinti asmenų teisių ir interesų apsaugą ir gynimą, pagalbą jiems atliekant savo pareigas.

Kaip ir vaikai, taip ir suaugę asmenys, kuriems steigiama globa ar rūpyba, tam tikra prasme yra neįgalūs. Neįgalieji – tai asmenys, kurie dėl įgimtų ar įgytų fizinių ar psichinių trūkumų visai arba iš dalies negali pasirūpinti savo asmeniniu ir socialiniu gyvenimu, įgyvendinti savo teisių ir vykdyti pareigų. Šie žmonės, nepriklausomai nuo neįgalumo priežasties, pobūdžio, pasireiškimo laipsnio, turi tokias pat žmogaus teises ir laisves, kaip ir kiti asmenys. Neįgaliesiems, negalintiems savarankiškai įgyvendinti savo teisių, visuomenė ir valstybė privalo teikti papildomą paramą ir garantijas, jie turi būti apsaugoti nuo bet kokio išnaudojimo, diskriminavimo, juos įžeidžiančio arba paniekinančio elgesio. Kaip vieną iš paramos neįgaliesiems formų galima išskirti jų globą arba rūpybą [34. P. 9].

Globa arba rūpyba steigiama 3 suaugusių asmenų kategorijoms:

- 1) asmenims, teismo pripažinti neveiksniais;
- 2) asmenims, kurių veiksnumas teismo tvarka apribotas dėl piktnaudžiavimo alkoholiniais gėrimais, narkotikais, narkotinėmis ar toksinėmis medžiagomis;
- 3) visiškai veiksniams fiziniams asmenims, kurie dėl sveikatos būklės negali savarankiškai atlikti savo pareigų ir įgyvendinti teisių.

Globa steigiama ir globėjas skiriamas tik pirmajai asmenų kategorijai, t. y. **teismo neveiksniais pripažintiems suaugusiems asmenims**. Kad teismas pripažintų suaugusį asmenį neveiksniu yra svarbūs du aspektai: 1) asmens psichikos liga arba silpnaprotystė ir 2) asmens galėjimas suprasti savo veiksmų reikšmę ir juos valdyti. Kai psichikos sutrikimas ar silpnaprotystė yra tokios formos, kad dėl jų buvimo suaugęs asmuo negali suvokti savo veiksmų reikšmės ir jų valdyti, galima pripažinti asmenį neveiksniu [41. P. 37]. Asmuo gali būti pripažintas neveiksniu tik teismo sprendimu, esant teismo psichiatrinės ekspertizės dėl asmens psichinės būklės išvadai. Tokia teisminė procedūra yra numatyta, siekiant išvengti piktnaudžiavimo ir negalią turinčių asmenų teisių pažeidimo, kadangi pripažįstant asmenį neveiksniu, jis netenka absoliučiai visų teisių ir laisvių, kuriomis naudojasi kiti asmenys.

Teismas, pripažindamas asmenį neveiksniu, nustato tokio asmens globą ir skiria jam globėją (CK 3.242 str. 1 d.). Globėjas yra pilnamečio neveiksnaus asmens atstovas pagal įstatymą. Jis įgyvendina ir gina pilnamečio neveiksnaus asmens teises.

Asmenims, kurių veiksnumas teismo tvarka yra apribotas dėl piktnaudžiavimo alkoholiniais gėrimais, narkotinėmis ar toksinėmis medžiagomis, steigiama rūpyba (CK 3.277 str. 2 d.). Riboto veiksnumo asmenys negali savarankiškai atlikti kai kurių veiksmų ir įgyvendinti turtinių teisių. Todėl teismas, pripažindamas asmenį ribotai veiksniumi, nedelsdamas turi paskirti jam rūpintoją, kuris padeda įgyvendinti ribotai veiksnaus fizinio asmens teises (CK 3.242 str.1 d.).

Visiškai veiksniais asmenims, kurie dėl sveikatos būklės negali savarankiškai įgyvendinti savo teisių ar atlikti pareigų, gali būti steigiama rūpyba ir skiriamas rūpintojas (3.279 str.1 d.). Tačiau, būdami visiškai veiksnūs, šie asmenys visus sandorius ir kitus juridinius veiksmus atlieka savarankiškai ir rūpintojo sutikimo jiems nereikia. Rūpintojai yra įpareigoti tik padėti savo nusenusiems ar turintiems fizinių trūkumų rūpintiniams įgyvendinti jų teises bei vykdyti pareigas, taip pat saugoti juos nuo kitų asmenų piktnaudžiavimo [29. P. 97].

Kaip ir vaiko, taip ir suaugusio asmens globėju ar rūpintoju yra skiriamas tik veiksnus asmuo, esant jo rašytiniam sutikimui. Suaugusių asmenų globėju (rūpintoju) gali tapti 18 metų sulaukęs asmuo, nepriklausomai nuo to, ar jį su globotiniu sieja giminystės ryšiai, ar ne. Skiriant asmenį suaugusiojo globėju ar rūpintoju, atsižvelgiama į jo moralines ir kitokias savybes, santykius su asmeniu, kuriam nustatoma globa ar rūpyba, į globotinio ar rūpintinio pageidavimą bei kitas reikšmingas aplinkybes (CK 3.242 str. 3 d.).

Apibendrinant šį skyrių, galima teigti, kad ir socialine, ir teisine prasme globą ir rūpybą galima apibūdinti kaip valstybės teikiamas socialine paslaugas silpnesniems visuomenės nariams (vaikams, neveiksniems asmenims ir pan.), siekiant užtikrinti jų apsaugą, teisių gynimą, pagalbą jiems vykdam savo pareigas. Socialine prasme globos ir rūpybos sąvokas galima laikyti sinonimais, tuo tarpu teisinė šių sąvokų prasmė skiriasi priklausomai nuo asmens savarankiškumo laipsnio: nepilnamečiams iki 14 metų ir neveiksniems suaugusiems asmenims nustatoma globa ir

skiriamas globėjas; nepilnamečiams nuo 14 iki 18 metų, ribotai veiksnams suaugusiems asmenims, taip pat veiksnams suaugusiems asmenims, kurie dėl sveikatos būklės negali įgyvendinti savo teisių ir vykdyti pareigų, nustatoma rūpyba ir skiriamas rūpintojas. Paskirtas globėjas įgyvendina globotinio pareigas ir teises, gina jo interesus, tuo tarpu rūpintojas tik padeda rūpintiniui vykdyti savo pareigas ir įgyvendinti teises.

Tiek socialine, tiek teisine plačiąja prasme globa ir rūpyba suprantama kaip tėvų, visuomenės ir valstybės teikiama pagalba vaikams ir suaugusiems asmenims, kurie patys negali įgyvendinti savo teisių. Kadangi magistriniame darbe globa ir rūpyba yra nagrinėjama tik kaip visuomenės ir valstybės (bet ne šeimos) pagalba vaikams ir suaugusiems asmenims, tai siekiant akcentuoti šį aspektą darbo pavadinime vartojama sąvoka “socialinė globa ir rūpyba”.

2. SOCIALINĖS GLOBOS IR RŪPYBOS TEISINIS REGLAMENTAVIMAS

Pagrindinis globą ir rūpybą Lietuvoje reglamentuojantis teisės aktas – Civilinis Kodeksas (toliau – CK). Jame reglamentuojama ir nepilnamečių, ir pilnamečių asmenų globa bei rūpyba. Iki 2001 07 01 globą ir rūpybą reglamentavo 1969 metais priimtas Santuokos ir šeimos kodeksas, kuris nustojo galioti priėmus CK. Vaikų globą ir rūpybą taip pat reglamentuoja daug kitų teisės aktų, o suaugusių asmenų globos ir rūpybos srityje priimtų teisės aktų yra nedaug. Šiame darbe nepilnamečių ir pilnamečių asmenų globos ir rūpybos teisinį reglamentavimą aptarsime atskiruose poskyriuose.

2. 1. Vaikų globos ir rūpybos teisinis reglamentavimas

Vaikui reikia ypatingos apsaugos ir priežiūros, įskaitant didesnes socialines garantijas bei teisinę apsaugą. Todėl yra daug vaikų globą ir rūpybą reglamentuojančių teisės aktų.

Konstitucijos II skirsnyje “Žmogus ir valstybės” reglamentuojami klausimai, susiję su vaikų teisėmis ir jų apsauga: Konstitucijos 18 straipsnis garantuoja prigimtines žmogaus, tai reiškia ir vaiko, teises ir laisves; 38 straipsnyje įtvirtinta nuostata, kad valstybė saugo ir globoja šeimą ir vaikystę; 39 straipsnis užtikrina nepilnamečių vaikų gynimą įstatymu [1]. Šios Konstitucijos nuostatos yra detalizuojamos kituose įstatymuose ir poįstatyminiuose teisės aktuose.

Vaiko globos ir rūpybos reglamentavimui svarbios nuostatos įtvirtintos JT Vaiko teisių Konvencijos 3 straipsnyje, kuris įpareigoja valstybes teikti vaikui tokią apsaugą ir globą, kokios reikia jo gerovei, atsižvelgiant į jo tėvų, globėjų ar kitų asmenų, atsakančių už jį pagal įstatymą, teises ir pareigas; 12 straipsnyje, kuris garantuoja vaiko, sugebančio suformuluoti savo pažiūras, teisę laisvai jas reikšti visais jį liečiančiais klausimais, tame tarpe ir dėl globėjo ar rūpintojo paskyrimo; 19 straipsnyje, kuris įtvirtina valstybės pareigą imtis visų reikiamų teisinių, administracinių, socialinių ir kitų priemonių, siekiant apginti vaiką nuo visų formų fizinio ar psichinio smurto, priežiūros nebuvimo ar nerūpestingo elgesio, kuriuos jis gali patirti iš tėvų, teisėtų globėjų ar kurio nors kito jį globojančio asmens; 27 straipsnyje, kuris garantuoja vaiko teisę turėti tokias gyvenimo sąlygas, kokių reikia jo fiziniam, protiniam, dvasiniam, doroviniam ir socialiniam vystymuisi, ir kituose straipsniuose [24].

JT Vaiko teisių konvencijos pagrindu 1996 metais buvo priimtas Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, kurio paskirtis – “gerinti vaikų teisinę apsaugą šalyje, nustatant suderinus su Konstitucija ir tarptautinės teisės normomis bei principais vaiko teisių ir laisvių gynimo pagrindus (1 str. 1 d.). Įstatymo II skyriuje įtvirtintos pagrindinės vaiko teisės, kurias turi ir globojami

(rūpinami) vaikai; III skyriaus 25 straipsnyje įtvirtinta likusio be tėvų globos vaiko teisė į globą ar rūpybą [9].

1995 metais Vyriausybė priėmė nutarimą “Dėl specialiųjų vaikų auklėjimo ir globos namų laikinųjų nuostatų patvirtinimo”, kuris reglamentuoja specialiųjų vaikų auklėjimo ir globos namų funkcijas, struktūrą, steigimą, ūkinę finansinę veiklą, nepilnamečių priėmimą ir išleidimą. Tais pačiais metais Švietimo ir mokslo ministras išleido įsakymą “Dėl bendrojo lavinimo internatinės mokyklos nuostatų patvirtinimo”. Jame apibrėžtos internatinės mokyklos funkcijos, struktūra, ugdymo proceso tvarka, moksleivių, pedagogų, tėvų teisės ir pareigos. Ir nors šis ministro įsakymas nebuvo skelbtas “Valstybės žiniose”, tačiau iki šiol juo vadovautasi organizuojant vaikų globą internatinėje mokykloje. Šiuo metu vaikų globą internatinėje mokykloje reglamentuoja kiekvienos apskrities viršininko administracijos patvirtinti internatinės mokyklos nuostatai. 1995 metais taip pat buvo priimtas Vyriausybės nutarimas “Dėl nevalstybinių vaikų globos namų bendrųjų nuostatų patvirtinimo”. Šie nuostatai reglamentuoja nevalstybinių vaikų globos namų uždavinius, jų steigimą, finansavimą, likusių be tėvų globos vaikų priėmimą, taip pat šių globos namų likvidavimą. Remiantis Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymu, 1996 metais išleistas Švietimo ir mokslo ministro įsakymas “Dėl valstybinių vaikų globos namų nuostatų tvirtinimo”. Įsakymas reglamentuoja valstybinių vaikų globos namų veiklą. Šis ministro įsakymas taip pat nebuvo skelbtas “Valstybės žiniose”. Šiuo metu valstybiniai vaikų namai taip pat vadovaujasi apskrities viršininko administracijos patvirtintais vaikų globos namų nuostatais. Be to, jau yra rengiamas naujų vaikų globos namų nuostatų projektas, kuriame bus įtvirtintas vaikų globos namų pavaldumas ne Švietimo ir mokslo, bet Socialinės apsaugos ir darbo ministerijai.

1998 metais Socialinės apsaugos ir darbo ministras išleido įsakymą “Dėl bendrųjų šeimynų nuostatų patvirtinimo”. 2002 metais šeimynų nuostatus papildė ir patvirtino Vyriausybė. Nuostatuose reglamentuota šeimynos steigimo, globojamų (rūpinamų) vaikų apgyvendinimo šeimynoje, šeimynos finansavimo, likvidavimo ir šeimynos gyvenamosios vietos keitimo tvarka [14].

1998 metais buvo priimtas Vaiko globos įstatymas, kurio pagrindu pradėta vaikų globos sistemos reforma. Įstatymas nustatė 2 vaiko globos rūšis – laikinąją ir nuolatinę globą bei įteisino 3 vaiko globos formas – globą šeimoje, šeimynoje, valstybinėje ir nevyriausybinėje institucijoje. Vaiko globos įstatymu taip pat padidinta vaiko globos pašalpa nuo 1,5 MGL iki 4 MGL (500 Lt.) per mėnesį, taip pat įteisinta nuostata, kad vaiko globos pašalpa eina paskui vaiką, jei jis yra globojamas šeimoje, šeimynoje ar nevyriausybinėje vaikų globos institucijoje [8]. Vaiko globos įstatymas nustojo galioti 2001 07 01, kai įsigaliojo CK. Dalis Vaiko globos įstatymo nuostatų perkelta į šio kodekso vaiko globą ir rūpybą reglamentuojantį skyrių.

CK trečiosios knygos “Šeimos teisė” XVIII skyriuje reglamentuoti vaiko globos ir rūpybos tikslai, uždaviniai, principai, globos ir rūpybos formos, rūšys, globėjų ir rūpintojų parinkimo tvarka, jų pareigos, teisės bei atsakomybė.

2001 metais priimtas naujas Civilinio proceso kodeksas, pakeitęs iki tol galiojusį 1964 metais priimtą Civilinio proceso kodeksą. Šiame kodekse apibrėžtos vaiko globos (rūpybos) steigimo procedūros.

2002 metais Vyriausybė priėmė nutarimą “Dėl vaiko globos organizavimo nuostatų”. Šie nuostatai, kaip poįstatyminis aktas, konkretizuoja vaiko globos steigimo nuostatas, įtvirtintas CK. Nuostatai reglamentuoja vaiko globėjo (rūpintojo) pirminę atranką, pasirengimą, skyrimą, atleidimą ir nušalinimą nuo pareigų, taip pat vaiko nuolatinės globos nustatymą ir pasibaigimą.

2002 metais Socialinės apsaugos ir darbo ministras išleido įsakymą “Dėl laikinosios globos (rūpybos) nuostatų patvirtinimo”. Šie nuostatai reglamentuoja vaiko laikinosios globos skubaus nustatymo, vaiko laikinosios globos planavimo, vykdymo, vaiko gyvenamosios vietos keitimo, laikinosios globos priežiūros bei šios globos pasibaigimo tvarką.

2004 metais buvo priimtas Išmokų vaikams įstatymas, kuris nustatė išmokų vaikams, tarp jų ir likusiems be tėvų globos, rūšis, jų dydžius, asmenų, turinčių teisę gauti išmokas, kategorijas, šių išmokų skyrimo ir mokėjimo sąlygas, tvarką ir finansavimą. Šis įstatymas pakeitė iki tol galiojusį Valstybinių pašalpų šeimoms, auginančioms vaikus, įstatymą.

Šiame skyriuje išsamiau bus aptariamas globos ir rūpybos rūšių ir formų bei finansavimo teisinis reglamentavimas.

2.1.1. Vaiko globos ir rūpybos rūšių reglamentavimas

Kaip jau minėta, CK išskiriamos 2 globos rūšys: laikinoji ir nuolatinė vaiko globa (rūpyba). Pagrindiniai šių rūšių skirtumai: globos (rūpybos) steigimo tvarka ir pagrindai (tikslas).

Laikinoji vaiko globa (rūpyba)

Laikinoji vaiko globa (rūpyba) – tai laikinai be tėvų globos likusio vaiko priežiūra, auklėjimas, jo teisių ir teisėtų interesų atstovavimas bei gynimas šeimoje, šeimynoje ar institucijoje (CK 3.253 str.). Be tėvų priežiūros vaikas gali likti dėl įvairių nuo tėvų valios priklausančių arba nepriklausančių priežasčių. Laikinoji vaiko globa ar rūpyba nustatoma šiais atvejais (CK 3.254 str.):

- 1) tėvai ar turimas vienintelis iš tėvų yra dingę ir jų ieškoma;
- 2) tėvai ar turimas vienintelis iš tėvų laikinai negali rūpintis vaiku dėl abiejų tėvų ar vieno iš jų ligos, suėmimo, bausmės atlikimo ar kitų svarbių priežasčių;

3) tėvai ar turimas vienintelis iš tėvų nesirūpina, nesidomi vaiku, jo neprižiūri, netinkamai auklėja, naudoja fizinį ar psichinį smurtą, ir dėl to kyla pavojus vaiko fiziniam, protiniam, dvasiniam, doroviniam vystymuisi ir saugumui.

Laikinoji vaiko globa (rūpyba) steigama administracine tvarka. Inicijuoti ją gali Vaiko teisių apsaugos tarnyba (toliau - VTAT), kreipdamasi į rajono (miesto) savivaldybę (toliau – savivaldybę) su prašymu ją įsteigti. Vaiko laikinoji globa (rūpyba) nustatoma ir globėjas (rūpintojas) paskiriamas nuo prašymo įregistravimo dienos savivaldybėje administracijos direktoriaus įsakymu (Laikinosios vaiko globos (rūpybos) nuostatų 35 p.).

Laikinoji vaiko globa (rūpyba) nustatoma skubiai arba planuotai. Skubiai laikinoji globa nustatoma, jeigu yra gauta informacija apie tėvų smurtavimą prieš vaiką ar kitokį piktnaudžiavimą tėvų valdžia ir dėl to kylančią realią grėsmę vaiko sveikatai ar gyvybei. Gavusi tokią informaciją apie vaiką, VTAT nedelsdama paima vaiką iš šeimos ar kitos jo buvimo vietos ir organizuoja vaiko laikiną apgyvendinimą šeimoje, šeimynoje ar vaikų globos įstaigoje. Apie vaiko paėmimą ir laikiną jo apgyvendinimą tarnyba informuoja vaiko tėvus ar kitus teisėtus jo atstovus. Paėmusi ir laikinai apgyvendinusi vaiką, VTAT rengia savivaldybės administracijos direktoriaus įsakymo dėl vaiko laikinosios globos (rūpybos) nustatymo ir vaiko globėjo (rūpintojo) skyrimo projektą. VTAT teikimu skubiai per 3 darbo dienas nuo vaiko laikino apgyvendinimo savivaldybės administracijos direktoriaus įsakymu nustatoma vaiko laikinoji globa (rūpyba) ir paskiriamas laikinas vaiko globėjas (rūpintojas). Ne vėliau kaip per 30 kalendorinių dienų nuo laikinosios globos (rūpybos) nustatymo VTAT arba jos įgalioti socialiniai partneriai skubiai surenka reikiamus dokumentus (vaiko gimimo liudijimą arba asmens tapatybės kortelę; sveikatos pažymėjimą; dokumentus apie vaiko tėvus, artimuosius giminaičius ir kt.) ir sudaro Vaiko laikinosios globos (rūpybos) planą (Laikinosios vaiko globos (rūpybos) nuostatų 10 – 20 p.).

VTAT ar jos įgalioti socialiniai partneriai, gavę informaciją apie nuolatinį pavojų vaiko fizinei ar psichinei sveikatai, planuoja vaiko laikinosios globos (rūpybos) nustatymą, apie vaiką ir jo tėvų šeimą bei artimuosius giminaičius surenka įstatymų numatytus dokumentus, kurių pagrindu nustatoma vaiko laikinoji globa (rūpyba) ir skiriamas globėjas (rūpintojas). Gavusi reikiamus dokumentus, VTAT parengia vaiko laikinosios globos (rūpybos) steigimo planą ir teikia savivaldybės administracijos direktoriui prašymą dėl vaiko laikinosios globos (rūpybos) steigimo ir globėjo (rūpintojo) skyrimo (Laikinosios vaiko globos (rūpybos) nuostatų 31 - 37 p.).

Laikinosios globos (rūpybos) tikslas – grąžinti vaiką į šeimą. Šis tikslas turėtų būti suprantamas ne tik kaip siekis grąžinti vaiką į ankstesnę natūralią jo šeimą, pas tėvus, bet ir kaip tikslas kurti vaikui kiek įmanoma panašesnę į natūralią šeimą išorinę ir vidinę aplinką, kur vaikui mažiau stigtų tikrųjų tėvų (ypač kai globa (rūpyba) steigama dėl nuo tėvų valios nepriklausančių priežasčių). Kita vertus, nustačius laikinąją globą (rūpybą), siekiama, kad vaikas iš tikrųjų po kurio

laiko, išnykus priežastims, dėl kurių buvo įsteigta laikinoji globa (rūpyba), galėtų grįžti į savo tikrąją šeimą, jei tai atitiktų jo interesus [42. P. 485].

Siekiant realizuoti laikinosios globos (rūpybos) tikslą, būtinas socialinis darbas tiek su vaiku, kuriam nustatoma laikinoji globa (rūpyba), tiek su jo tėvais. Todėl nustačius vaikui laikinąją globą (rūpybą), VTAT ar jos įgalioti socialiniai partneriai vykdo šias socialinio darbo su tėvais funkcijas (Laikinosios vaiko globos (rūpybos) nuostatų 46 p.):

- susitinka su vaiko tėvais ir išaiškina jiems jų teises ir pareigas, nurodo galimybes jas įgyvendinti;
- suderina socialinio darbuotojo ir vaiko tėvų bendrus veiksmus, pareigas ir atsakomybę;
- dalyvauja sudarant Vaiko laikinosios globos (rūpybos) planą ir vykdo priimtus sprendimus;
- konsultuoja vaiko tėvus visais jiems rūpimais klausimais;
- lankosi ir tiria vaiko tėvų namų aplinką;
- padeda vaiko tėvams suvokti vaiko poreikius ir į juos tinkamai atsižvelgti, keisti požiūrį į savo šeimą ir jos problemas;
- numato ir organizuoja tėvų susitikimus su vaiku, laikinai globojamu (rūpinamu) šeimoje, šeimynoje ar vaikų globos įstaigoje;
- tarpininkauja ir skatina vaiko tėvus spręsti registracijos, įsidarbinimo, skolų panaikinimo ir kitus šeimos klausimus, taip pat gydytis nuo turimų priklausomybių (jeigu jų turi);
- organizuoja kitą šeimai reikalingą pagalbą.

Nustačius vaiko laikinąją globą (rūpybą), reikalinga pagalba ir tėvų globos ar rūpybos netekusiam vaikui. Todėl VTAT arba jos įgalioti socialiniai partneriai vykdo šias socialinio darbo su globojamu (rūpinamu) vaiku funkcijas (Laikinosios vaiko globos (rūpybos) nuostatų 49 p.):

- išklauso vaiko, gebančio išreikšti savo mintis, nuomonę ir jo teisėtus pageidavimus;
- gina vaiko teises ir teisėtus jo interesus;
- teikia vaikui būtiną socialinę pagalbą;
- padeda vaiko globėjams (rūpintojams) organizuoti vaikui psichologinę ir kitą pagalbą; spręsti vaiko elgesio trūkumus ir jo charakterio bei temperamento sunkumus; bendrauti su mokykla dėl vaiko mokymosi ir elgesio;
- organizuoja pagal galimybes dažnus vaiko susitikimus su jo tėvų šeima;
- tęsia vaiko ir jo tėvų šeimos priežiūrą (kurį laiką), sugrąžinus vaiką į šeimą (Laikinosios vaiko globos (rūpybos) nuostatų 50 p.).

Konkretus socialinis darbas su globojamu (rūpinamu) vaiku ir jo tėvais atliekamas remiantis VTAT parengtu vaiko laikinosios globos (rūpybos) planu, kuriame pateikta informacija apie vaiką,

jo tėvų šeimą, artimuosius giminaičius, taip pat vaiko laikinosios globos (rūpybos) planuojami sprendimai bei laikinosios globos (rūpybos) peržiūra.

Vaiko laikinoji globa (rūpyba) yra prižiūrima ir peržiūrima. VTAT arba jos įgalioti socialiniai partneriai prižiūri vaiko laikinąją globą (rūpybą) šeimoje, šeimynoje ar vaikų globos įstaigoje (Laikinosios vaiko globos (rūpybos) nuostatų 63 p.). Lankydami vaiką šeimoje, šeimynoje ar vaikų globos įstaigoje, jie įvertina vaiko globos kokybę, esant būtinybei, peržiūri ir pataiso Vaiko globos (rūpybos) planą.

Vaiko globos (rūpybos) peržiūra organizuojama vaiko laikinosios globos (rūpybos) plane nustatytu laiku arba praėjus 12 mėnesių nuo vaiko laikinosios globos (rūpybos) nustatymo, ar dėl kitų svarbių priežasčių (pavyzdžiui, keičiasi vaiko gyvenamoji vieta ir pan.). Jos metu yra įvertinami vaiko poreikiai, vaiko ir jo tėvų pokyčiai, priimami sprendimai dėl vaiko grąžinimo tėvams, vaiko laikinosios globos (rūpybos) tęsimo arba nuolatinės globos (rūpybos) nustatymo. Peržiūros metu taip pat gali būti priimti sprendimai dėl įvaikinimo arba kreipimosi į teismą, siekiant kad vaikas būtų atskirtas nuo tėvų, laikinai ar neterminuotai būtų apribota jų valdžia ir pan. (Laikinosios vaiko globos (rūpybos) nuostatų 66 - 67 p.).

Laikinoji globa nustatoma laikotarpiui, kol priežastys, dėl kurių ji nustatoma, išnyks arba atsiras pagrindas steigti nuolatinę vaiko globą (rūpybą). Priėmusi sprendimą dėl vaiko grąžinimo tėvams ar nuolatinės globos nustatymo, VTAT gali kreiptis į savivaldybės administracijos direktorių dėl laikinosios globos panaikinimo. Tačiau tai nėra vienintelis vaiko laikinosios globos (rūpybos) pasibaigimo pagrindas. Vaiko laikinoji globa (rūpyba) taip pat pasibaigia, kai globojamas (rūpinamas) vaikas (CK 3.255 str.):

- 1) įvaikinamas;
- 2) sulaukia pilnametystės arba emancipuojamas;
- 3) susituokia.

Vaiką įvaikinus jo laikinoji globa (rūpyba) pasibaigia, nes įvaikinimu tėvams bei jų giminaičiams ir įvaikiams bei jų palikuonims sukuriama asmeninė ir turtinė tarpusavio teisė ir pareigos kaip giminaičiams pagal kilmę (CK 3.227 str.). Todėl vaiką, kuriam įsteigta globa (rūpyba), toliau globoja ar juo rūpinasi jo tėviai. Sulaukęs pilnametystės (CK 2.5 str.1 d.), emancipuotas (CK 2.9 str.) ar sudaręs santuoką iki 18 metų (CK 2.5 str.2 d), asmuo įgyja visišką veiksnumą, ir jo, kaip vaiko, globa (rūpyba) pasibaigia.

Laikinoji globa (rūpyba) baigiasi ją įsteigusios institucijos sprendimu. Pagal VTAT, globėjo (rūpintojo) ar paties globotinio (rūpintinio) pareiškimą savivaldybės administracijos direktorius savo įsakymu panaikina vaiko laikinąją globą (rūpybą) (Laikinosios vaiko globos (rūpybos) nuostatų 73 p.). Kai laikinoji vaiko globa (rūpyba) pasibaigia nuolatinės globos (rūpybos) nustatymu, nėra reikalingas laikinąją globą įsteigusios institucijos sprendimas. Šiuo atveju pagal VTAT arba prokuroro pareiškimą (CPK 497 str. 1 d.) nuolatinę vaiko globą teismas steigia

nutartimi, kuria tuo pačiu panaikinama vaiko laikinoji globa (rūpyba). Tačiau teismui pateikiamame pareiškimе įsteigti nuolatinę vaiko globą (rūpybą) turi būti ir prašymas panaikinti laikinąją vaiko globą (rūpybą).

Nuolatinė vaiko globa (rūpyba)

Nuolatinė globa (rūpyba) nustatoma be tėvų likusiems vaikams, kurie esamomis sąlygomis negali grįžti į savo šeimą, ir jų priežiūra, auklėjimas, teisių bei teisėtų interesų atstovavimas ir gynimas pavedamas kitai šeimai, šeimynai ar vaikų globos (rūpybos) institucijai (CK 3.256 str.). Nuolatinė vaiko globa (rūpyba) steigiama tada, kai vaikas lieka be tėvų ne dėl laikinų, trumpalaikių priežasčių, o ilgesniam laikui ar visiškai netekęs tėvų globos. Priežastys, dėl kurių steigiama nuolatinė vaiko globa (rūpyba) yra šios (CK 3.257 str.):

- 1) vaiko tėvai arba turėtas vienintelis iš tėvų yra miręs;
- 2) vaiko tėvai arba turėtas vienintelis iš tėvų teismo paskelbti mirusiais arba nežinia kur esančiais;
- 3) vaikas įstatymų nustatyta tvarka atskirtas nuo tėvų arba tėvų valdžia apribota;
- 4) tėvystės ar artimos giminystės ryšiai nuo vaiko radimo dienos nenustatyti per tris mėnesius;
- 5) tėvai arba turimas vienintelis iš tėvų nustatyta tvarka yra pripažinti neveiksniais.

Nuolatinė vaiko globa (rūpyba) steigiama teismo tvarka. Pareiškimą įsteigti nuolatinę vaiko globą (rūpybą) gali paduoti VTAT arba prokuroras, jame nurodant duomenis apie vaiką, laikinosios globos (rūpybos) nustatymą, nuolatinės globos (rūpybos) nustatymo pagrindą ir kt. Globėjas (rūpintojas) skiriamas pagal VTAT pareiškimą. Net ir tuo atveju, kai įsteigti nuolatinę globą (rūpybą) prašo prokuroras (CK 3.263 str.3 d.), teismas, rengdamasis nagrinėti bylą, paveda VTAT pateikti pareiškimą skirti globėją (rūpintoją) (CPK 501 str. 1d.). Remiantis CPK 502 straipsnio 3 dalimi, nagrinėjant nuolatinės vaiko globos (rūpybos) steigimo bylą, privalo dalyvauti VTAT atstovas, kuris teikia išvadą teisme, prokuroras, jeigu jis yra pareiškėjas dėl globos (rūpybos) skyrimo, bei asmuo, kurį rekomenduojama skirti globėju (rūpintoju). Vaiko globėjas (rūpintojas) skiriamas toje pačioje byloje ir ta pačia teismo nutartimi, kuria steigiama nuolatinė vaiko globa (rūpyba) (CPK 508 str.1 d.).

Nuolatinės globos (rūpybos) tikslas – užtikrinti be tėvų globos likusio vaiko, kuris esamomis sąlygomis negali grįžti į savo šeimą, teises ir teisėtus interesus. Tačiau negalima atmesti galimybės, kad nuolatinėi globai (rūpybai) taip pat gali būti keliamas tikslas grąžinti vaiką į šeimą. Todėl nustačius vaiko nuolatinę globą (rūpybą), VTAT sudaro, saugo ir nuolat papildo vaiko nuolatinės globos (rūpybos) bylą, kurioje laikomi dokumentai, susiję su vaiko nuolatinė globa (rūpyba). Be to, šios tarnybos darbuotojai ar jos įgalioti socialiniai partneriai ne rečiau kaip kartą per metus aplanko globojamą (rūpinamą) vaiką šeimoje, šeimynoje ar vaikų globos įstaigoje. Jie

prižiūri ir kontroliuoja vaiko globą (rūpybą) šeimoje, šeimynoje ar globos institucijoje, vykdydami tokias funkcijas (Bendrujų vaiko teisių apsaugos tarnybų nuostatų 8 p.):

- teikdami metodinę paramą globėjams (rūpintojams);
- organizuodami prevencinį (reabilitacinį) darbą su globėjais (rūpintojais), kurie netinkamai atlieka savo pareigas;
- prireikus prašydami atitinkamų teisėsaugos institucijų taikyti globėjams (rūpintojams) įstatymuose numatytas poveikio priemones;
- konsultuodami globėjus (rūpintojus) vaiko globos (rūpybos), vaiko teisių apsaugos klausimais.

Nuolatinė vaiko globa (rūpyba) pasibaigia, kai globotinis (rūpintinis):

- 1) sulaukia pilnametystės arba emancipuojamas;
- 2) susituokia;
- 3) įvaikinamas;
- 4) gražinamas tėvams (CK 3.258 str.).

Iš esmės nuolatinės globos (rūpybos) pasibaigimo pagrindai yra analogiški laikinosios globos (rūpybos) pasibaigimo pagrindams, išskyrus tai, kad laikinoji globa (rūpyba) gali pasibaigti dėl nuolatinės globos (rūpybos) nustatymo. Vaikas gražinamas tėvams, jeigu išnyko aplinkybės, dėl kurių jis buvo atskirtas nuo tėvų, o laikino ar neterminuoto tėvų valdžios apribojimo atveju - įrodžius, kad tėvų elgesys pasikeitė ir jie gali auklėti vaiką (CK 3.181 str.).

2.1.2. Vaiko globos ir rūpybos formų reglamentavimas

CK 3.252 straipsnio 2 dalyje nurodytos vaiko globos (rūpybos) formos:

- vaiko globa (rūpyba) šeimoje;
- vaiko globa (rūpyba) šeimynoje;
- vaiko globa (rūpyba) vaikų globos institucijoje.

Išsamiau vaiko globos (rūpybos) formas reglamentuoja poįstatyminiai aktai: Vyriausybės nutarimais patvirtinti Vaiko globos organizavimo nuostatai, Šeimynų nuostatai, Specialiųjų vaikų auklėjimo ir globos namų laikinieji nuostatai, nevalstybinių vaikų globos namų nuostatai ir apskričių viršininko administracijos tvirtinami Bendrojo lavinimo internatinės mokyklos nuostatai ir Valstybinių vaikų globos namų nuostatai.

Vaiko globa (rūpyba) šeimoje (CK 3.259 str.)

Steigiant vaikui globą (rūpybą) šeimoje, pirmumas teikiamas vaiko artimiesiems giminaičiams: seneliams, broliams, seserims. Tai vienas vaiko globos (rūpybos) steigimo principų, kuriuo vadovaujamosi siekiant sukurti kiek įmanoma artimesnę vaikui aplinką. Tačiau jei vaiko artimasis giminaitis neturi tinkamų gyvenimo sąlygų deramai atlikti globėjo (rūpintojo) pareigas

arba negali būti skiriami vaiko globėju (rūpintoju) dėl kitų priežasčių, pavyzdžiui, yra pripažintas neveiksniu, ribotai veiksmu, buvo teistas už tyčinius nusikaltimus, ir panašiai, vaiko globėju (rūpintoju) gali būti skiriamas kitas, artimos giminystės ryšiais nesusijęs asmuo.

Vaikas gali būti globojamas (rūpinamas) tik tokioje šeimoje, kurioje globojami (rūpinami) ne daugiau kaip 5 vaikai. Maksimalaus galimo vaikų skaičiaus globėjų (rūpintojų) šeimoje reikalavimas nustatytas tiek globotinio (rūpintinio), tiek globėjo (rūpintojo) interesais. Globotiniui (rūpintiniui) turi būti užtikrintos pakankamos tiek materialios, tiek psichologinės sąlygos gyventi šeimoje. Kita vertus, globėjas (rūpintojas) turi tinkamai atlikti savo pareigas. Esant daug vaikų yra mažesnė tikimybė, kad bus tinkamai įgyvendinami globos (rūpybos) uždaviniai. Vienintelė išimtis globoti šeimoje daugiau nei 5 vaikus galima tik siekiant neišskirti brolių ir seserų (CK 3.259 str.).

Norintis tapti vaiko globėju (rūpintoju) asmuo turi kreiptis į VTAT ir jai pateikti tokius dokumentus:

- 1) prašymą, kuriame nurodomas pageidaujamas globoti ir auklėti vaikų skaičius, jų amžius, globos (rūpybos) rūšis;
- 2) Sveikatos apsaugos ministerijos nustatytos formos pažymėjimą;
- 3) kartu gyvenančių vyresnių kaip 16 metų asmenų rašytinį sutikimą;
- 4) asmens tapatybę patvirtinančio dokumento kopiją;
- 5) gyvenimo aprašymą;
- 6) pažymą apie šeimos sudėtį;
- 7) santuokos liudijimo kopiją, jei asmuo susituokęs;
- 8) teismo sprendimo dėl santuokos nutraukimo ar ištuokos, ar sutuoktinių gyvenimo skyrium kopiją, jei toks teismo sprendimas yra priimtas;
- 9) sutuoktinio mirties liudijimo kopiją, jeigu asmuo yra našlys (našlė);
- 10) kartu su juo gyvenančių kitų asmenų sąrašą;
- 11) dokumentus apie asmens, norinčio tapti vaiko globėju (rūpintoju), ir kitų jo šeimos narių gaunamas pajamas;
- 12) dokumentus apie asmens, norinčio tapti vaiko globėju (rūpintoju), ir jo šeimos gyvenamąsias patalpas (Vaiko globos organizavimo nuostatų 8, 9 p.).

Iš šio dokumentų sąrašo galima spręsti, kokia informacija apie asmenį ir jo šeimą yra svarbi, jam pageidaujant globoti vaiką ar juo rūpintis. Reikalavimai asmeniui, norinčiam tapti vaiko globėju (rūpintoju) nėra labai dideli: jis neprivalo turėti pedagoginį ar psichologinį išsilavinimą, globėjo patirties.

Fizinių asmenų, norinčių tapti vaiko globėjais (rūpintojais), atranka vykdoma tam tikrais etapais, kurie yra reglamentuoti Vyriausybės nutarimu patvirtintų Vaiko globos nuostatų 7-20 punktuose [15]. Pirmasis etapas – minėtų dokumentų pateikimas ir pirminis įvertinimas. VTAT arba jos įgalioti socialiniai partneriai, gavę nurodytus dokumentus, atlieka pirminį potencialių

vaiko globėjų ir jų pateiktų dokumentų įvertinimą. Pirminis etapas baigiamas po 30 kalendorinių dienų, priimant pirminės atrankos sprendimą dėl fizinio asmens teikimo tapti vaiko globėju (rūpintoju). Antrasis etapas – parengimas vaiko globai (rūpybai), kuris trunka 6 mėnesius nuo priimto teigiamo sprendimo, apie fizinio asmens tinkamumą tapti vaiko globėju ir kurio metu organizuojamas fizinio asmens (išskyrus artimuosius vaiko giminaičius) pasirengimas globoti (rūpintis). Trečiasis etapas – galutinis asmens tinkamumo skirti globėju (rūpintoju) įvertinimas. VTAT, priėmusi arba įvertinusi jos įgaliotų socialinių partnerių pirminės atrankos sprendimą dėl asmens teikimo tapti vaiko globėju (rūpintoju), išvadą apie būsimą globėją (rūpintoją) pasirengimą globoti (rūpintis) bei valstybinių ir nevalstybinių institucijų, organizacijų, susijusių su vaiko teisių apsauga, rekomendacijas, per 7 kalendorines dienas priima sprendimą dėl asmens tinkamumo skirti vaiko globėju (rūpintoju).

Vaiko globa (rūpyba) šeimoje pasibaigia, kai vaiko globėjas (rūpintojas) teismo nutartimi atleidžiamas nuo savo pareigų, vaiką grąžinus tėvams ar įtėviams, arba kai globėjas (rūpintojas) nebegali atlikti savo pareigų dėl svarbių priežasčių (artimųjų giminaičių ligos, turtinės padėties pablogėjimo ir kt.). Globa (rūpyba) šeimoje taip pat baigiasi teismo nutartimi nušalinus globėją (rūpintoją) nuo pareigų dėl netinkamo jų vykdymo, naudojimosi savo teisėmis savanaudiškais tikslais (CK 3.246 str.).

Vaiko globa (rūpyba) šeimynoje (CK 3.260 str.).

Vaiko globa (rūpyba) šeimynoje – tai globos (rūpybos) forma, kai šeimos aplinkoje globojama 6 ir daugiau be tėvų globos likusių vaikų. Mažiau nei 6 vaikus globoti šeimynoje galima, tik kai joje globojamas neįgalus vaikas. Kitais atvejais, kai šeimynos vaikų globėjas (rūpintojas) pradeda globoti mažiau nei 6 vaikus, VTAT gali pasiūlyti šeimynos vaikų globėjui (rūpintojui) globoti kitą beglobį vaiką (Šeimynos nuostatų 25 p.). Šeimynai nustatytas ir maksimalaus vaikų skaičiaus reikalavimas: bendras vaikų skaičius joje kartu su savais vaikais negali būti didesnis kaip 12. Šis vaikų skaičius gali būti viršytas tik vieninteliu atveju - kai norima neišskirti brolių ir seserų (CK 3.260 str. 2 d.; Šeimynos nuostatų 3 p.).

Fizinis asmuo, norintis tapti šeimynos vaikų globėju (rūpintoju), Vaiko teisių apsaugos tarnybai arba jos įgaliotiems socialiniams partneriams turi pateikti:

1. Vaiko globos organizavimo nuostatuose nurodytus dokumentus: prašymą, sveikatos pažymėjimą, kartu gyvenančių vyresnių kaip 16 metų asmenų rašytinį sutikimą ir kitus dokumentus, kurie buvo paminėti aptariant vaiko globos (rūpybos) steigimą šeimoje. Be šių dokumentų reikalaujama pateikti ir patalpų, kuriose gyvens globojami (rūpinami) vaikai, nuosavybę ar patikėjimo teisę patvirtinančių dokumentų arba nuomos ar panaudos sutarčių kopijas, taip pat pažymą, patvirtinančią, kad patalpos, kuriose gyvens globojami (rūpinami) vaikai, atitinka saugos darbe, techninius, sanitarijos ir higienos reikalavimus.

2. Aukštąjį arba aukštesnįjį socialinį, pedagoginį, socialinį pedagoginį, psichologinį ar medicininį išsimokslinimą patvirtinančius dokumentus.

3. Dokumentus, patvirtinančius, kad ne mažiau kaip 2 metus atliko vaiko globėjo (rūpintojo) pareigas šeimoje, šeimynoje arba vaikų globos institucijoje, jei neturi reikalaujamo išsimokslinimo, nurodyto 2 punkte.

4. Dokumentus, patvirtinančius nuosavybės teisę į turimą kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą, kuriam privaloma teisinė registracija (Šeimynos nuostatų 7 p.).

Taigi asmenims norintiems tapti šeimynos tėvais, keliami nemaži reikalavimai. Šeimynos tėvai privalo būti sveiki, turėti pajamų bei atitinkantį reikalavimus gyvenamąjį būstą. Tėvai taip pat turi turėti atitinkamą išsilavinimą arba globėjo (rūpintojo) patirtį. Lyginant su reikalavimais, keliamais asmenims, norintiems globoti vaiką šeimoje, šeimynos tėvams keliami reikalavimai yra didesni. Atitinkamo išsilavinimo arba patirties reikalavimas nustatytas, siekiant užtikrinti, kad globėjas (rūpintojas) turėtų pakankamai profesinių žinių, reikalingų globojamiems (rūpinamiems) vaikams auklėti. Vaiko globa (rūpyba) šeimynoje yra sudėtingesnė globos (rūpybos) forma, kadangi šeimynoje, palyginus su šeima, auga gana daug vaikų, turinčių skirtingus poreikius, interesus, charakterius. Todėl šeimynos motinai ar tėvui reikia mokėti dirbti su grupe, stengtis derinti šeimynos narių poreikius, taikiai spręsti tarp jų iškilusius konfliktus ir, kita vertus, reikia sugebėti skirti pakankamai dėmesio kiekvienam globojamam (rūpinamam) vaikui ir jo problemoms. Dėl to šeimynos motinai ar tėvui vien savo gyvenimiškos patirties gali neužtekti, ypač šiais laikais, kai gimstamumas šalyje mažėja ir šeimoje vidutiniškai auga 1 ar 2 vaikai.

Sprendimą dėl šeimynos steigimo ribotam ar neribotam laikui priima savivaldybės taryba, esant VTAT teikimui ir administracijos direktoriaus siūlymui. Šeimyna registruojama savivaldybės Rejestro tarnyboje, jai suteikiamas identifikavimo kodas ir išduodamas šeimynos įregistravimo pažymėjimas. Tokiu būdu šeimyna tampa juridiniu asmeniu, turinčiu antspaudą ir sąskaitą banke.

Vaikas apgyvendinamas šeimynoje, kai savivaldybės VTAT pasiūlo šeimynos vaikų globėjui (rūpintojui) globoti likusį be tėvų globos vaiką arba šeimynos vaikų globėjas (rūpintojas) dėl to pateikia VTAT rašytinį prašymą ir gauna jos sutikimą. VTAT, priėmusi sprendimą dėl vaiko globos (rūpybos) nustatymo būtinumo, kartu su šeimynos vaikų globėjo (rūpintojo) prašymu pateikia jį savivaldybės administracijos direktoriui arba teismui. Jei apgyvendinamam šeimynoje vaikui jau yra nustatyta laikinoji ar nuolatinė globa (rūpyba), tai sprendimas priimamas tik dėl vaiko globėjo (rūpintojo) skyrimo (Šeimynų nuostatų 15 – 22 p).

Šeimynos veiklą prižiūri šeimyną įregistravusios savivaldybės VTAT, kuri kartą per metus peržiūri šeimynos veiklą dėl jos tęstinumo (Šeimynos nuostatų 4 p.).

Šeimynos vaikų globėjas (rūpintojas), remiantis Šeimynų nuostatų 24 punktu, gali būti atleistas nuo pareigų atlikimo, jeigu jų negali atlikti dėl savo arba artimų giminaičių ligos, savo turtinės padėties pablogėjimo ar dėl kitų svarbių priežasčių. Dėl netinkamo pareigų atlikimo,

globojamo (rūpinamo) vaiko teisių ir interesų apsaugos neužtikrinimo, naudojimosi savo teisėmis savanaudiškais tikslais šeimynos vaikų globėjas (rūpintojas) gali būti nušalintas nuo pareigų.

Šeimyna yra finansuojama iš savivaldybės biudžeto lėšų, Lietuvos Respublikos biudžeto lėšų ir kitų teisėtai įgytų lėšų. Šeimynos vaiko globėjui (rūpintojui) kas mėnesį yra mokama: 1) vaiko globos (rūpybos) išmoka (4 MGL) globojamam (rūpinamam) vaikui išlaikyti; 2) tarnybinis atlyginimas, priklausomai nuo išsilavinimo, ir priedai, priklausomai nuo kvalifikacijos, darbo stažo, globojamų iki 3 metų amžiaus ir neįgalių vaikų skaičiaus (vadovaujantis Vyriausybės nutarimu "Dėl šeimynos motinos (tėvo) darbo apmokėjimo). Be to šeimynos vaikų globėjas gali dalyvauti programose ir teikti savo programų projektus, siekiant gauti tikslinę paramą joms įgyvendinti, taip pat jis gali gauti paramą iš kitų Lietuvos ir užsienio valstybių fizinių ir juridinių asmenų (Šeimynos nuostatų 33 p.).

Šeimyna gali būti reorganizuojama, pertvarkoma arba likviduojama. Šeimyna likviduojama, kai savivaldybės administracijos direktorius VTAT siūlymu kreipiasi į savivaldybės tarybą arba teismą dėl šių priežasčių (Šeimynų nuostatų 35 p):

1) šeimynos vaikų globėjas (rūpintojas) per 2 mėnesius nuo tos dienos, kai pradeda globoti mažiau nei 6 vaikus (išskyrus kai globojamas (rūpinamas) neįgalus vaikas), atsisako globoti (rūpintis) Vaiko teisių apsaugos tarnybos jam siūlomus vaikus arba tokių vaikų šeimynai nesurandama;

2) šeimynos vaikų globėjas (rūpintojas) atleidžiamas nuo vaiko globėjo (rūpintojo) pareigų ir nėra galimybių jo sutuoktinio paskirti šeimynos vaikų globėju (rūpintoju);

3) šeimynos vaikų globėjas (rūpintojas) nušalinamas nuo vaiko globėjo (rūpintojo) pareigų ir nėra galimybių jo sutuoktinio paskirti šeimynos vaikų globėju (rūpintoju);

4) šeimyna keičia gyvenamąją vietą, persikeldama iš vienos savivaldybės teritorijos į kitos savivaldybės teritoriją;

5) atsiranda kiti įstatymų nustatyti juridinio asmens likvidavimo pagrindai.

Vaiko globa (rūpyba) valstybinėse ir nevyriausybiniuose globos institucijose

Kaip alternatyva vaiko globai (rūpybai) šeimoje ir šeimynoje išskiriama vaiko globa (rūpyba) vaikų globos įstaigose. Pagal pavaldumą vaiko globos įstaigas galima suskirstyti į:

1. Valstybines vaikų globos institucijas:

1.1) apskričių pavaldumo vaikų globos įstaigos;

1.2) savivaldybės pavaldumo globos įstaigos.

2. Nevalstybines vaikų globos institucijas:

2.1) nevalstybiniai vaikų globos namai;

2.2) parapijiniai vaikų globos namai.

Pagal veiklos pobūdį išskiriami tokie globos institucijų tipai:

- vaikų globos namai;

- specialieji vaikų auklėjimo ir globos namai;
- internatinės mokyklos.

Valstybiniai vaikų globos namai yra sudėtinė socialinės globos ir švietimo sistemos dalis. Juos steigia, reorganizuoja ir likviduoja savivaldybių tarybos ir apskričių viršininkai.

Valstybiniuose vaikų globos namuose apgyvendinami vaikai nuo gimimo iki 18 metų, kuriems:

- 1) nustatyta laikinoji globa (rūpyba);
- 2) nustatyta nuolatinė globa (rūpyba);
- 3) kurie liko be tėvų globos (rasti, pamesti, paimti iš fizinei ar psichinei sveikatai pavojingų sąlygų) iki bus išspręsti vaiko globos (rūpybos) nustatymo ar vaiko gražinimo tėvams klausimai (Pabradės vaikų globos namų nuostatų 16 p.).

Vaikai siunčiami į artimiausius pagal gyvenamąją vietą vaikų globos namus, neišskiriant brolių ir seserų, išskyrus atvejus, kai tai prieštarauja vaiko interesams (pavyzdžiui, vienam iš vaikų reikalinga specializuota pagalba). Globos namuose steigėjo sutikimu laikinai gali būti suteikiamos būsto paslaugos buvusiems globotiniams (rūpintiniams): 1) profesinių, aukštesniųjų ir aukštųjų mokyklų studentams atostogų metu ne ilgiau kaip 1 mėnesiui ir 2) negalintiems įsidarbinti ar neturintiems gyvenamosios vietos ne ilgiau kaip 6 mėnesiams.

Iš vaikų globos namų vaikai išleidžiami gražinus juos tėvams, įvaikinus, apgyvendinus šeimoje, šeimynoje ar kitoje vaikų globos institucijoje, pasibaigus vaiko globai (rūpybai) dėl jo santuokos, pilnametystės ar emancipacijos. Vaikams, kurie išvyksta iš globos namų mokytis į kitoje savivaldybėje esančią profesinę ar aukštąją mokyklą, globos namai užtikrina jų rūpybos tęstinumą, taip pat jų priėmimą savaitgaliais, švenčių dienomis, atostogų metų (Pabradės vaikų globos namų nuostatų 25 p.).

Specialieji vaikų auklėjimo ir globos namai - tai korekcinio reabilitacinio tipo valstybinė specialaus režimo bendrojo lavinimo ir ugdymo įstaiga asocialaus elgesio nepilnamečiams. Juos steigia, reorganizuoja ir likviduoja Švietimo ir mokslo ministerija arba apskrities viršininko administracija.

Į specialiuosius auklėjimo ir globos namus vaikai siunčiami diferencijuotai, atsižvelgiant į jų lytį ir amžių. Remiantis Specialiųjų vaikų auklėjimo ir globos namų laikinųjų nuostatų 23 punktu, į auklėjimo ir globos namus siunčiami 14-17 metų nepilnamečiai, padarę nesunkų nusikaltimą ir teismo atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės, pritaikius jiems BK 82 straipsnio 1 dalies 6 punktą (atidavimas į specialią auklėjimo ir drausmės įstaigą). Tėvams arba kitiems teisėtiems atstovams prašant ir vaikui sutikus, su Švietimo ir mokslo ministerijos kelialapiu į auklėjimo ir globos namus taip pat gali būti priimami (Specialiųjų vaikų auklėjimo ir globos namų laikinųjų nuostatų 24 p.):

1) 16-17 metų nepilnamečiai, nuolat darantys administracinės teisės pažeidimus (jeigu ne mažiau kaip 3 kartus per metus jiems buvo taikytos administracinio poveikio priemonės);

2) 12-16 metų nepilnamečiai, nuolat pažeidžiantys mokyklos drausmę, bėgantys iš namų, valkataujantys;

3) 12-14 metų nepilnamečiai, padarę visuomenei pavojingą (sunkią) veiką.

Auklėjimo ir globos namuose nepilnametis gali būti ne ilgiau kaip iki 18 metų amžiaus. Teismo sprendimu (nutartimi) į auklėjimo ir globos namus pasiųstų nepilnamečių buvimo juose trukmę nustato teismas (BK 88 str. 2 d.). Jeigu nepilnametis į auklėjimo ir globos namus priimtas teismo sprendimu (nutartimi), tai šių namų administracija ne rečiau kaip kartą per metus rašo teikimą teismui, kuris peržiūri nepilnamečio buvimo šiuose namuose tikslingumą. Kai nepilnamečiai priimami į šiuos namus ne teismo nutartimi, tai jų buvimo auklėjimo ir globos namuose minimali trukmė - 3 mėnesiai, maksimali 12 -14 metų nepilnamečiams - 1 metai, 14 - 18 metų nepilnamečiams - 2 metai. Buvimo auklėjimo ir globos namuose laikas gali būti pratęstas iki vaikai sueis 18 metų jo prašymu, kai jis nori baigti pagrindinę mokyklą, klasę, arba dėl kitų priežasčių, atitinkančių jo interesus (Specialiųjų vaikų auklėjimo ir globos namų laikinųjų nuostatų 27-30 p.).

Internatinė mokykla yra pereinamojo laikotarpio ugdymo institucija. Susiklosčius reikiamoms sąlygoms, ji reorganizuojama į bendrojo lavinimo mokyklą arba vaikų globos namus.

Švietimo ir mokslo ministro įsakymo “Dėl bendrojo lavinimo internatinės mokyklos nuostatų patvirtinimo” nustatyta tvarka internatines mokyklas steigia, reorganizuoja ir likviduoja savivaldybių tarybos ir apskričių viršininkai arba Švietimo ir mokslo ministerija.

Į internatinę mokyklą savivaldybės administracijos direktoriaus įsakymu priimami našlaičiai, likę be tėvų globos ir socialiai remtinų šeimų vaikai. Tokių moksleivių visiškai išlaiko valstybė. Tėvams paprašius, į šią mokyklą gali būti priimami moksleiviai iš tų vietovių, kuriose nėra bendrojo lavinimo mokyklų. Šiuo atveju visas moksleivio maitinimo išlaidas apmoka tėvai arba savivaldybė.

Jei internatinėje mokykloje yra tik pagrindinė mokykla, našlaičiai ir likę be tėvų globos vaikai, norintys mokytis bendrojo lavinimo vidurinėje mokykloje arba profesinėje mokykloje, gali būti paliekami gyventi internatinės mokyklos bendrabutyje. Jiems skiriamas visiškai valstybės išlaikymas. Į internatinę mokyklą, kaip ir į vaikų globos namus, gali būti laikinai priimami buvę moksleiviai (našlaičiai ir tėvų netekę vaikai) dėl įvairių priežasčių negalintys įsidarbinti, gauti gyvenamosios vietos – iki 6 mėnesių, bet ne ilgiau kaip iki 18 metų amžiaus (Vilniaus 1-osios specialiosios internatinės mokyklos nuostatų 26 p.).

Visų tipų valstybinės vaikų globos įstaigos yra finansuojamos jų steigėjo (iš valstybės arba savivaldybės biudžeto). Tačiau jos gali turėti ir nebiudžetinių lėšų, kurios formuojamos iš vaikų globos įstaigų vykdomos ūkinės veiklos, teikiamų paslaugų, patalpų ir inventoriaus nuomos,

valstybinių įstaigų, visuomeninių, privačių organizacijų, piliečių savanoriškų įnašų, tikslinių įvairių žinybų, įmonių bei organizacijų įnašų (Pabradės vaikų globos namų nuostatų 77, 79 p.; Specialiųjų vaikų auklėjimo ir globos namų laikinųjų nuostatų 53-55 p.; Vilniaus 1-osios specialiosios internatinės mokyklos nuostatų 81, 84, 87 p.).

Nevalstybiniai vaikų globos namai

Nevalstybinius vaikų globos namus gali steigti Lietuvos Respublikoje įregistruotos nevalstybinės (visuomeninės, labdaros) vaikus globojančios organizacijos ir religinės bendruomenės. Jos turi gauti savivaldybės, kurios teritorijoje steigiami globos namai, leidimą. Leidimas išduodamas, jei nevalstybinės organizacijos atitinka šiuos reikalavimus: turi nuosavybės, patikėjimo ar nuomos teise joms priklausančias atitinkamo dydžio patalpas, kuriose gyvens globojami (rūpinami) vaikai; patalpos atitinka saugos darbe, techninius, sanitarijos ir higienos reikalavimus; organizacijos ar religinės bendruomenės turi ilgalaikį finansavimo šaltinį ir pan. (Nevalstybinių vaikų globos namų nuostatuose 7 p.)

Nevalstybiniuose vaikų globos namuose apgyvendinami našlaičiai ir likę be tėvų globos vaikai. Juose taip pat gali būti apgyvendinti vaikai iš socialiai remtinų šeimų, kuriose neužtikrinamos tinkamos gyvenimo ir ugdymo sąlygos (Nevalstybinių vaikų globos namų nuostatų 2-3 p.).

Nevalstybinių vaikų globos namų veiklą prižiūri ir vaikų teisių apsaugą juose užtikrina savivaldybės VTAT. Pedagoginę ir metodinę paramą jiems teikia savivaldybės švietimo skyrius.

Nevalstybiniai globos namai yra išlaikomi iš steigėjo lėšų, juridinių ir fizinių asmenų aukų. Lėšos gali būti skiriamos ir iš savivaldybės biudžeto, jei globos namų steigėjas sudaro su savivaldybe bendros veiklos sutartį. Šiuo atveju globos namų steigėjas iki ateinančiųjų metų biudžeto sudarymo pradžios turi pateikti miesto (rajono) savivaldybei paraišką dėl paramos ateinančiais kalendoriniais metais (Nevalstybinių vaikų globos namų nuostatų 9- 10 p.).

Globos institucijose vaikas apgyvendinamas tik tada, kai nėra šeimos ar šeimynos, atitinkančios joms nustatytus reikalavimus ir norinčioms globoti vaikus ar jais rūpintis. Tačiau ar iš tikrųjų šeimai ir šeimynai yra teikiamas prioritetas prieš globos instituciją? Ar globėjų (rūpintojų) šeimai ar šeimynai nustatyti reikalavimai, ypač gyvenamųjų patalpų ploto reikalavimas, netampa kliūtimi šeimai ar šeimynai tapti vaiko globėju (rūpintoju)? Kai šeima ar šeimyna neatitinka šių reikalavimų, vaikas perduodamas globos institucijai, nepaisant to, kad daug savo vaikus auginančių šeimų turi dar mažesnes gyvenamąsias patalpas nei tos, kurių reikalaujama iš šeimų, norinčių globoti ar rūpintis svetimais vaikais.

2.1.3. Vaiko globos (rūpybos) finansavimo reglamentavimas

Konstitucijos 38 straipsnio 6 dalyje numatyta tėvų pareiga iki pilnametystės išlaikyti savo vaikus. Skirtingai nei tėvai, vaiko globėjai (rūpintojai) neturi pareigos išlaikyti globojamus (rūpinamus) vaikus iš savo lėšų. Todėl pagrindiniai vaiko globos (rūpybos) finansavimo šaltiniai yra įvairios valstybės skiriamos išmokos, kurios reglamentuotos Išmokų vaikams įstatyme. Šiame įstatyme numatytos šios išmokų, globojamam (rūpinamam) vaikui išlaikyti, rūšys: vienkartinė išmoka gimus kūdikiui, vaiko globos (rūpybos) išmoka, vienkartinė išmoka būstui įsigyti arba įsikurti.

1) Vienkartinė išmoka gimus kūdikiui

Vienkartinė 6 MGL dydžio išmoka gimus vaikui mokama globėjui, jei jis kreipiasi dėl jos per 6 mėnesius nuo globos nustatymo dienos, bet ne vėliau kaip iki vaikui sukaks pusantrų metų, ir jeigu vienkartinė išmoka už šį vaiką anksčiau nebuvo išmokėta (Išmokų vaikams įstatymo 13 str.).

2) Vaiko globos (rūpybos) išmoka

Ši išmoka mokama šeimai, šeimynai ar nevyriausybinei vaikų globos institucijai, globojančiai vaiką ar besirūpinančiai juo. Išmokos 1 globojamam (rūpinamam) vaikui dydis - 4 MGL per mėnesį (Išmokų vaikams įstatymo 1 str.). Jei globojamas (rūpinamas) vaikas gauna našlaičio pensiją ar alimentus, globėjui (rūpintojui) mokama išmoka globotiniui (rūpintiniui) išlaikyti yra lygi skirtumui tarp 4 MGL dydžio globos išmokos ir gaunamos našlaičio pensijos bei gaunamų alimentų (išlaikymo) dydžio (Išmokų vaikams įstatymo 8 str. 4 d.). Jei globojamas (rūpinamas) vaikas nuolat ar darbo dienomis yra išlaikomas (nakvynė ir maistas) valstybės ar savivaldybės finansuojamoje įstaigoje, minėta išmoka skiriama už laikotarpį, kai vaikas būna pas globėją (rūpintoją) ir negauna vaiko maistpinigių už tą laikotarpį. Išmokos dydis apskaičiuojamas proporcingai to mėnesio kalendorinių dienų, kurias vaikas buvo pas globėją (rūpintoją), skaičiui (Išmokų vaikams įstatymo 8 str. 6 d.).

Vaiko globos (rūpybos) išmoka vaiko globėjas (rūpintojas) disponuoja tik vaiko interesais (CK 3.275 str.). Šios lėšos yra vaiko, o ne globėjo (rūpintojo) nuosavybė, todėl globėjas (rūpintojas) gautomis lėšomis vaikui išlaikyti turi disponuoti sąžiningai, apdairiai, negali panaudoti jų savo asmeniniams ar trečiųjų asmenų poreikiams tenkinti. Taip pat globėjas (rūpintojas) neturi teisės perleisti neatlygintinai gautų lėšų kitiems asmenims, negali atsisakyti teisių, kurias turi vaikas, į gaunamas lėšas (CK 4.243 str. 2, 3 d.).

Remiantis Išmokų vaikams įstatymo 8 straipsnio 2 dalimi, mėnesinė 4 MGL dydžio vaiko globos (rūpybos) išmoka taip pat mokama moksleiviams ir studentams, vyresniems nei 18 metų, bet neturintiems 24 metų, kuriems iki pilnametystės buvo nustatyta globa (rūpyba), jeigu jie toliau

nenutrūkstamai mokosi dieninėje bendrojo lavinimo mokykloje ar profesinės, aukštesniosios ar aukštosios mokyklos dieniniame skyriuje, nedirba ir nėra valstybės išlaikomi (nakvynė ir maistas).

Tačiau ši išmoka neskiriama ir nemokama daugiau kaip du kartus įstojusiems į tos pačios pakopos mokyklą ar įstojusiems į žemesnės pakopos mokyklą. Ši nuostata įstatyme numatyta, siekiant užkirsti galimybę piktnaudžiauti išmoka.

Baugusiam bendrojo lavinimo mokyklą vyresniam kaip 18 metų asmeniui globos (rūpybos) išmoka mokama iki tų pačių metų rugsėjo 1 dienos (Išmokų vaikams įstatymo 8 str. 3 d.).

3) Vienkartinė išmoka būstui įsigyti arba įsikurti

Našlaičiams ir likusiems be tėvų globos vaikams, pasibaigus jų globai (rūpybai) dėl pilnametystės, emancipacijos ar santuokos sudarymo, kurie iki pilnametystės buvo globojami nevyriausybinėse globos institucijose, šeimynose ar šeimose, skiriama vienkartinė 50 MGL dydžio išmoka būstui įsigyti arba įsikurti. Ji yra tikslinės paskirties ir gali būti panaudota tik šiems tikslams:

- 1) būstui pirkti;
- 2) sumokėti daliai paskolos būstui (gyvenamajam namui, butui) statyti arba pirkti;
- 3) būsto nuomai;
- 4) mokesčiams už nuomojamojo būsto komunalines paslaugas;
- 5) būstui remontuoti arba rekonstruoti;
- 6) baldams ir buitinei technikai įsigyti (Išmokų vaikams įstatymo 9 str.)

Vienkartinė išmoka būstui įsigyti arba įsikurti grynaisiais pinigais neišmokama, o kreiptis dėl šios išmokos gali asmenys, turintys teisę ją gauti, iki jiems sukaks 25 metai.

2.2. Pilnamečių asmenų globos ir rūpybos teisinis reglamentavimas

Konstitucijoje yra įtvirtintos suaugusio asmens globos ir rūpybos garantijos. Konstitucijos II skirsnis „Žmogus ir valstybė“ garantuoja prigimtines žmogaus teises ir laisves (į gyvybę, asmens ir būsto neliečiamybę, kitas asmenines, turtines, socialines teises), jos 38 straipsnis įtvirtina nuostatą, kad vaikų pareiga yra gerbti tėvus, globoti juos senatvėje ir tausoti jų palikimą, o 52 straipsnis užtikrina, kad valstybė laiduoja piliečių teisę gauti senatvės ir invalidumo pensijas, socialinę paramą nedarbo, ligos, našlystės ir kitais įstatymų numatytais atvejais.

Kitas suaugusių asmenų globą ir rūpybą reglamentuojantis teisės aktas – CK. Pilnamečių asmenų globai ir rūpybai skirtas XVII skyrius, kuriame išdėstytos bendrosios globos ir rūpybos nuostatos, reglamentuojančios ir vaikų, ir suaugusių asmenų globą bei rūpybą. Šiame skyriuje apibrėžiamos globos ir rūpybos sąvokos, globėjo ir rūpintojo teisinė padėtis, jų paskyrimas, neveiksnaus ar ribotai veiksnus asmens turto ir pajamų naudojimas, jų turto administravimas, globos ir rūpybos pasibaigimas. CK XIX skyrius skirtas išimtinai pilnamečių asmenų globai ir

rūpybai. Jame išdėstytos teisės normos, susijusios su globėjo ir rūpintojo veiklos kontrole, veiksnas asmens rūpyba.

Veiksnas asmens rūpybai reglamentuoti Vyriausybė 1995 metais priėmė nutarimą “Dėl senelių globos namų bendrųjų nuostatų”. Šiuose nuostatose apibrėžti senelių namų tikslai ir uždaviniai, apgyvendinimo bei gyvenimo globos namuose sąlygos ir tvarka, senelių globos namų reorganizavimo ir likvidavimo pagrindai.

Suaugusių asmenų globą ir rūpybą reglamentuojančių teisės normų yra Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymu patvirtintame “Socialinių paslaugų kataloge 2000 m.”. Jame pateikiamos socialinių paslaugų, teikiamų globos ar rūpybos reikalingiems asmenims, rūšys, jų teikimo būdai ir kita.

Pilnamečiai asmenys, teismo pripažinti neveiksniais ar ribotai veiksniais, bei veiksnūs pilnamečiai asmenys, dėl sveikatos būklės negalintys įgyvendinti savo teisių ir vykdyti pareigų, gali būti globojami ar atitinkamai jais rūpinamasi namuose arba globos (rūpybos) įstaigose. Kai asmenys globojami (jais rūpinamasi) namuose, teismas skiria jiems globėją (rūpintoją), o apgyvendinus minėtus asmenis stacionarioje globos institucijoje, pastaroji tampa jų globą (rūpybą) vykdančia institucija.

2. 2.1. Pilnamečių asmenų globa ir rūpyba namuose

Neveiksnių pilnamečių asmenų globa namuose

Pilnamečiai asmenys, kurie dėl psichikos ligos ar silpnaprotystės negali suprasti savo veiksmų reikšmės ir jų valdyti, gali būti teismo tvarka pripažinti neveiksniais. Neveiksnius pilnamečiai asmenys negali savarankiškai įgyvendinti savo teisių, todėl teismas, pripažindamas asmenį neveiksniu, nustato jo globą ir skiria jam globėją (CK 3.242 str. 1 d.). Globėjas įgyvendina ir gina pilnamečio neveiksnas asmens teises. Pavyzdžiui, globėjas turi teisę pareikšti ieškinį dėl sandorio, kurį sudarė pripažintas neveiksniu asmuo, pripažinimo negaliojančiu. Kita vertus, jis gali tokį sandorį patvirtinti, jei jis naudingas neveiksniui asmeniui (CK 1.84 str. 4 d.).

Asmuo, teismo paskirtas neveiksnas asmens globėju, turi pats vykdyti globėjo funkcijas net ir tais atvejais, kai jo globotinis gyvena savo šeimoje. Tai reiškia, kad kiti neveiksnas globotinio šeimos nariai neturi teisės kliudyti globėjui eiti savo pareigas; jų patvarkymai, pavyzdžiui, globotinio turto valdymo klausimais, negalioja.

Suaugusių neveiksnių asmenų globėjų pareigos, skirtingai nei nepilnamečių globėjų (rūpintojų), nėra apibrėžtos viename CK ar kito teisės akto straipsnyje. Jas galima nustatyti tik nuosekliai analizuojant atskirą CK skyrių arba kitą teisės aktą. Pavyzdžiui, neveiksnius suaugęs globotinis turi teisę gauti išlaikymą iš asmenų, kurie pagal įstatymą privalo jį išlaikyti: suaugusių vaikų (CK 3.205 str. 1 d.), sutuoktinio (CK 3.78 str. 1d.). Globėjas turi pareigą rūpintis,

kad toks išlaikymas būtų teikiamas. Remiantis CK 3.205 straipsnio 2 dalimi*, galima teigti, kad asmenims, atsisakiusiems savanoriškai teikti išlaikymą, globėjas turi teisę pareikšti ieškinį, kad toks išlaikymas būtų priteisiamas. Globėjo teisę, o kartu ir pareigą dalyvauti sprendžiant jo globotinio šeimos klausimus galima nustatyti remiantis CK 3.55 straipsniu, kuriame reglamentuojamos santuokos nutraukimo sąlygos. Santuokos nutraukimas yra grynai asmeninis sutuoktinių reikalas ir todėl pagal bendrąją taisyklę santuokos nutraukimo bylą gali inicijuoti tik patys sutuoktiniai, tačiau vienam iš sutuoktinių esant neveiksniam, kitas (veiksnus) gali pažeisti neveiksnaus sutuoktinio teises, pavyzdžiui, neatsakingai eikvoti bendrą turta, nesirūpinti neveiksniu sutuoktiniu. Kadangi pats neveiksnus sutuoktinis negali inicijuoti santuokos nutraukimo bylos ir apginti savo teisių, teisę, o kartu ir pareigą apginti jo teises ir interesus turi globėjas (CK 3.55 str. 2 d.).

Kita globėjo pareiga įtvirtinta CK 6.278 straipsnio 1 dalyje. Kadangi asmuo, teismo sprendimu pripažintas neveiksniu, nėra deliktinės civilinės atsakomybės subjektu, todėl už padarytą žalą neatsako. Už tokio asmens padarytą žalą atsako jo globėjas ar neveiksnų asmenį prižiūrinti institucija (pavyzdžiui, psichiatrijos ligoninė), esant jų kaltei. Kaltė šiuo atveju pasireiškia kaip netinkama, nepakankama neveiksnaus asmens priežiūra (CK 6.278 str. 1 d.). Jei po to, kai padaryta žala, globotinis pripažįstamas veiksnium, globėjo pareiga atlyginti žalą išlieka ir jis neįgyja teisės regreso tvarka išieškoti iš neveiksnaus asmens žalos atlyginimo. Tais atvejais, kai neveiksnus asmuo padaro žalą sveikatos sužalojimu ar gyvybės atėmimu, o neveiksnaus asmens globėjas neturi turto, iš kurio būtų galima išieškoti, arba miršta nepalikęs jokio turto, gali būti išieškoma iš neveiksnaus asmens turto, jeigu jis šio turi pakankamai, t.y. jo užtektų ir pačiam neveiksniui asmeniui išlaikyti, ir žalai atlyginti (CK 6.278 str. 3 d.).

Jei neveiksnus asmuo turi nekilnojamųjų ar kilnojamųjų daiktų, kuriems reikia nuolatinės priežiūros, teismo nutartimi steigiamas šio asmens turto administravimas ir paskiriamas turto administratorius. Juo gali būti paskirtas ir neveiksnaus asmens globėjas. Administruodamas globotinio turta, jis turi veikti tik globotinio interesais, vengiant bet kokio interesų konflikto. Turtas turi būti tvarkomas rūpestingai, apdairiai, sąžiningai. Globėjas privalo priimti administruojamo turto duodamus vaisius ir pajamas, registruoti skolas ir jas apmokėti iš administruojamo turto, įgyvendinti kitas teises, susijusias su turto valdymu ir naudojimu (CK 4.240 str.). Tačiau, globėjas, kuris yra paskirtas ir globotinio turto administratoriumi, sandorius, susijusius su globotiniui nuosavybės teise priklausančio nekilnojamo daikto valdymu, naudojimu, disponavimu, taip pat su kitu globotinio turta, jei, sudarius sandorį, jo turtas sumažėtų ar kitaip būtų suvaržytos daiktinės

* Išlaikymas mokamas vaikų ir tėvų susitarimu arba pagal tėvų ieškinį teismo sprendimu priteisus išlaikymą iš vaikų. (CK 3.206 str. 2 d.)

teisės į jį, gali sudaryti tik išankstiniu teismo leidimu (CK 3.244 str.3 d.). Jam taip pat taikomas ribojimas sudaryti dovanojimo sutartis.

Neretai pasitaiko atvejų, kai žmonės su negalia yra kitų asmenų žeminami arba išnaudojami. Dėl savo negalios pobūdžio sutrikusio intelekto žmonės yra ypatingai pažeidžiami. Jie dažnai tampa smurto, nusikaltimų aukomis, jais pasinaudoja kiti asmenys, siekdami nusikalstamų tikslų. Lietuvoje dažni atvejai, kai siekiama paskelbti neįgalų asmenį neveiksniu, tapti jo globėju, norint pasinaudoti jo turtu, išnaudoti jį kaip darbo jėgą [50. P. 24]. Dėl šios priežasties būtina neveiksnaus asmens globėjo kontrolė. Neveiksnaus asmens globėjo pareigų atlikimą prižiūri savivaldybės globos ir rūpybos, socialinės apsaugos, rūpybos, socialinių reikalų skyriai (CK 3.278 str.1 d.). Šios institucijos gali kreiptis dėl globėjo, kuris netinkamai atlieka pareigas ar jomis piktnaudžiauja, nušalinimo nuo pareigų.

Tais atvejais, kai pripažintas neveiksniu asmuo pasveiksta arba jo sveikata labai pagerėja, teismas pripažįsta tokį asmenį veiksniu, ir įsiteisėjus teismo sprendimui, nustatyta globa panaikinama (CK 2.10 str. 3 d.). Neveiksnaus pilnamečio asmens globa taip pat pasibaigia jam mirus.

Riboto veiksnio pilnamečių asmenų rūpyba namuose

Dėl piktnaudžiavimo alkoholiniais gėrimais, narkotinėmis ar toksinėmis medžiagomis pilnamečiui asmeniui teismas gali apriboti veiksnumą ir steigti rūpybą. (CK 3.277 str. 2 d.). Ribotai veiksnus asmens rūpintoju skiriamas vienas iš jo šeimos narių (pavyzdžiui, sutuoktinis, suaugęs vaikas), jeigu jis sutinka prisiimti rūpintojo pareigas ir atitinka rūpintojui keliamus reikalavimus. Kitais atvejais rūpintoju gali būti parenkamas kitas asmuo, atsižvelgiant į tai, kad riboto veiksnio asmens rūpintojas neprivalo gyventi kartu su savo rūpintiniu [30. P. 68].

Apribojus piktnaudžiaujančio alkoholiniais gėrimais, narkotikais, narkotinėmis ar toksinėmis medžiagomis asmens veiksnumą, jis nebegali savarankiškai įgyvendinti savo turtinio pobūdžio teisių. Norėdamas disponuoti savo turtu (jį parduoti, dovanoti, įkeisti, pakeisti) ir tuo tikslu sudaryti atitinkamus sandorius, jis būtinai turi gauti rūpintojo sutikimą. Tokio pobūdžio veiksnio suvaržymai įpareigoja rūpintoją nuolat kontroliuoti, kaip suaugęs riboto veiksnio rūpintinis disponuoja savo uždarbiu bei kitomis pajamomis, kaip jis tvarko savo turtą. Tačiau jis neturi siekti varžyti rūpintinio laisvės, o tik stengtis neleisti jam naudoti savo pajamas ir kitą turtą piktnaudžiavimui alkoholiu ar narkotikais.

Skirtingai nei nepilnamečių rūpybos atveju, apribojus pilnamečio (suaugusio) asmens veiksnumą, ribojamos tik jo turtinės teisės, todėl toks asmuo be rūpintojo sutikimo gali savarankiškai įgyvendinti teises, nesusijusias su turtinėmis teisėmis, pavyzdžiui sudaryti santuoką. [41. P. 39]. Kita vertus, laikomasi nuomonės, kad ribotai veiksnus suaugęs asmuo sugeba suvokti savo veiksmų reikšmę ir juos valdyti. Todėl jis pats atsako pagal savo sutartines ir deliktines prievoles (CK 2.11 str. 5 d., CK 6.268 str. 3 d.).

Teismo sprendimu ribotai veiksniumi pripažinto pilnamečio asmens rūpyba gali pasibaigti. Asmeniui, nustojusiam piktnaudžiauti alkoholiniais gėrimais, narkotikais, narkotinėmis ar toksinėmis medžiagomis, teismas gali panaikinti veiksnio ribojimą. Įsiteisėjus teismo sprendimui, asmeniui nustatyta rūpyba panaikinama (CK 2.11 str. 4 d.). Rūpyba taip pat pasibaigia ribotai veiksniam asmeniui mirus.

Veiksnių pilnamečių asmenų rūpyba namuose

Visiškai veiksniam asmeniui rūpyba nustatoma tik tuo atveju, kai jis negali savarankiškai įgyvendinti savo teisių ar atlikti pareigų dėl sveikatos būklės (CK 3.279 str.1 d.). Tai gali būti liga, dėl kurios asmuo negali tinkamai atlikti pareigų ar užsitikrinti savo teisių įgyvendinimo arba apskritai pensinio amžiaus asmens sveikatos būklė, kai jam būtina priežiūra ir slauga.

Veiksniui pilnamečiui asmeniui rūpintojas skiriamas teismo nutartimi pagal veiksniaus asmens prašymą, globos (rūpybos) institucijos arba prokuroro pareiškimą (CPK 509 str. 1 d.). Rūpintoju gali būti paskirtas tik veiksnus fizinis asmuo, esant jo rašytiniam sutikimui. Skiriant rūpintoją veiksniam asmeniui, būtinas ir rūpintinio sutikimas (kitais atvejais tik atsižvelgiama į globos (rūpybos) reikalingų asmenų nuomonę, bet tai nereiškia, kad visada jos paisoma).

Veiksnaus pilnamečio asmens rūpintojo veiklos teisinis pagrindas – tarp rūpintojo ir veiksniaus asmens sudaryta pavedimo ar turto patikėjimo sutartis, kurioje nustatomos rūpintojo teisės ir pareigos, susijusios su veiksniaus asmens turto valdymu, naudojimu ir disponavimu juo (CK 3.279 str.3 d.). Nepaisant šios sutarties, veiksnių suaugusių asmenų rūpintojai turi pareigą sudaryti savo rūpintiniams tinkamas buitines sąlygas, juos prižiūrėti, o kai reikia – rūpintis jų išlaikymu ir gydymu, ginti jų teises bei interesus.

Rūpintiniai, dėl sveikatos būklės negalintys įgyvendinti savo teisių ir vykdyti pareigų, yra visiškai veiksnūs, todėl visus sandorius ir kitus juridinius veiksmus jie atlieka savarankiškai ir rūpintojo sutikimo jiems nereikia. Rūpintojas ir rūpintinis gali gyventi kartu arba atskirai, tačiau nepriklausomai nuo šios aplinkybės jie neįgyja teisės į vienas kito gyvenamąjį plotą. Rūpyba panaikinama teismo nutartimi pagal veiksniaus asmens pareiškimą (CK 3.279 str.4 d.)

Pilnamečių asmenų globai ir rūpybai namuose yra teikiamas prioritetas prieš jų institucinę globą. Globa namuose remiasi nuolatinio ryšio su globotiniu (rūpintiniu), jo reikmių nustatymu ir reikiamų paslaugų teikimu – teigiama Vyriausybės nutarimu patvirtintos “Socialinės paramos koncepcijos” 28 punkte. Tačiau tais atvejais, kai nėra galimybių neveiksniui ar ribotai veiksniam suaugusiam asmeniui paskirti globėją ar atitinkamai rūpintoją, pavyzdžiui, neatsiranda giminaitis, sutinkantis globoti neveiksnų asmenį, šiems asmenims nustatoma valstybės globa arba rūpyba, ir jie apgyvendinami stacionariose socialinės globos įstaigose. Visiškai veiksnūs asmenys, kuriems nustatyta rūpyba, stacionariose globos įstaigose apgyvendinami jų pačių prašymu.

2.2.2. Institucinė pilnamečių asmenų globa ir rūpyba

Stacionari socialinės globos įstaiga - tai įstaiga, kurioje teikiamos ilgalaikės (nuo 30 parų iki metų ar ilgiau) socialinės globos ir slaugos paslaugos, esant nuolatinei specialistų priežiūrai. Stacionari socialinės globos įstaiga ilgesnį ar trumpesnį laiką yra neveiksnaus, ribotai ar visiškai veiknaus asmens gyvenamoji vieta. Tai gali būti senelių globos namai, specializuoti globos ir slaugos namai (skirti seniems žmonėms, turintiems specifinių ypatumų, pavyzdžiui, sergantiems įvairiomis senatvinės demencijos formomis, turintiems fizinę negalią ir kt.), stacionarios globos įstaigos žmonėms su negalia (pensionatai) ir kitos (Socialinių paslaugų katalogo 16 p.)

Už stacionarias globas įstaigas, jų veiklos organizavimą bei priežiūrą yra atsakinga Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. 2002 metais Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymu buvo patvirtinti "Reikalavimai stacionarioms socialinės globos įstaigoms ir asmenų nukreipimo į jas tvarka". Šis įsakymas reglamentuoja stacionarių socialinės globos įstaigų darbo organizavimą, personalo normatyvus, apibrėžia teikiamas paslaugas, gyventojų teises ir pareigas, reikalavimus globos įstaigų pastatams ir aplinkai, priėmimą bei išvykimą, apgyvendinamų asmenų kontingentą. Šie reikalavimai taikomi senų žmonių, suaugusiųjų su proto negalia ir kitoms globos įstaigoms ir yra privalomi apskričių viršininkų, savivaldybių įsteigtoms stacionarioms globos įstaigoms bei rekomenduojami nevyriausybinių organizacijų, religinių bendrijų ir bendruomenių įsteigtoms stacionarioms socialinės globos įstaigoms.

Stacionarių globos namų paskirtis - tenkinti psichologines, socialines, kultūrinės ir dvasines kiekvieno jų gyventojų reikmes, sudaryti jiems tinkamas gyvenimo sąlygas, užtikrinti medicininį, materialinį ir buitinį aptarnavimą. Todėl globos įstaigos steigiamos specialiai šiuo tikslu pastatytame arba pritaikytame pastate, kurio patalpos turi atitikti techninius, sanitarinius, higieninius, saugos darbe ir priešgaisrinės apsaugos reikalavimus, o įstaigų gyventojams teikiamos būsto, maitinimo, buitinės, asmens higienos, socialinio arba socialinio reabilitacinio darbo, bendravimo ir konsultavimo paslaugos. Kad šios paslaugos galėtų būti teikiamos, reikalingas pakankamas globos įstaigos darbuotojų skaičius ir struktūra. Apskričių pavaldumo senų žmonių bei suaugusiųjų su proto negalia globos įstaigose personalo ir gyventojų santykis turi būti nuo 0,45 iki 0,65 etato vienam gyventojui, o kito pavaldumo (savivaldybių, nevyriausybinių organizacijų ir kitose) senų žmonių globos įstaigose personalo ir gyventojų santykis turi būti ne mažesnis kaip 0,3 etato vienam gyventojui (Reikalavimų stacionarioms globos įstaigoms 8.1, 8.2 p.).

Visų stacionarių globos įstaigų veikla turi atitikti šiuos principus (Socialinių paslaugų katalogo 20 p.):

- Artimumo namų aplinkai - globos namų gyventojams turi būti kuriamos kiek galima artimesnės namų aplinkai sąlygos.
- Privatumo – globos namų gyventojams turi būti užtikrinama teisė į privatų gyvenimą.

- Orumo - aplinka ir patalpos turi nežeisti globos įstaigos gyventojų orumo.
- Saviraiškos - gyventojams turi būti sudarytos sąlygos dalyvauti globos įstaigų veikloje ir įtakoti sprendimų priėmimą.
- Savipagalbos - globos įstaigų gyventojai turi būti skatinami pasirūpinti tiek savimi, tiek kitais įstaigos gyventojais.

Asmenų su proto negalia stacionarios globos įstaigos yra apskrities pavaldumo ir skirtos gyventi tokiems asmenims, kurie dėl proto negalios negali gyventi savo namuose, naudotis bendruomenės paslaugomis ir kuriems būtina nuolatinė priežiūra. Šiose globos įstaigose apgyvendinami asmenys, kurie dėl proto negalios turi I ar II invalidumo grupę, taigi, ir teismo pripažinti neveiksniais asmenys (Reikalavimų stacionarioms globos įstaigoms 34 p.).

Senų žmonių stacionarios globos įstaigos – senelių globos namai gali būti valstybiniai ir nevalstybiniai. Valstybiniai senelių globos namai gali priklausyti apskričiai arba miesto (rajonų) savivaldybei, o nevalstybinius senelių globos namus gali steigti visuomeninės organizacijos, labdaros fondai, religinės bendruomenės. Senelių globos namai skirti gyventi veiksniams pensinio amžiaus asmenims ir I-II grupės invalidams (išskyrus psichikos invalidus), kuriems būtina priežiūra ir slauga (Senelių globos namų bendrųjų nuostatų 6,7 p.).

Stacionarioje globos įstaigoje asmenys apgyvendinami tik esant steigėjo nukreipimui, jeigu pagal negalios rūšį ir laipsnį bei kitus kriterijus jie atitinka įstaigos profilį. Tais atvejais, kai globos įstaigoje vietos nėra, norintys apsigyventi globos įstaigoje asmenys įrašomi į steigėjo sudaromą eilę ir apgyvendinami joje atsiradus laisvai vietai (Asmenų nukreipimo į stacionarias globos įstaigas tvarkos 9 p.).

Priimant veiksnų asmenį į globos įstaigą sudaroma dvišalė sutartis tarp asmens ir globos įstaigos administracijos. Naujai atvykusiam gyventojui globos įstaiga turi suteikti išsamią informaciją apie savo veiklą, paslaugas, gyventojų teises ir pareigas bei atsakomybę, supažindinti su vidaus tvarkos taisyklėmis. Kadangi asmenų priėmimas į globos įstaigas yra savanoriškas, gyventojas iš jos gali išvykti laikinai (iki 3 mėnesių per metus) ar visam laikui, jei jis yra veiksnus ir pats to nori. Išleidžiant gyventoją turi būti įsitikinta, kad jam bus užtikrintos paslaugos bendruomenėje, kad jis turės tinkamas gyvenimo sąlygas ir galės gyventi savarankiškai. Neveiksnius ar ribotai veiksnus gyventojas visam laikui išvykti gali tik pas teismo paskirtą globėją ar rūpintoją (Reikalavimų stacionarioms globos įstaigoms 45, 46, 47 p.).

Siekiant užtikrinti stacionarių socialinės globos įstaigų gyventojų teisių įgyvendinimą, šiose globos įstaigose turi būti išrinkta gyventojų taryba, kuri kartu su įstaigos administracija dalyvauja priimant sprendimus dėl įstaigos veiklos. Išrinkta gyventojų taryba turi šias teises (Socialinių paslaugų katalogo 20 p.):

- aiškinti gyventojams jų teises ir pareigas;

- aiškinti gyventojams administracijos teises ir pareigas;
- aptarti maitinimo, paslaugų teikimo problemas;
- analizuoti įstaigos veiklos problemas;
- tarpininkauti sprendžiant kilusius ginčus tarp administracijos ir gyventojų;
- teikti pasiūlymus dėl socialinių paslaugų įstaigos veiklos.

Stacionarių globos įstaigų veikla finansuojama iš Lietuvos valstybės biudžeto, savivaldybių biudžetų lėšų, labdaros (aukų) ir kitų teisėtai gautų lėšų. Senelių globos namų veikla papildomai finansuojama ir iš globos namų gyventojų mokesčių (Senelių globos namų nuostatų 9 p.). Mokesčio dydį nustato globos namų steigėjas, tačiau jis negali būti didesnis kaip 2 bazinės pensijos per mėnesį (Senelių globos namų bendrųjų nuostatų 17 p.).

Steigėjo nustatytas mokesčio dydis turi būti mažesnis šiems globos namų gyventojams:

- 1) kurių pajamos yra mažesnės už steigėjo nustatytą mokesčių;
- 2) kurie neturi artimųjų, pagal įstatymą privalančių ir galinčių juos išlaikyti;
- 3) kurie neturi turto, kuris galėtų garantuoti apmokėjimą už gyvenimą globos namuose.

Šių kategorijų asmenims mokesčiai už gyvenimą senelių globos namuose neturi būti didesnis kaip 80 procentų asmens mėnesio pajamų. Tais atvejais, kai globos namų gyventojas neturi jokių pajamų, giminaičių, privalančių ir galinčių jį išlaikyti, arba turto, visas jo gyvenimo globos namuose išlaidas dengia šių namų steigėjas (Senelių globos namų bendrųjų nuostatų 18, 19 p.).

Taigi apibendrinant galima teigti, kad egzistuoja dvi pilnamečių asmenų globos (rūpybos) formos: globa (rūpyba) namuose bei stacionariose globos institucijose. Tais atvejais, kai neveiksniams, ribotai veiksniam ar visiškai veiksniam pilnamečiui asmeniui yra skiriamas globėjas ar atitinkamai rūpintojas, asmuo globojamas namuose, o kai teismo pripažintam neveiksniui ar ribotai veiksniam asmeniui nėra galimybių skirti globėją ar rūpintoją, jam steigiama valstybės globa (rūpyba) ir jis apgyvendinamas apskrities stacionarioje globos įstaigoje – psichoneurologiniame pensionate. Nesant galimybių veiksniesiems pilnamečiams asmenims, kurie dėl sveikatos būklės negali įgyvendinti savo teisių, skirti rūpintojo, jiems gali būti teikiamos bendrosios socialinės paslaugos jų namuose (slauga, globa ir kitos), o kai jų nepakanka – jie taip pat gali būti apgyvendinti stacionariose globos įstaigose – senelių globos namuose. Kaip ir vaikų globos (rūpybos) atveju, prioritetas yra teikiamas pilnamečių asmenų globai (rūpybai) namuose, tačiau, kita vertus, ir stacionariose globos įstaigose siekiama sukurti kiek įmanoma artimesnes namų aplinkai gyvenimo sąlygas ir patenkinti gyventojų poreikius.

3. SOCIALINĖS GLOBOS IR RŪPYBOS TEISINIO REGULIAVIMO SOCIALINIS VEIKSMINGUMAS

3.1. Teisės socialinio veiksmingumo samprata

Teisinio reguliavimo veiksmingumas apibrėžiamas kaip teisinio poveikio žmonių elgesiui rezultatyvumas, kitaip tariant, pasiekimas tokio teisinio poveikio, kokio norėta kuriant ir taikant teisės normas (52. P. 371). Todėl norint pasiekti asmens teisių apsaugą, socialinį stabilumą, nepakanka reglamentuoti žmonių elgesio teisės normomis. Būtina, kad šios normos būtų tinkamai įgyvendinamos.

Teisės veiksmingumas gali būti formalus arba teisinis ir turiningasis arba socialinis. Teisinis (formalus) veiksmingumas siejamas su teisės normų įgyvendinimo laipsniu. Jis apibūdina planuotus ir neplanuotus teisės normų veikimo (ar neveikimo) padarinius. Teisės normų realizavimo lygyje visuomet yra vienokių ar kitokių kliūčių (numatytų ir nenumatytų), o jų įveikimas siejamas su teisiniu reguliavimu, todėl teisės formalusis veiksmingumas suprantamas kaip teisinio reguliavimo mechanizmo panaudojimo veiksmingumas.

Kalbant apie socialinį (turiningąjį) teisės veiksmingumą, akcentuojami 2 tarpusavyje susiję aspektai [51. P. 389]:

1) tokia teisės normų veikimo paskirtis, kuri ne tik negriauna bendruomeniškų visuomenės vertybių ir ryšių, bet priešingai, juos atitinka ir iš jos kylantis veikimas įgyvendina bendruomeninius interesus;

2) teisės normų veiksmingumas kaip geras veikimas, t. y. veikimo kultūra – kvalifikuotumas, organizuotumas, rezultatyvumas, techninis aprūpinimas, visuomeninis įsipareigojimas.

Taigi socialinis arba turiningasis veiksmingumas – tai realus žmogaus teisių saugos, socialinio stabilumo laipsnis (padariniai), kurį lemia visa teisinio poveikio žmonių elgesiui priemonių sistema.

Teisės veiksmingumą įtakojantys veiksniai yra šie [51. P. 320] :

- 1) socialinio valdymo sistemos (valstybinių institucijų veikla, teisės normos);
- 2) socialiniai veiksniai plačiąja prasme (ekonominiai, politiniai, demografiniai, situaciniai);
- 3) perdavimo sistemos (informacinės, vertybinės norminės, socialinės psichologinės);
- 4) reguliuojamos socialinės sistemos (asmenybė, žmonių grupė, bendruomenė, visuomenė);
- 5) teisėto ir socialiai aktyvaus elgesio rezultatai.

Šių veiksnių tinkamas funkcionavimas užtikrina teisės socialinį veiksmingumą. Todėl analizuojant globos ir rūpybos veiksmingumą, būtina jį nagrinėti šių faktorių kontekste.

Siekiant ištirti socialinės globos ir rūpybos teisinio reglamentavimo veiksmingumą, buvo atliktas empirinis (kokybinis) tyrimas.

Tyrimo populiacija – už globos ir rūpybos organizavimą ir priežiūrą atsakingų institucijų (VTAT ir savivaldybių socialinės rūpybos skyrių) ir stacionarią globą teikiančių institucijų darbuotojai. Todėl patogiosios atrankos būdu interviu respondentais pasirinkti Vilniaus miesto ir Trakų rajono bei Akmenės rajono VTAT darbuotojai, Vilniaus miesto ir Vilniaus rajono savivaldybės socialinės rūpybos skyrių darbuotojai, Vilniaus 3-ųjų vaikų globos namų administracijos darbuotojas ir Naujosios Akmenės Senelių globos namų administracijos darbuotojas. Iš viso apklausta 7 respondentai - po 1 iš kiekvienos įstaigos (skyriaus).

VTAT darbuotojai apklausti siekiant išsiaiškinti laikinosios ir nuolatinės vaiko globos (rūpybos) teisės normų įgyvendinimo ypatumus, vaikų globos (rūpybos) organizavimo šeimoje problemas. Vaikų globos namų administracijos darbuotoja apklausta norint nustatyti vaikų globos (rūpybos) valstybinėse vaikų globos institucijose problemas. Socialinės rūpybos skyrių darbuotojai apklausti norint išryškinti suaugusių asmenų globos (rūpybos) namuose ypatumus, Naujosios Akmenės Senelių globos namų administracijos darbuotoja - siekiant ištirti suaugusių asmenų globos (rūpybos) stacionarioje globos įstaigoje galimybes.

Tyrimo metodas – pusiau struktūruotas interviu. Tiriamieji buvo apklausti pagal iš anksto parengtus klausimus. Iš viso parengti 4 klausimų sąrašai po vieną kiekvienai respondentų kategorijai (žr. priedą). Interviu metodu surinkti ir išanalizuoti duomenys panaudoti šiame skyriuje.

3.2. Vaikų globos ir rūpybos teisinio reguliavimo socialinis veiksmingumas

Vaikų globos ir rūpybos tikslas - užtikrinti vaiko auklėjimą ir priežiūrą aplinkoje, kurioje jis galėtų augti, vystytis ir tobulėti. Todėl norint išsiaiškinti globos ir rūpybos teisinio reguliavimo socialinį veiksmingumą reikia analizuoti koku laipsniu šis tikslas yra įgyvendinamas ir kas tai sąlygoja.

Laikinosios ir nuolatinės vaiko globos (rūpybos) reguliavimo veiksmingumas

Vaikui gali būti nustatyta laikinoji arba nuolatinė globa (rūpyba). Laikinosios vaiko globos tikslas – grąžinti vaiką į šeimą. Remiantis Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (toliau – SADM) pateiktais duomenimis 2002 m. 40% vaikų laikinoji vaiko globa (rūpyba) baigėsi grąžinus juos tėvams, 2003 m. - atitinkamai 38% vaikų [57]. Atlikta apklausa parodė, kad Trakų rajono savivaldybėje 2002 m. laikinoji globa (rūpyba) baigėsi ir tėvams buvo grąžinta 48 % vaikų, 2003 m.- 55%. Apklauskos rezultatai rodo, kad savivaldybės VTAT pastangos yra akivaizdžios: atkakliau dirbant socialinį darbą su socialinės rizikos šeimomis, daugiau vaikų, kuriems nustatyta laikinoji globa (rūpyba), yra grąžinami į šeimą. Remiantis apklauskos rezultatais galima teigti, kad įtakos vaiko grąžinimui į šeimą turi ir tėvų moralinės savybės. Paėmus vaiką iš šeimos, kai kurie tėvai

jaučia kalbę, gėdą ir siekdami susigrąžinti vaiką patys imasi aktyvių veiksmų: užsiregistruoja darbo biržoje, keičia gyvenimo būdą ir pan. Tačiau tokių tėvų nėra daug – tik 4-5 %. Daugeliu atveju dėl socialinio darbo su probleminėmis šeimomis stokos nepavyksta išspręsti šeimos problemų ir vaiko laikinoji globa (rūpyba) yra keičiama į nuolatinę, ribojant tėvų valdžią. Remiantis SADM pateiktais duomenimis 2002 m. laikinoji globa (rūpyba) buvo pakeista į nuolatinę net 66 % vaikų, 2003 m. - atitinkamai 55 % vaikų [57].

Apklausos rezultatų analizė atskleidė, kad, nustatčius vaiko laikinąją globą (rūpybą), socialinis darbas su vaiku ir jo tėvais nėra pakankamas: trūksta VTAT darbuotojų; socialinių paslaugų bendruomenėje, dalis vaikų ir tėvų atsisako teikiamos jiems pagalbos. Pavyzdžiui, ir Trakų, ir Akmenės rajonų savivaldybėse trūksta dienos centrų vaikams, psichologų, socialinių pedagogų, kurie galėtų dirbti su vaiku ir jo tėvais. Kita vertus, kartais vaikai patys atsisako jiems siūlomos psichologo pagalbos, tėvai dėl abejingumo savo vaikams, nuolatinio piktnaudžiavimo alkoholiniais gėrimais nenori keisti asocialaus gyvenimo būdo, todėl pagalba jiems yra neveiksminga. Socialinis darbas su tėvais yra daug efektyvesnis, kai jie nori susigrąžinti vaiką: tėvai dalyvauja sudarant vaiko laikinosios globos (rūpybos) planą ir vykdo priimtus sprendimus; padedant VTAT darbuotojams sprendžia registracijos darbo biržoje, įsidarbinimo, skolų panaikinimo klausimus, pradeda gydytis nuo turimų priklausomybių, lanko savo vaikus, laikinai globojamus (rūpinamus) vaikų globos institucijoje. Galima daryti išvadą, kad socialinio darbo su vaiku, kuriam nustatyta laikinoji globa (rūpyba), tėvais rezultatai daugeliu atvejų priklauso nuo pačių tėvų motyvacijos ir pastangų keisti savo gyvenimo būdą ir susigrąžinti vaiką.

Pakeitus vaiko laikinąją globą (rūpybą) į nuolatinę, socialinis darbas su vaiko biologiniais tėvais nėra atliekamas, todėl beveik nebūna atvejų, kai nuolatinė vaiko globa (rūpyba) pasibaigia vaiką gražinus tėvams. Kaip parodė apklausos duomenys, tokių atvejų nėra buvę nei Vilniaus miesto, nei Trakų ir Akmenės rajonų savivaldybėse.

Nustatčius nuolatinę vaiko globą (rūpybą), VTAT darbuotojai aplanko vaiką kartą per metus. Tais atvejais, kai nekyla abejonių dėl tinkamo vaiko auklėjimo globėjų (rūpintojų) šeimoje, šeimynoje ar vaiko globos institucijoje, tokio globojamo (rūpinamo) vaiko aplankymo skaičiaus pakanka, tačiau, kai gaunami pranešimai ar patys tarnybos darbuotojai nustato, kad globėjai (rūpintojai) ne visada sudaro tinkamas sąlygas vaikui vystytis, apsilankyti pas vaiką ir jo globėją (rūpintoją) VTAT darbuotojai turėtų dažniau.

VTAT padeda globėjams (rūpintojams) atlikti jų kaip globėjų (rūpintojų) pareigas: konsultuoja juos vaiko globos (rūpybos), vaiko teisių apsaugos klausimais, išimtiniais atvejais atlieka prevencinio ar reabilitacinio pobūdžio darbą su globėjais (rūpintojais), organizuodami psichologo konsultacijas globotiniui (rūpintiniui) ir globėjui (rūpintojui), padėdami suvokti globėjui (rūpintojui) savo globotinio poreikius ir į juos atsižvelgti.

Tačiau, remiantis atliktos apklausos duomenimis, VTAT pagalba vaiko globėjams (rūpintojams) nėra pakankama. Globėjams (rūpintojams) trūksta psichologinių, pedagoginių žinių auginant savo šeimoje paauglystės amžiaus sulaukusį globotinį (rūpintinį). Šias žinių spragas būtų galima užpildyti organizuojant globėjams (rūpintojams) mokymo kursus, seminarus. Tačiau tęstinis globėjų mokymas Lietuvoje nėra vykdomas.

Kaip parodė apklausos rezultatai, iki 2004 metų nei Vilniaus miesto, nei Akmenės rajono, nei Trakų rajono savivaldybėse nepasitaikė atveju, kad VTAT dėl globėjų (rūpintojų) veiksmų būtų tekę kreiptis į teisėsaugos institucijas, kad pastarosios taikytų jų kompetencijai priskirtas poveikio priemones. Tačiau šiais metais (2004 m.) Trakų rajono savivaldybės VTAT darbuotojai ruošiasi kreiptis į Administracinę komisiją prie Trakų rajono savivaldybės tarybos, kad ši skirtų globėjai, kuri neleidžia globotinės į pradinę mokyklą, administracinę nuobaudą dėl trukdymo globotinei mokytis.

Taigi tiek laikinosios, tiek nuolatinės vaiko globos (rūpybos) reguliavimas nėra pakankamai veiksmingas. Tai sąlygoja palyginus sunki ekonominė šalies situacija (nepakankamas VTAT finansavimas, įvairių specialistų, socialinių paslaugų vaikams ir šeimoms stoka), teisės aktų spragos globėjų (rūpintojų) mokymo srityje, socialinės problemos šalyje (nedarbas, skurdas), kurios tampa kai kurių žmonių asocialaus gyvenimo priežastimi ir sukelia jų abejingumą savo vaikams.

Vaiko globos (rūpybos) šeimoje, šeimynoje ir globos institucijose reguliavimo veiksmingumas

Steigiant vaiko globą (rūpybą) siekiama sukurti vaikui artimą, panašią į natūralią šeimos aplinką. Todėl skiriant globėją (rūpintoją) yra laikomasi globos (rūpybos) steigimo principų. Pirma, pirmumo teisė tapti globėju (rūpintoju) suteikiama artimiesiems vaiko giminaičiams. Tai patvirtina SADM pateikti duomenys: 2002 m. ir 2003 m. apie 71 % tėvų globos netekusių vaikų buvo paimti globai (rūpybai) į artimųjų giminaičių šeimas [57]. Remiantis atliktos apklausos rezultatais, taip pat galima teigti, kad apie 70 % vaiko globėjų (rūpintojų) yra vaiko artimieji giminaičiai. Globėjo (rūpintojo) statusą artimiesiems giminaičiams atsisakoma suteikti tik tais atvejais, kai tarp jų ir vaiko anksčiau nebuvo glaudžių ryšių arba kai vyresnio amžiaus (70 metų ir vyresni) artimieji giminaičiai nori globoti vaiką iki 10 metų. Atsisakant suteikti vyresnio amžiaus artimajam giminaičiui globėjo statusą, daroma prielaida, kad tokio amžiaus asmuo dėl sveikatos būklės, vertybinių pažiūrų skirtumo nesugebės užtikrinti tinkamo vaiko vystymosi.

Antra, be tėvų globos likę broliai ir seserys dažniausiai yra apgyvendinami kartu. Tai nurodė visi apklausoje dalyvavę respondentai. Likusių be tėvų globos brolių ir seserų neišskyrimo principu vadovaujasi ir teismai, nustatydami vaikams globą (rūpybą). Pavyzdžiui, Šiaulių apygardos teisme 2002 m. nagrinėtą bylą “Radviliškio rajono savivaldybės administracijos Vaikų teisių apsaugos tarnyba v. Vitalijus Kirjanovas”, kurioje buvo sprendžiamas klausimas dėl atsakovo Vitalijaus Kirjanovo neterminuoto valdžios savo vaikams Ruslanui Kirjanovui ir Justinai

Kirjanovai apribojimo, ir nuolatinės globos šiems vaikams nustatymo. Šioje byloje teismo kolegija skyrė vaikams nuolatinę globą ir jų gyvenamąją vietą nustatė Radviliškio vaikų globos namuose "Nykštukas". Priimdama tokį sprendimą, kolegija atsižvelgė į tai, kad tokį norą raštu išreiškė Ruslanas Kirjanovas (b.l.43). Kadangi Justina Kirjanova negalėjo pakankamai aiškiai suformuluoti savo požiūrio (ji nenorėjo gyventi nei pas tėvą, nei šiuose vaikų globos namuose), teismo kolegija rėmėsi realia situacija ir galimybe vaikus apgyvendinti taip, kad jie galėtų gyventi kartu [25].

Trečia, kaip nurodė apklausoje dalyvavę respondentai, steigiant vaiko globą (rūpybą) prioritetas yra teikiamas vaiko globai (rūpybai) šeimoje. Tai patvirtina ir SADM pateikti duomenys. 2002 m. gruodžio 31 d. šeimų, globojančių (besirūpinančių) vaikus, buvo 5873; jose globojamų (rūpinamų) vaikų buvo 7628; globojančių vaikus (jais besirūpinančių) šeimynų buvo 44, jose augančių globotinių (rūpintinių) skaičius –359 ir atitinkamai globos institucijose augančių vaikų skaičius buvo 6746 [57].

2003 m. gruodžio 31 d. šeimų, globojančių vaikus, buvo 5954; jose buvo globojami (rūpinami) 7784 vaikai; šeimynų buvo 42, jose globojami (rūpinami) 329 vaikai ir atitinkamai globos institucijose augo 5965 likę be tėvų globos vaikai [57]. Šie duomenys rodo, kad daugėja šeimų, globojančių vaikus, ir juose augančių vaikų skaičius, ir mažėja vaikų globos institucijose augančių vaikų skaičius.

Tačiau šeimai, norinčiai globoti vaiką (ar juo rūpintis) yra keliami nemažai reikalavimų: turėti nuolatinės pajamas, tam tikro ploto gyvenamąsias patalpas ir kt. Ar šie reikalavimai nėra nepagrįsta kliūtis kai kurioms šeimoms tapti globėjais (rūpintojais)? Pavyzdžiui, gyvenamojo ploto reikalavimas. Šeima, norinti globoti vaiką ar juo rūpintis, turi turėti tokio ploto gyvenamąsias patalpas, kad kiekvienam jos nariui tektų ne mažiau kaip 10 kv. metrų bendro naudingo ploto, o kai norima globoti (rūpintis) skirtingų lyčių vaikus, turi būti sudarytos sąlygos vaikams gyventi atskiruose kambariuose. Jei šeima šio reikalavimo neatitinka, ji netenka galimybės globoti vaiką ir jis perduodamas vaiko globos institucijai. Ar šiuo atveju nėra teikiamas prioritetas institucinei vaiko globai (rūpybai)? Juk darnios šeimos, auginančios savo vaikus, neretai turi mažesnio nei šiuose reikalavimuose nurodytas bendro naudingo ploto patalpas.

Apklausoje dalyvavę VTAT nurodė, jog vaiko globėjui (rūpintojui) keliami reikalavimai yra pagrįsti. Tačiau, jų nuomone, teisės aktuose turėtų būti įtvirtintas amžiaus cenzas ir vaiko artimiesiems giminaičiams, kadangi vyresnio amžiaus asmenys (70 metų ir vyresni) negali sudaryti tinkamų sąlygų mažamečio vaiko vystymuisi. Nepaisant to, kad šiuo metu amžiaus cenzo artimiesiems giminaičiams nėra nustatyta, VTAT, remiantis asmens sveikatos būkle, dažniausiai pateikia neigiamą išvadą dėl vyresnio amžiaus artimojo giminaičio tinkamumo būti vaiko globėju. Pavyzdžiui, Trakų rajono savivaldybėje VTAT buvo pateikusi neigiamą išvadą dėl 75 metų amžiaus moters tinkamumo tapti 4-metės proanūkės globėja, Vilniaus miesto savivaldybės vaiko teisių apsaugos tarnyba – dėl 70 metų amžiaus moters tinkamumo tapti 3 metų anūkės globėja.

Vaiko globą (rūpybą) įgyvendina vaikui paskirtas globėjas ar rūpintojas. Kaip minėta, skiriant vaiko globėju (rūpintoju) fizinį asmenį, turi būti atsižvelgiama į pretenduojančio asmens amžių, veiksmumą, sveikatos būklę, moralines ir kitokias asmenines jo savybes, pretendento galimybę įgyvendinti globėjo (rūpintojo) funkcijas, kartu su juo gyvenančių vyresnių kaip 16 metų asmenų rašytinį sutikimą. VTAT surinkti ir įvertinti tokią informaciją turi per 1 mėnesį nuo asmens prašymo dėl pageidavimo tapti globėju (rūpintoju) pateikimo. Ar tokio termino trukmės nereikėtų diferencijuoti? Atliktos apklausos duomenys parodė, kad galimybės surinkti ir įvertinti informaciją priklauso nuo to, ar vaikas gyvena kaime, nedideliame mieste ar didmiestyje. Kaimo ar mažo miestelio gyventojai vieni kitus pakankamai gerai pažįsta, todėl socialiniam darbuotojui 1 mėnesio visiškai pakanka surinkti informaciją apie asmenį, norintį tapti vaiko globėju (rūpintoju). Tuo tarpu didmiestyje žmonės vieni kitų kartais visai nepažįsta, todėl ir socialiniam darbuotojui reikia daugiau laiko įvertinti asmenų tinkamumą tapti vaiko globėju (rūpintoju). Juk norint šiek tiek geriau pažinti žmogų, reikia ne vieno pokalbio su juo, jo šeimos nariais. Tokio asmens šeimoje VTAT darbuotojas turėtų lankytis dažnai, stebėti šeimos narių tarpusavio bendravimą, jų santykius, taip pat kalbėtis su kitais, šeimą pažįstančiais asmenimis. Taigi darbuotojai nėra fiziškai pajėgūs per tokį trumpą laiką tinkamai išsiaiškinti pretendentų tinkamumą tapti globėjais (rūpintojais).

Sprendžiant klausimą dėl artimojo giminaičio tinkamumo tapti vaiko globėju (rūpintoju) neretai kyla problema dėl tinkamų vaiko vystymuisi sąlygų užtikrinimo. Pasitaiko atvejų, kai norintis tapti globėju (rūpintoju) artimasis giminaitis gyvena kartu su vaiko, kuriam steigama globa (rūpyba), vienu iš tėvų, kurių valdžia vaiko atžvilgiu apribota. Tokiu atveju būtų netikslinga vaiko globėju (rūpintoju) paskirti artimąjį giminaitį, nes vaiko gyvenimo ir vystymosi sąlygos po globos (rūpybos) jam nustatymo ir globėjo (rūpintojo) paskyrimo liktų nepakitusias. Tačiau tiek Vilniaus miesto, tiek Trakų rajono savivaldybėse tokių atvejų pasitaikė ir nors vaiko globėja/u buvo paskirta/as jo senelė/is, vaikas faktiškai gyveno kartu su savo tėvais. Pavyzdžiui, Vilniaus miesto savivaldybėje vaiko globėja paskirta senelė savo namuose leido gyventi narkotinėmis medžiagomis piktnaudžiaujančiai dukrai, kuri yra globotinės mama. Yra buvę atvejų, kai siekiant gauti vaiko globos pašalpą, vaiko seneliai kreipiasi į VTAT dėl vaiko tėvų valdžios apribojimo, vaiko globos nustatymo ir jų (senelių) paskyrimo globėjais, o nustačius vaiko globą seneliai ir vaiko tėvai gyvena kartu ir dalijosi vaiko globos pašalpa.

Kita problema – nepakankamas globėjų (rūpintojų) pasirengimas globoti vaiką (juo rūpintis). Vaiko globos organizavimo nuostatai įpareigoja savivaldybės VTAT arba jos įgaliotus socialinius partnerius organizuoti būsimą globėjo (išskyrus vaiko artimuosius giminaičius) pasirengimą būti globėju (rūpintoju). Tačiau tai tėra deklaratyvi teisės norma, nes vis dar nėra patvirtinto institucijų, privalančių organizuoti globėjų (rūpintojų) rengimą, sąrašo, globėjų (rūpintojų) mokymo programų, metodinių rekomendacijų ir pan. Todėl ne visose savivaldybėse globėjų (rūpintojų) parengimas yra organizuojamas. Pavyzdžiui, Akmenės rajono savivaldybėje

parengiamieji kursai globėjams (rūpintojams) nėra organizuojami dėl finansinių lėšų stokos. Tokiu atveju apsiribojama tik būsimųjų globėjų (rūpintojų) informavimu apie jų teises ir pareigas. Be to, „Pranešime apie Lietuvos socialinės apsaugos sistemą” nurodoma, kad savivaldybėse trūksta socialinių partnerių, galinčių atlikti globėjų (rūpintojų) mokymus, padėti tarnyboms dirbti su globėjų (rūpintojų) šeimomis [45. P. 76].

Vilniaus miesto ir Trakų rajono savivaldybių VTAT būsimus globėjus (rūpintojus) siunčia į parengiamuosius globėjų (rūpintojų) kursus, kuriuos organizuoja Lietuvos katalikių moterų sąjunga. Šie kursai apima tokias temas, kaip vaiko psichologija, raida, globėjų teisės, bendravimas su vaiko biologiniais tėvais ir pan. Tačiau Lietuvos katalikių moterų sąjunga ir kiti šias paslaugas teikiantys socialiniai partneriai (pvz., Vaiko gerovės centras „Pastogė“, veikiantis Kauno mieste) savo veiklą organizuoja neturėdami bendrų globėjų (rūpintojų) rengimo kriterijų, naudodamiesi skirtinga užsienio šalių praktika [63].

Lietuvoje, priešingai nei Vakarų Europos šalyse ir JAV, teisės aktais reglamentuotas tik parengiamasis globėjų (rūpintojų) pasiruošimas. Minėtose užsienio šalyse globėjų (rūpintojų) mokymas skirstomas į parengiamąjį ir tęstinį. Tęstinio mokymo paskirtis – padėti globėjams (rūpintojams) spręsti globos (rūpybos) laikotarpiu iškylančias problemas [27. P. 89]. Lietuvoje, kaip nurodė apklausoje dalyvavę VTAT darbuotojai, globėjams trūksta žinių apie jų teises, pareigas, vaikų elgesio valdymą ir pan. Globos (rūpybos) laikotarpiu iškylančias problemas globėjai (rūpintojai) dažniausiai turi spręsti patys ir tik išskirtiniais atvejais VTAT darbuotojai jiems teikia pagalbą.

Globėjai (rūpintojai) patiria sunkumų bendraudami su vaiko tėvais. Šią problemą nurodė apklausoje dalyvavę Vaiko teisių apsaugos tarnybų darbuotojai, ji taip pat paminėta ir 2002 01 01 - 2002 12 31 Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus veiklos ataskaitoje. Šioje ataskaitoje nurodoma, kad globėjams (rūpintojams) kyla sunkumų įgyvendinant specifines globėjų pareigas: netrukdyti vaikui bendrauti su tėvais; palaikyti ryšius su vaiko tėvais ir pan. [62]. Atliktos apklausos rezultatai taip pat parodė, kad globėjai (rūpintojai) susiduria su vaikų dorovinio auklėjimo problema. Daugelis vaikų yra iš socialiai ir moraliai nepilnaverčių šeimų, iš kurių atsineša daug neigiamų įpročių: melavimo, svetimų daiktų pasisavinimo, neretai ir per ankstyvų seksualumo apraiškų. Vyresnio amžiaus globėjams (rūpintojams), t.y. turintiems 60 metų ir vyresniems, kyla problemų dėl pagalbos vaikui mokantis, organizuojant jų laisvalaikį ir pan. Todėl dauguma globėjų (rūpintojų) norėtų įgyti žinių kaip įveikti šias problemas.

Šeimynos Lietuvoje pradėjo kurtis 1988 m. Jų kūrimosi pradžioje buvo daug prieštaringų nuomonių, įvairių abejonių dėl šeimynų reikalingumo. Kaip nurodo M. Barkauskaitė, spaudoje buvo pasirodę straipsniai, kuriuose kategoriškai teigiama, jog nėra reikalo draskyti vaikų namus, didinti nelaimingų vaikų skausmą, kad svetimi žmonės neatstos tikrųjų tėvų ir šeimynose vaikams bus blogiau nei internatuose. Tačiau šios neigiamos prognozės nepasiteisino [28. P. 37].

Iš SADM pateiktų duomenų galima spręsti, kad Lietuvoje šeimynų veikia nedaug: 2002 m. gruodžio 31 d. Lietuvoje buvo 44 šeimynos, jose globojami (rūpinami) 359 likę be tėvų globos (rūpybos) vaikai; 2003 m. gruodžio 31 d. buvo 42 šeimynos, kuriose globojami (rūpinami) 329 vaikai [57]. Taigi šeimynų ir atitinkamai jose globojamų (rūpinamų) vaikų skaičius mažėja.

Globos (rūpybos) plėtojimą šeimynose stabdo savivaldybių biudžeto ir VTAT finansinė padėtis. Savivaldybių biudžetai sunkiai pajėgia finansuoti daugelį socialinių savivaldybės reikmių, tarp jų ir plėsti vaikų globos (rūpybos) šeimynoje paslaugas. Globa (rūpyba) šeimynoje dažniausiai plėtojama tik tuo atveju, jei atsiranda rėmėjai ar pati vaiką globoti norinti šeimyna yra labai aktyvi, siekia įforminti globą (rūpybą). Be to, šeimynų steigimo procesas trunka ilgai, vidutiniškai apie pusę metų, o kai kurių – daugiau kaip metus. Didžiausia šeimynų problema yra tai, kad trečdalis šeimynų motinų ar tėvų neturi jokio profesinio pasirengimo. Be to labai trūksta savivaldybių VTAT nuoseklaus metodinio darbo su šeimyna [55. P. 78].

Kita vaikų globos (rūpybos) forma – vaikų globa (rūpyba) vaikų globos institucijose, kurios gali būti valstybinės ir nevyriausybinės. Siekiant tobulinti ir humanizuoti valstybines vaikų globos įstaigas, 1992 m. internatinės mokyklos buvo pradėtos reorganizuoti į vaikų globos namus. Manyta, kad globos namai gali geriau suteikti namų šilumą vaikams negu internatinės mokyklos. Todėl dauguma jų pertvarkytos į vaikų globos namus. Jie skiriasi tuo, kad globos namuose vaikai gyvena, o mokytis eina į miestų ar rajonų bendrojo lavinimo mokyklas. Tokiu būdu vaikai bendrauja su šeimų vaikais, lengviau integruojasi į visuomenę. Tačiau būta ir kitokių nuomonių. M. Barkauskaitė ir I. Leliūgienė nurodo, kad dėl žemo visuomenės, mokyklų bendruomenių kultūros lygio dažnai vaikų globos namų auklėtiniai bendrojo lavinimo mokykloje nepritampa – yra skriaudžiami, pravardžiuojami. Jie užsidaro savyje arba agresyviai gina savo teises. Tai atsiliepia ir jų mokymosi lygiui, kokybei [28. P. 35-36; 39. P. 327]. Remiantis atliktos apklausos duomenimis, su šia problema susiduria ne visi vaikų globos namai. Problemos kyla globotiniams vaikų namų, kurie buvo pertvarkyti iš internatinių mokyklų į vaikų globos namus, kai vaikai buvo integruoti į bendrojo lavinimo mokyklas būdami 10 –17 metų amžiaus. Tuo tarpu kituose vaikų globos namuose (pertvarkytiems iš kūdikių namų), kur integracija į bendrojo lavinimo mokyklas vyko palaispniui, ši problema nebuvo iškilusi. Be to, kaip nurodė respondentė, bendramokslų, jų tėvų ir mokytojų elgesys su vaikais iš globos namų priklauso ir nuo pačių vaikų namų auklėtinių elgesio, globos namų vadovų ir auklėtojų bendradarbiavimo su mokykla, mokinių tėvais.

Pagrindinės problemos, kylančios globos namų administracijai ir auklėtojams atliekant vaiko globėjo (rūpintojo) funkcijas, susijusios su vaikų sveikatos užtikrinimu, jų doroviniu auklėjimu, mokymusi. Kaip nurodė globos namų administracijos atstovė, globotinių dorovinio auklėjimo, mokymosi problemų sprendimas priklauso nuo pačios globos namų administracijos ir kitų darbuotojų (auklėtojų) pastangų, bendradarbiavimo su mokykla ir pan. Tuo tarpu globotinių

(rūpintinių) sveikatos užtikrinimo problemos kyla dėl finansų stokos ir vien globos namų administracijos pastangų neužtenka.

Remiantis R. Braslauskienės atlikto vaikų globos namų globotinių tyrimo ir mūsų apklausos rezultatais, galima teigti, kad vaikai globos namuose neugdomas vaikų sugebėjimas gyventi savarankiškai. Globos namų pedagogai rūpinasi, kad vaikams nieko netrūktų, kad jie turėtų bent minimalų aprūpinimą, kad neturėtų jokių rūpesčių. Tačiau taip elgdami jie nesuformuoja vaikams vertybinio požiūrio: globotiniai nežino pinigų vertės, neįgyja daugelio įgūdžių, kurių prireikia savarankiškame gyvenime [29. P. 148]. Vaikų globos namų administracijos atstovė teigia, kad vaikų globos namuose stengiamasi sudaryti galimybes vaikų meninei saviraiškai, sportui, darbinei veiklai. Vaikai lanko įvairius užsiėmimus, organizuojamus bendrojo lavinimo mokyklose, Moksleivių rūmuose, muzikos mokykloje ir pan. Pačiuose globos namuose vaikai taip pat mokomi rankdarbių, skalbti savo drabužius, tvarkyti aplinką, atlikti nedidelius remonto darbus. Tačiau čia ne viską pavyksta organizuoti taip kaip šeimoje. Valstybiniai vaikų globos namai yra valstybinė įstaiga ir privalo laikytis valstybinėms įstaigoms keliamų reikalavimų. Pavyzdžiui, vaikų namų globotiniai negali patys gaminti maisto, kadangi Sveikatos apsaugos ministro įsakymu yra nustatytos griežtos higienos ir maitinimo normos, todėl ruošti maistą gali tik vaikų globos namų virtuvės darbuotojai, turintys sveikatos pažymėjimus. Globos namų auklėtiniai nemoka tikslingai naudoti pinigų ir nežino jų vertės, kadangi gyvendami globos namuose jie neturi galimybių jais disponuoti: maistą, rūbus, mokyklinės prekes ir kitus daiktus vaikams nuperka globos namų darbuotojai. Be to gyvendami globos namuose ir neturėdami asmeninių daiktų vaikai neišsiugdo taupumo jausmo. Tačiau savarankiško pinigų naudojimo problemą ketinama spręsti. Šiuo metu yra parengtas "Bendrųjų valstybės (savivaldybių) vaikų globos namų nuostatų" projektas, kurio 46 punkte įtvirtinta vaiko teisė kiekvieną mėnesį gauti lėšų, kuriomis ji galėtų savarankiškai disponuoti [16].

Kaip nurodė globos namų administracijos atstovė, vaikų izoliacijos nuo visuomenės problema yra aktualesnė internatinėse mokyklose ir specialiuosiuose globos ir auklėjimo namuose. Šių įstaigų globotiniai auga uždaroje aplinkoje, todėl yra izoliuoti nuo visuomenės. Globos namų auklėtinių padėtis yra kitokia: jie lanko bendrojo lavinimo mokyklas, įvairius būrelius, jie turi draugų, augančių šeimose, taip pat bendrauja su savanoriais iš nevyriausybinų organizacijų. Todėl negalima teigti, kad vaikų globos namų auklėtiniai yra izoliuoti nuo visuomenės.

Tačiau vaikų globos namų auklėtinių ruošimo savarankiškam gyvenimui problema egzistuoja ir vaikų globos namuose, ir internatinėse mokyklose. Remiantis I. Svirskaitės atlikto sociologinio tyrimo apie jaunimo, gyvenančio globos įstaigose, socialinę integraciją į mokslą, darbą, analize paaiškėjo, kad globos įstaigose augantis ir besiruošiantis savarankiškam gyvenimui jaunimas neturi net minimalių socioekonominių galimybių pradėti savarankišką gyvenimą socialiai priimtinais būdais. Pusė apklaustųjų paauglių (16 metų ir vyresni) visiškai neturėjo motyvacijos

mokytis, tačiau norėjo susirasti darbą. Kita pusė paauglių norėjo įgyti amatą, specialybę. 32 % jaunuolių norėjo išeiti iš globos namų, savarankiškai dirbti ir nuomotis butą, o 34% grįžti gyventi pas tėvus, kurių valdžia buvo apribota. Net 19% jaunuolių nežinojo, ką reikėtų daryti išėjus iš globos namų [39. P. 328]. Tai leidžia daryti išvadą, kad vaikai globos įstaigose nėra pakankamai ruošiami savarankiškam gyvenimui.

Kita vertus, apklausus Vilniaus miesto 3-ųjų vaikų globos namų administracijos atstovą, paaiškėjo, kad net 50% buvusių šių namų globotinių mokosi (arba jau baigė) profesinėse mokyklose, daugiau nei 20% mokosi aukštosiose mokyklose.

Remiantis VTAT darbuotojų apklausa, specialieji vaikų globos ir auklėjimo namai nereabilituoja į šiuos namus patekusių vaikų. 7 – 10 % ten patekusių vaikų vėliau vėl gražinami į specialiuosius auklėjimo ir globos namus. Trakų rajono savivaldybėje dėl įvairių teisės pažeidimų 2003 m. į specialiuosius globos ir auklėjimo namus buvo sugrąžinta 1% buvusių šių namų auklėtinių, Akmenės rajono savivaldybėje tokių atvejų 2003 m. nebuvo pasitaikę.

2001 m. Vaiko teisių apsaugos kontrolierius atliko kompleksinį specialiųjų globos ir auklėjimo namų veiklos tyrimą ir jų veikloje nustatė daug trūkumų. Šis tyrimas atskleidė, kad beveik visuose specialiuosiuose vaikų auklėjimo ir globos namuose daugiau ar mažiau pažeidžiama viena iš pagrindinių vaiko teisių – teisė būti sveikam. Šios teisės įgyvendinimo prasme blogiausia padėtis yra Čiobiškio specialiuosiuose vaikų auklėjimo ir globos namuose: teritorija tvarkoma nepakankamai tvarkingai, įstaigos prieigos nekontroliuojamos, vartai neuždaromi, vaikams taikomas autoritarinis režimas; ugdytinių gyvenamosios patalpos neatitinka elementarių sanitarinės higienos reikalavimų, nevėdinamos, neindividualizuotos; paplitęs auklėtojų fizinis bei psichinis smurtas prieš vaikus ir pan. Kiek geresnė, tačiau vis tiek nepatenkinama padėtis yra Vėliučionių specialiuosiuose vaikų auklėjimo ir globos namuose: daug apgriuvusių, netvarkomų, nenaudojamų pastatų ir statinių, dirbtuvių, keliančių grėsmę vaikų saugumui, gyvybei bei sveikatai. Specialiuosiuose vaikų globos ir auklėjimo namuose vaikams trūksta specialiosios pedagoginės – psichologinės pagalbos; ribojama vaikų teisė bendrauti su atskirai gyvenančiais tėvais. Ypač šiurkštūs šios teisės pažeidimai nustatyti Čiobiškio specialiuosiuose vaikų auklėjimo ir globos namuose: už menkus drausmės pažeidimus ribojamas bendravimas su tėvais ir artimaisiais (neleidžiama paskambinti), cenzūruojami ar sunaikinami vaikų laišakai, atiminėjami vaikų asmeniniai daiktai ir pan. Neužtikrinama ir vaikų teisė į tinkamas gyvenimo sąlygas. Kai kuriuose globos ir auklėjimo namuose vaikai gyvena net po 10 viename kambaryje (Čiobiškis), neturi poilsui skirtų kambarių. Daugumoje specialiųjų vaikų auklėjimo ir globos namų neužtikrinamos ir vaikų teisės į poilsį, laisvalaikį, mokslą. Kontrolieriaus veiklos ataskaitoje nurodoma, kad tiek dėl skurdžios materialinės bazės, tiek dėl pedagogų požiūrio į specialaus režimo namuose ugdomus vaikus bei tokių vaikų galimybes ir poreikius, tikslas visapusiškai atskleisti ir išvystyti vaiko asmenybę, talentą, protinius ir fizinius sugebėjimus gali ir likti utopija [61].

Šios problemos buvo nustatytos 2001 m, tačiau ir dabar jos nėra išspręstos. Tai reiškia, kad specialiuosiuose vaikų auklėjimo ir globos namuose gyvenančių vaikų teisės vis dar pažeidinėjamos, o atsakomybėn už globėjo netinkamą pareigų vykdymą niekas netraukiamas, nors CK 3.273 straipsnio 2 dalyje nurodyta, kad globėjas (rūpintojas) už savo pareigų nevykdymą ar netinkamą jų atlikimą atsako įstatymų nustatyta tvarka.

Kaip alternatyva valstybinėms vaikų globos institucijoms nurodomi nevalstybiniai vaikų globos namai. 2001 m. Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus atlikti tyrimai parodė, kad nevyriausybinuose globos namuose taip pat nėra tinkamai įgyvendinamas nei globos tikslas – užtikrinti vaiko auklėjimą ir priežiūrą, kad jis galėtų saugiai augti, vystytis ir tobulėti, nei uždaviniai – sudaryti vaikui gyvenimo sąlygas, kurios atitiktų jo amžių, sveikatą ir išsivystymą, rengti vaiką savarankiškam gyvenimui šeimoje. Globėjai piktnaudžiauja savo teisėmis, neužtikrina vaikų teisių į tinkamas ir saugias gyvenimo sąlygas, į poilsį ir laisvalaikį [61]. VTAT darbuotojų apklausos rezultatai leidžia spręsti, kad kai kurie nevalstybiniai vaikų globos namai (pavyzdžiui, Pikeliškių vaikų globos namai) vengia bendradarbiauti su VTAT darbuotojais, savavališkai priima sprendimus, kuriuos turėtų priimti tik pasitarę su šios tarnybos darbuotojais (pavyzdžiui, vaikai išleidžiami praleisti atostogas pas tėvus, kurių valdžia apribota, negavę išankstinio VTAT leidimo) ir kitaip pažeidžia savo kaip vaikų globėjo (rūpintojo) pareigas. 2001 m. Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus atliktas tyrimas patvirtino, kad nevalstybinuose vaikų globos namuose nėra užtikrinamos vaikų teisės ir interesai. Pavyzdžiui, Marijampolės vaiko tėviškės namuose nustatyta, kad nevykdomos jokios nepilnamečių ugdymo programos, nebendruojama su Marijampolės savivaldybės švietimo skyriumi, VTAT, globotinių mokymo įstaigomis; nėra asmens, atsakingo už vaikų popamokinį užimtumą ir t. t. Taip pat nustatyta, kad netikslingai naudojama vaiko globos išmoka, nepakankama kai kurių įstaigos darbuotojų kvalifikacija [61].

Tačiau yra gerai veikiančių nevalstybinuose vaikų globos namų, pavyzdžiui, “SOS vaikų kaimas”, įkurtas 1992 m. Vilniaus “SOS vaikų kaimą” sudaro 12 šeimyninių namų, 3 personalo gyvenamieji namai, vaikų darželis, administracinis pastatas, ūkinis pastatas ir svečių namas. Šiuo metu kaimelyje gyvena 73 tėvų globos netekę vaikai iš visos Lietuvos.

SOS vaikų kaimo globotiniai turi daug galimybių lavintis, spręsti paauglystės sunkumus, ištaisyti charakterio ydas, auklėjimo spragas [38. P. 193]. “SOS vaikų kaime” vaikai rengiami savarankiškam gyvenimui. Šiuo tikslu įsteigti “SOS jaunimo namai”. Šiuo metu veikia 2 jaunimo namai, kuriuose gyvena vaikai nuo 16 metų. Pirmieji “SOS Jaunimo namai” pradėjo savo veiklą 2000 m. Juose gyvena 12 jaunuolių: 8 vaikinai ir 4 merginos. Antrieji “SOS Jaunimo namai” veikia nuo 2003 m. Juose gyvena 6 jaunuoliai. SOS Jaunimo namuose gyvenantys jaunuoliai studijuoja: 2 merginos - aukštojoje mokykloje, kiti jaunuoliai - profesinės technikos, bendrojo lavinimo mokyklose.

Viena iš svarbiausių savarankiško gyvenimo pusių – mokėjimas tvarkyti savo lėšas. SOS jaunimo namuose ugdomas vaikų sugebėjimas atsakingai tvarkyti ir taupiai naudoti SOS šeimos materialines vertybes. Jaunuoliams įvairiems poreikiams duodama tam tikra pinigų suma, už kurios panaudojimą jie privalo atsiskaityti. Vaikai savarankiškai perkasi drabužius, reikalingus daiktus, moka simbolinį buto nuomos mokestį. Visi bendrai aptaria namų biudžetą, kiekvienas atsako už turtą ir jei kuris nors piktybiškai pridaro nuostolių, turi atsakyti materialiai, t. y. iš savo sumos atlyginti žalą. SOS vaikų kaimų organizacija galvoja apie savo auklėtinių perspektyvą ir galimybę įsikurti išėjus iš SOS jaunimo namų. Kiekvienam jaunuoliui kaupiama sąskaita, kad suaugusiam jam galima būtų nupirkti kokią nors būstą: arba iškart, arba įmokant dalį ir paimant iš banko paskolą. Vaikai tam tikrą procentą reikiamų lėšų turi susitaupyti ir užsidirbti patys, kiti pinigai yra rėmėjų paaukotos lėšos ir našlaičių pašalpos, trečia dalis – organizacijos SOS-Kinderdorf International skiriama parama. Ši organizacija arba suteikia negrąžinamą paskolą, arba gali būti laiduotoja bankui. Vaikams, kurie patys užsidirbti negalės, stengiamasi padėti bendradarbiaujant su kitais globos namais, nevyriausybinėmis organizacijomis.

Pagal SOS jaunimo namų nuostatus sulaukę 18 metų jų auklėtiniai dar 2 metus yra globojami jaunimo namų. Gali būti, kad sulaukęs brandos jaunuolis norės pasiimti ir disponuoti savo lėšomis pats, ir tokią teisę jis turi. Tačiau jam patariama neskubėti, dar palaikyti sukauptą sumą SOS jaunimo namų saugomą, nes yra pasitaikę, kad jaunuolis, labai siekęs visiškos laisvės ir gavęs pinigų, prisipirko norimų daiktų, įsigijo automobilį ir greit liko be nieko [60].

Nevalstybinių vaikų globos namų veikloje pastebima nemažai trūkumų. Tačiau galima išskirti ir tam tikrų kliūčių nevalstybinių globos namų steigimo srityje. Vykdamas administracinio valdymo reformą kūdikių namų, globos institucijų bei specialaus ugdymo įstaigų pavaldumas buvo perduotas apskritims ir savivaldybėms, tačiau apskričių ir savivaldybių atsakomybė dėl vaikų teisių apsaugos bei vaikų globos nebuvo tinkamai teisiškai reglamentuota. Savivaldybių VTAT dažnai nepakankamai tariaisi arba nesitaria su apskrities administracija vaikų globos steigimo, siuntimo į vaikų globos namus, įvaikinimo, gražinimo į šeimą klausimais. Apskritis neturi jokių įgaliojimų spręsti šias problemas. Nėra nustatyta ir veiklos koordinavimo mechanizmo tarp įvairių globos institucijų. Kai kuriose apskrityse bendradarbiaujama dėl vaikų įkurdinimo, perkėlimo į kitus globos namus, dėl vaikų elgesio, konfliktų tarp vaikų, globėjų ir personalo sprendimo. Kadangi valstybinės vaikų globos įstaigos yra suinteresuotos išlikti, tai alternatyvios vaikų globos formoms neskiriama pakankamai dėmesio. Savivaldybės nėra suinteresuotos skatinti alternatyvias vaikų globos formas, ypač jei tam gali tekti panaudoti savivaldybės lėšas [46. P. 64].

Vaikų globos (rūpybos) finansavimo veiksmingumas

Vaiko globos išmoka, kaip parodė apklausos duomenys, dažnai tampa vienu svarbiausių veiksmu, inicijuojant vaiko globos (rūpybos) steigimą. Tai pasakytina apie artimuosius vaiko giminaičius, dažniausiai senelius. Jie inicijuoja vaiko tėvų valdžios apribojimą ir globos vaikui

steigimą, o įgiję globėjo (rūpintojo) statusą, gyvena kartu su globojamo vaiko tėvais ir naudojami vaiko globos išmoka bendrai. Kitaip tariant, globos išmoka naudojama ne tik vaiko interesams, bet visos šeimos bendriems poreikiams tenkinti. Globos išmokos naudojimo ne pagal paskirtą problemą nurodė visi apklausti VTAT darbuotojai. Šios problemos egzistavimą patvirtina ir teismų praktika. Pavyzdžiui, 2003 m. vasario 24 d. Šiaulių apygardos teismo nutartis civilinėje byloje Nr.415-La/03. Šioje byloje atsakovė B. Laugalienė buvo kaltinama vaikų globos pašalpos naudojimu savanaudiškais tikslais. Nagrinėdamas šį kaltinimą, Šiaulių apygardos teismas rėmėsi B. Laugalienei ir jos vyrui iškelta baudžiamąja byla Nr.96-1-378-01, kurios nutarime nustatyta, kad B. Laugalienė ir jos vyras V. Laugalis jų globojamiems vaikams išlaikyti skirtomis lėšomis disponavo ne tik vaikų interesais, bet pirko statybines medžiagas, santechnikos detales, padangas, padargus, žemės ūkio technikai aptarnauti detales, tai yra ilgalaikio turto, įregistruoto B. ir V. Laugalių vardu, aptarnavimui, remontui [26].

Kita problema – tai neracionalus valstybės lėšų naudojimas, paskiriant globos išmoką tiems be tėvų globos likusiems vaikams, kurių tėvai išvyksta dirbti į užsienį. Aiškinant laikinosios vaiko globos (rūpybos) nustatymą reglamentuojančias teisės normas darytina prielaida, kad tėvų išvykimas dirbti į užsienį negali būti traktuojamas kaip pagrindas laikinajai globai (rūpybai) nustatyti, nes toks vaiko tėvų apsisprendimas yra jų valios išraiška, pasireiškianti ne dėl jų kaltės, o iš pareigos materialiai išlaikyti vaikus suvokimo ir siekio ją realizuoti. Esanti teisės spraga sudaro pagrindą neigiamiems vaiko atžvilgiu reiškiniais: vaiko palikimui be priežiūros arba piktnaudžiavimui nustatant vaiko globą (rūpybą). Praktika rodo, kad tėvams išvykus dirbti į užsienį, jų vaikams nustatoma laikinoji globa (rūpyba) ir vaiko globėjams dažniausiai mokama vaiko globos (rūpybos) išmoka [63].

Siekiant išspręsti šią problemą, būtina teisės aktuose įtvirtinti nuostatas, kad vaiko tėvams išvykus į užsienį (dirbti, studijuoti ir kt.), vaikui būtų nustatoma laikinoji globa (rūpyba), skiriamas globėjas (rūpintojas), kuriam vaiko išlaikymui vaiko globos (rūpybos) išmoka nebūtų mokama.

Išmokų vaikams įstatyme taip pat įtvirtinta našlaičių ir likusių be tėvų globos vaikų teisė gauti vienkartinę išmoką būstui įsigyti. Šios išmokos dydis yra vienodas (50 MGL, t.y. 6000 litų) ir nepriklauso nuo teisės ją gauti turinčio asmens gyvenamosios vietos. Dėl to didelių miestų (pavyzdžiui, Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje) našlaičiai ar likę be tėvų globos vaikai negali įsigyti būstą.

Dėl gyvenamosios patalpos įsigijimo problemų likę be tėvų globos (rūpybos) vaikai, ypačingai iš vaikų globos institucijų, atsiduria keblioje situacijoje. Sulaukę 18 metų jie negali gyventi globos namuose ilgiau nei 6 mėnesius. Per šį laikotarpį jie turi susirasti darbą, kad galėtų nuomotis būstą arba stoti į profesinę mokyklą, kolegiją ar universitetą. Mokantis be tėvų globos likusiems vaikams dažniausiai nemokamai suteikiamas bendrabutis. Be to, jiems tęsiamas vaiko

globos pašalpos mokėjimas iki 24 metų. Taip pat jie gali gauti ir nuo jų pažangumo priklausančią studento stipendiją.

Išmokyti vaikams įstatyme įtvirtinta valstybės išlaikomų našlaičių teisė įgijus vieną specialybę siekti aukštesnės pakopos išsilavinimo. Tokiu būdu likusiems be tėvų globos vaikams valstybė suteikia galimybę ne tik įgyti 2 išsilavinimus, bet ir sprendžia jų apgyvendinimo ir išlaikymo problemą. Šiems vaikams suteikiamas bendrabutis, jie turi teisę gauti stipendiją, neatsižvelgiant į tai, kad jie jau yra įgiję vieną išsilavinimą. Be to, kaip nurodė vaikų globos namų administracijos atstovė bei VTAT darbuotojai, baigus studijas dažniausiai priartėja vaikų eilė įgyti ir socialinį būstą. Tačiau nesimokančių ir niekur nedirbančių socialinių ir biologinių našlaičių apgyvendinimo problema lieka neišspręsta.

3.3. Pilnamečių asmenų globos ir rūpybos teisinio reguliavimo socialinis veiksmingumas

Pilnamečių asmenų globos ir rūpybos tikslas – ginti jų teises ir interesus, padėti jiems įgyvendinti savo pareigas ir realizuoti teises. Tuo tikslu teismo pripažintiems neveiksniais asmenims paskiriamas globėjas, ribotai arba visiškai veiksniais – rūpintojas. Ir globėjais, ir rūpintojais dažniausiai paskiriami neveiksniai asmenų artimieji giminaičiai – sutuoktinis, vaikai, broliai ar seserys. Labai reti atvejai, kai globėju arba rūpintoju tampa giminystės ryšiais nesusiję asmenys. Remiantis Vilniaus miesto ir Vilniaus rajono socialinės rūpybos skyrių darbuotojų nuomone, tai galima paaiškinti tuo, jog už pilnamečių asmenų globą ir rūpybą, nėra mokama globos pašalpa.

Globėjams (rūpintojams) dėl neveiksnaus asmens priežiūros dažniausiai kyla materialinių problemų. Savivaldybės socialinės rūpybos skyrius teikia globėjams (rūpintojams) materialinę paramą pagal bendrąją lengvatų sistemą, kai dažniausiai lengvatomis kompensuojama ne asmens negalia, bet tenkinami visiems šalies gyventojams, gaunantiems mažas pajamas, būdingi poreikiai: kompensuojamos komunalinės išlaidos, teikiamos aprūpinimo būtiniaisiais daiktais, nemokamo maitinimo paslaugos. Tačiau šios paramos nepakanka tenkinant neveiksnaus asmens poreikius.

Vilniaus miesto ir Vilniaus rajono socialinės rūpybos skyrių darbuotojai nurodė, kad globėjams taip pat trūksta informacijos apie neveiksniai asmenų priežiūrą ir slaugą. Todėl tikslinga būtų teisės aktais reglamentuoti ne tik nepilnamečių, bet ir suaugusių asmenų globėjų (rūpintojų) parengimą. Siekiant neveiksniai ir ribotai veiksniai asmenų integracijos į visuomenę, būtina kurti ir teikti jiems ir jų globėjams kuo įvairesnių socialinių paslaugų tinklą.

Savivaldybių socialinės rūpybos skyriai vykdo globėjų (rūpintojų) veiklos priežiūrą, 2 kartus per metus aplankydami asmenis, kuriems nustatyta globa ar rūpyba. Tokia globėjų (rūpintojų) veiklos priežiūra yra nepakankama, nes dažniausiai apie globotinių (rūpintinių) teisių pažeidimus sužinoma ne iš apsilankymų jų namuose, bet iš asmenų, kuriems nustatyta globa

(rūpyba) atsiųstų skundų ar iš jų artimųjų giminaičių. Todėl siekiant užkirsti kelią globėjų (rūpintojų) piktnaudžiavimui savo teisėmis, turėtų būti koreguojama globėjų ir rūpintojų veiklos priežiūra ir kontrolė.

Nėra efektyvi rūpintojų pagalba ribotai veiksniais asmenims įveikti priklausomybę nuo alkoholio, narkotinių medžiagų. Apklausoje dalyvavę Vilniaus miesto ir Vilniaus rajono socialinės rūpybos skyriaus darbuotojai nurodė, kad jų darbo praktikoje dar nėra buvę atvejų, kai ribotai veiksnūs asmenys būtų nustoję piktnaudžiauti alkoholiniais gėrimais, narkotinėmis ar toksinėmis medžiagomis. Vieną iš priežasčių galima įvardinti ir CK spragą, leidžiančią ribotai veiksnūs asmens rūpintojui gyventi atskirai nuo rūpintinio. Apklausoje dalyvavę socialinės rūpybos skyrių darbuotojai nurodė, jog privalomas rūpintojo gyvenimas kartu su rūpintiniu daugeliu atveju būtų neįmanomas dėl mažo gyvenamųjų patalpų ploto ir kai kurių kitų priežasčių, tačiau, kita vertus, gyvendamas kartu su rūpintiniu, rūpintojas turėtų daugiau galimybių kontroliuoti rūpintinio veiklą ir koreguoti jo elgesį, siekiant įveikti minėtas priklausomybes.

Pilnamečiai asmenys gali būti globjami (jais rūpinamasi) ne tik namuose, bet ir globos institucijose. Tačiau stacionarių globos įstaigų žmonėms su negalia Lietuvoje nepakanka. 2003 m. sausio 1 d. eilėse į valstybines suaugusiųjų su proto negalia globos įstaigas laukė 438 asmenys. Valstybinių senų žmonių globos įstaigų, kuriose apgyvendinami veiksnūs vyresnio amžiaus asmenys, šalyje taip pat yra per mažai. 2003 m. sausio 1d. eilėse į jas laukė 185 asmenys [59]. Valstybinių globos įstaigų trūkumą galima paaiškinti tuo, kad stacionarios globos paslaugos yra brangios, jų gavėjai (neveiksnūs ar vyresnio amžiaus veiksnūs asmenys) padengia nedidelę jų veiklai būtiną lėšų dalį, o kitą dalį turi kompensuoti šių įstaigų steigėjas – apskritis arba savivaldybė [49. P. 118].

Savivaldybėse stacionarių paslaugų tinklas išvystytas netolygiai. Kai kuriose savivaldybėse nėra savivaldybių ir parapijinių senelių globos namų (Alytaus mieste, Klaipėdos rajone, Šiaulių rajone ir kt.), tačiau daugumoje šių savivaldybių yra iš savivaldybių biudžetų finansuojamos slaugos vietos, skirtos ligoninėse seniems žmonėms. Klaipėdos, Kretingos, Raseinių, Vilniaus rajonuose yra apskričių pavaldumo globos namai, kurių vietomis naudojasi minėtos savivaldybės. Tačiau Rokiškio rajone nėra jokių alternatyvių seniems žmonėms skirtų stacionarių globos vietų [48. P. 75]. Reikia pastebėti, kad senų žmonių apgyvendinimas ligoninėse neužtikrina šių asmenų interesų tenkinimo, kadangi jose teikiamos tik medicininės, apgyvendinimo ir maitinimo paslaugos, tuo tarpu globos įstaigose seniems žmonėms be minėtų paslaugų teikiamos užimtumo ir kitos (pavyzdžiui, igūdžių ugdymo) paslaugos.

Senų žmonių globos įstaigose gyventojų psichologiniai, socialiniai, kultūriniai poreikiai tenkinami teikiant jiems socialines paslaugas, skatinant realizuoti savo poreikius įvairaus pobūdžio veikloje. Pavyzdžiui, Naujosios Akmenės senelių globos namų direktorės apklausos rezultatai leidžia teigti, kad šioje įstaigoje užtikrinama gyventojų teisė į privatumą (gyventojai gyvena

atskiruose kambariuose ar butuose), skatinama gyventojų tarpusavio pagalba, dalyvavimas įstaigos veikloje. Gyventojai dalyvauja sudarant įstaigos veiklos programą, periodiškai organizuojami gyventojų susirinkimai. Senelių globos namuose veikia ir gyventojų taryba, kuri teikia pasiūlymus dėl įstaigos veiklos tobulinimo, tarpininkauja ginčų tarp gyventojų ir įstaigos administracijos sprendime. Pagrindinės problemos, anot šios respondentės, kyla dėl nepakankamo senelių globos namų finansavimo. Todėl negalima atnaujinti materialinės bazės, skirti pakankamai lėšų higienos ir slaugos priemonėms įsigyti ir pan.

Tačiau daugelyje globos įstaigose seniems žmonėms ir žmonėms su proto negalia nustatyta veiklos trūkumų. Socialinių įstaigų priežiūros ir audito departamento direktoriaus įsakymu 2003 m. Stacionarių socialinės globos įstaigų vertinimo komisija atliko valstybinių globos įstaigų žmonėms su proto negalia bei senų žmonių globos įstaigų (toliau – globos įstaigos) vertinimą, kurio tikslas - išsiaiškinti, ar globos įstaigų veikla atitinka joms teisės aktuose keliamus reikalavimus. Vertinimo rezultatai parodė, kad teisės aktuose numatytų reikalavimų nėra laikomasi daugelyje globos įstaigų. Todėl yra pažeidžiamos šių įstaigų gyventojų teisės į tinkamą gyvenamąjį būstą, sveikatą, laisvalaikį ir kitas. Pavyzdžiui, kai kurių globos įstaigų bendras plotas, tenkantis vienam gyventojui, yra mažesnis nei numatyta Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymu patvirtintuose “Reikalavimuose stacionarioms socialinės globos įstaigoms” [18]. Dalis pensionatų gyvenamųjų kambarių nepakankamai aprūpinti reikiamais baldais (stalais, spintomis, spintelėmis, kėdėmis), gyvenamosios patalpos yra blogos būklės, joms reikalingas remontas. Kai kuriuose pensionuose nesilaikoma higienos, maisto produktų laikymo, gyventojų maitinimo taisyklių, nepakankamai organizuojamas gyventojų užimtumas bei individualaus socialinio darbo planavimas, trūksta darbo terapijos ir buitinių įgūdžių ugdymo užsiėmimų, nepakankamas dėmesys gyventojų sveikatai (retai atliekami profilaktiniai sveikatos patikrinimai, pastebėtas didelis gyventojų sergamumas tuberkulioze, gyventojai nepakankamai aprūpinti kompensacine technika ir pan.). Kai kuriuose pensionatuose nėra patvirtinta gyventojų skundų ir prašymų nagrinėjimo tvarka, neaiškus nesavarankiškų gyventojų pinigų panaudojimas bei apskaita [59].

Nustatyti faktai leidžia teigti, kad globos įstaigos kaip pilnamečių asmenų globėjų (rūpintojo) statusą turintys juridiniai asmenys nepakankamai užtikrina ir gina pilnamečių asmenų, kuriems nustatyta globa ar rūpyba, teises ir interesus, o už minėtus ir panašius pažeidimus jiems nėra numatyta sankcijų, kurios užtikrintų, kad teisės aktuose įtvirtintų reikalavimų būtų laikomasi.

Apibendrinant galima teigti, kad globos ir rūpybos instituto tikslai nėra pakankamai realizuojami. Tam įtakos turi kai kurių klausimų nepakankamas teisinis reglamentavimas (globėjų ir rūpintojų mokymo, atsakomybės už netinkamą pareigų vykdymą), socialinę politiką globos ir rūpybos srityje įgyvendinančių institucijų finansavimo trūkumas, didelė žmoniškųjų išteklių ir profesionalumo šioje srityje stoka.

IŠVADOS IR REKOMENDACIJOS

1. Socialine ir teisine prasme globa ir rūpyba - tai valstybės ir visuomenės teikiama pagalba silpnesniems savo nariams, siekiant užtikrinti jų apsaugą, teisių ir interesų realizavimą. Nors socialine prasme globos ir rūpybos sąvokos laikomos sinonimais, tačiau teisine prasme jas skiria subjektų, kuriems steigama globa arba rūpyba, veiksnio laipsnis: neveiksniems asmenims steigama globa ir skiriamas globėjas, įgyvendinantis jų teises ir pareigas, o dalinai, ribotai arba visiškai veiksniams, tačiau dėl sveikatos būklės negalintiems įgyvendinti savo teisių ir pareigų asmenims steigama rūpyba ir skiriamas rūpintojas, kuris padeda rūpintiniams įgyvendinti savo teises ir pareigas.

2. Be tėvų globos likusiems vaikams steigama laikinoji arba nuolatinė globa (rūpyba). Laikinosios globos (rūpybos) tikslas – grąžinti vaiką į jo biologinę šeimą, todėl laikinosios globos (rūpybos) laikotarpiu pagrindinis dėmesys turėtų būti skiriamas socialiniam darbui su be tėvų globos likusiu vaiku ir jo biologine šeima. Nustačius nuolatinę vaiko globą (rūpybą), svarbu sukurti kiek įmanoma panašesnę į natūralią šeimos aplinką, kurioje vaikas galėtų tinkamai vystytis. Todėl nuolatinės globos laikotarpiu pagrindinis dėmesys turi būti skiriamas socialiniam darbui su likusiu be tėvų globos vaiku ir jo globėjais (rūpintojais).

3. Išskiriamos 3 vaiko globos (rūpybos) formos: globa (rūpyba) šeimoje, šeimynoje ir valstybinėje arba nevyriausybinėje institucijoje. Siekiant sėkmingos likusių be tėvų globos vaikų integracijos į visuomenę, valstybės prioritetą teikiamas vaiko globai (rūpybai) šeimoje arba šeimynoje, turinčioje bent minimalų pasirengimą globoti vaiką (juo rūpintis) ir galinčioje sudaryti tinkamas vaiko gyvenimo ir vystymosi sąlygas.

4. Valstybė remia be tėvų globos likusius vaikus ir pinigines paramos forma, skirdama globėjams (rūpintojams) vienkartinę išmoką vaikui gimus ir periodinę vaiko globos (rūpybos) išmoką, o patiems be tėvų globos likusiems vaikams - vienkartinę išmoką būstui įsigyti arba įsikurti ir periodinę globos (rūpybos) išmoką studijų metu.

5. Teisės aktuose tiesiogiai neįvardintos suaugusių asmenų globos (rūpybos) formos, tačiau socialinės pagalbos ir jos teisinio reglamentavimo turinio požiūriu galima išskirti dvi globos (rūpybos) formas: globą (rūpybą) namuose, kai paskirtas globėjas (rūpintojas) prižiūri neveiksnių, ribotai ar visiškai veiksnų asmenį jo namuose, ir globą (rūpybą) globos įstaigoje, kurioje asmeniui teikiamos stacionarios globos paslaugos.

6. Vaiko laikinosios globos (rūpybos) laikotarpiu socialinis darbas su vaiku ir jo biologine šeima yra nepakankamas, o nuolatinės globos (rūpybos) laikotarpiu - nevykdomas dėl VTAT finansavimo, socialinių paslaugų vaikams ir šeimai bendruomenėje stokos. Todėl laikinoji globa (rūpyba) dažniau keičiama į nuolatinę nei pasibaigia vaiko grąžinimu į biologinę šeimą, o

nuolatinės globos (rūpybos) atveju globėjams trūksta konsultacijų ir psichologinės paramos vykdant savo pareigas.

7. Vaiko globos (rūpybos) šeimoje ir šeimynoje organizavimas yra sudėtingas ir nepakankamai teisiškai reglamentuotas. Nėra bendros globėjų (rūpintojų) atrankos, jų parengimo globai (rūpybai) sistemos ir metodikos, todėl sudėtinga pagrįsti konkrečių globėjų (rūpintojų) parinkimą ir sutikimą arba atsisakymą leisti globoti vaikus (jais rūpintis). Dėl VTAT darbuotojų ir socialinių partnerių trūkumo bei nepakankamos jų kvalifikacijos kai kuriose savivaldybėse būsimųjų globėjų (rūpintojų) pradinis parengimas visai nėra organizuojamas. Dėl analogiškų priežasčių negalėtų būti vykdomas ir iki šiol teisės aktuose neįtvirtintas tęstinis globėjų (rūpintojų) mokymas, kuris padėtų globėjams (rūpintojams) spręsti globos (rūpybos) laikotarpiu išskylančias problemas.

8. Vaikų globos (rūpybos) organizavimas vaikų globos įstaigose turi trūkumų. Dėl nepakankamo įstaigų finansavimo, jų veiklos griežto reglamentavimo (draudimo vaikams gaminti maistą, galimybių jiems disponuoti pinigais nebuvimo ir pan.), specialistų (socialinių pedagogų, psichologų) stokos, nepakankamai apibrėžtos globos namų vadovų atsakomybės valstybinėse vaikų globos įstaigose glojami (rūpinami) vaikai neruošiami savarankiškam gyvenimui, pažeidžiamos jų teisės į tinkamas gyvenimo sąlygas, laisvalaikio praleidimą ir pan. Nevalstybiniai vaikų globos namai dažnai vengia bendradarbiauti su VTAT, neturi pakankamai lėšų tinkamai įgyvendinti kitas savo pareigas globos (rūpybos) srityje. Be to jų steigimui nėra skiriama pakankamai dėmesio nes savivaldybės nenori savo lėšų skirti vaikų globos (rūpybos) išmokoms nevalstybiniuose globos namuose esantiems vaikams.

9. Vaiko globos (rūpybos) finansavimo reglamentavimas nėra reikiamai išplėtotas. Be tėvų globos (rūpybos) likusiems vaikams įsikurti skiriamos išmokos dydis yra vienodas, nepriklausomai nuo regiono, kuriame vaikas gyvena, pragyvenimo lygio. Todėl dauguma be tėvų globos likusių vaikų sulaukę 18 metų susiduria su gyvenamojo būsto problema. Dėl nepakankamos globėjų (rūpintojų) veiklos kontrolės vaiko globos (rūpybos) išmokos naudojamos ne pagal paskirtį.

10. Pilnamečių asmenų globos ir rūpybos namuose organizavimo procesas yra nepakankamai teisiškai reglamentuotas. Nėra globėjų (rūpintojų) parengimo sistemos, teisės aktuose nedetalizuota ir dėl Socialinės rūpybos skyriaus darbuotojų stokos nepakankamai vykdoma globėjų (rūpintojų) veiklos kontrolė. Institucinės suaugusių asmenų globos ir rūpybos reglamentavimas nėra veiksmingas dėl neapibrėžtos globos namų vadovybės atsakomybės, globos įstaigų finansavimo stokos.

1. Siekiant aktyvinti socialinį darbą su likusiu be tėvų globos (rūpybos) vaiku, jo biologine šeima ir globėjais (rūpintojais), organizuoti pagrįstą globėjų (rūpintojų) atranką ir tinkamą pradinį parengimą bei globėjų (rūpintojų) veiklos priežiūrą reikėtų didinti VTAT finansavimą, plėsti tarnybos funkcijas ir personalą.

2. Teisės aktuose reikia įtvirtinti tęstinį globėjų (rūpintojų) mokymą, kuris padėtų globėjams (rūpintojams) spręsti globos (rūpybos) metu išskylančias problemas.

3. Norint, kad valstybiniuose vaikų globos namuose likę be tėvų globos (rūpybos) vaikai būtų ruošiami savarankiškam gyvenimui reikėtų įteisinti galimybę vaikams disponuoti bent minimaliomis piniginėmis lėšomis (dienpinigiais), atlikti kitus savarankiškus veiksmus.

4. Siekiant išspręsti likusių be tėvų globos asmenų, sulaukusių 18 metų, gyvenamojo būsto problemą, reikėtų diferencijuoti vienkartinę išmoką būstui įsigyti arba įsikurti atsižvelgiant į regiono, kuriame gyvena vaikas, pragyvenimo lygį.

5. Norint užtikrinti globos ir rūpybos reikalingų suaugusių asmenų teisių ir interesų įgyvendinimą, reikia teisės aktuose įtvirtinti nuostatas dėl globėjų (rūpintojų) parengimo, detalizuoti jų veiklos priežiūrą, apibrėžti globos namų vadovų atsakomybę už teisės normų pažeidimus bei didinti stacionarių globos įstaigų finansavimą.

LITERATŪRA

Teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas// Valstybės žinios. 2000, Nr. 89-2741.
3. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas// Valstybės žinios. 2000, Nr. 74-2262.
4. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas// Valstybės žinios. 2002, Nr. 36-1340.
5. Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatymas// Valstybės žinios. 2004, Nr. 88-3208.
6. Lietuvos Respublikos santuokos ir šeimos kodeksas// Valstybės žinios. 1969, Nr. 21-186.
7. Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas// Valstybės žinios. 1996, Nr. 104-2367.
8. Lietuvos Respublikos vaiko globos įstatymas// Valstybės žinios. 1998, Nr. 35-933.
9. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas// Valstybės žinios. 1996, Nr. 33-807.
10. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas 2002 m. gruodžio 17 d. Nr. 360 “Dėl bendrųjų Vaiko teisių apsaugos tarnybos nuostatų patvirtinimo”// Valstybės žinios. 2002, Nr. 120-5415.
11. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas 1995 m. kovo 14 d. Nr. 366 “Dėl senelių globos namų bendrųjų nuostatų ir nevalstybinių vaikų globos namų bendrųjų nuostatų patvirtinimo”// Valstybės žinios. 1995, Nr. 25-567.
12. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas 1994 m. gegužės 9 d. Nr. 360 “Dėl socialinės paramos koncepcijos”// Valstybės žinios. 1994, Nr. 36-653.
13. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas 1995 m. gegužės 5 d. Nr. 643 “Dėl specialiųjų vaikų auklėjimo ir globos namų laikinųjų nuostatų patvirtinimo”// Valstybės žinios. 1995, Nr. 39-971.
14. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas 2002 m. liepos 3 d. Nr. 1037 “Dėl šeimynų nuostatų patvirtinimo”// Valstybės žinios. 2002, Nr. 70 – 2888.
15. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas 2002 m. kovo 27 d. Nr. 405 “Dėl vaiko globos organizavimo nuostatų patvirtinimo”// Valstybės žinios. 2002, Nr. 35 – 1276.
16. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimo “Dėl bendrųjų valstybės (savivaldybių) vaikų globos namų nuostatų” (projektas).

17. Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministro 2000 m. liepos 10 d. įsakymas Nr. 70 “Dėl socialinių paslaugų katalogo 2000 m. patvirtinimo”// Valstybės žinios. 2000, Nr.65 – 11968.

18. Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministro 2003 m. gegužės 12 d. įsakymas Nr. A1-79 “Dėl reikalavimų stacionarioms socialinės globos įstaigoms ir asmenų nukreipimo į stacionarias socialinės globos įstaigas tvarkos patvirtinimo”// Valstybės žinios. 2003, Nr.48-2141.

19. Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministro 2002 m. balandžio 18 d. įsakymas Nr. 56 “Dėl vaiko laikinosios globos (rūpybos) nuostatų patvirtinimo”// Valstybės žinios. 2002, Nr.68-2798.

20. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 1995 m. spalio 3 d. įsakymas Nr. 50 “Dėl bendrojo lavinimo internatinės mokyklos nuostatų patvirtinimo”.

21. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 1996 m. kovo 28 d. įsakymas Nr. 22 “Dėl valstybinių vaikų globos namų nuostatų patvirtinimo”.

22. Vilniaus apskrities viršininko 2003 m. rugsėjo 30 d. įsakymas Nr. 4786 “Dėl Pabradės vaikų globos namų nuostatų”.

23. Vilniaus apskrities viršininko 2003 m. gegužės 9 d. įsakymas Nr. 2316 “Dėl Vilniaus 1-osios specialiosios internatinės mokyklos nuostatų patvirtinimo”.

24. Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija - Valstybės žinios.1995, Nr.60-1501.

Teismų praktika

25. 2002 m. gruodžio 3 d. Šiaulių apygardos teismo nutartis civilinėje byloje Nr. 4A-627 Radviliškio rajono savivaldybės administracijos Vaikų teisių apsaugos tarnyba v. Vitalijus Kirjanovas. - http://www.bylos.lt/Bylos/Pub/cbylos.asp?Action=GetTxt&id=720&t_id=58.

26. 2003 m. vasario 24 d. Šiaulių apygardos teismo nutartis civilinėje byloje Nr.415-La/03 Šiaulių rajono savivaldybės vaiko teisių apsaugos tarnyba v. B.Laugalienė.- http://www.bylos.lt/Bylos/Pub/cbylos.asp?Action=GetTxt&id=635&t_id=58.

Specialioji literatūra

27. Barbell K. Sheikh L. Recruiting foster parents and volunteers. – Washington: CWLA Press, 2000.

28. Barkauskaitė M. Vaikų globa ir rūpyba Lietuvoje atkūrus Nepriklausomybę// Socialinis ugdymas I. Vilnius: Vilniaus Pedagoginis Universitetas, 1999. P. 29-51.

29. Braslauskienė R. Bešeimių vaikų ugdymo ypatumai//Lietuvos šeima.- Vilnius: Lietuvos Filosofijos ir Sociologijos Institutas, 1994-1995. P. 146-149.
30. Brazaitytė V., Kaganas I. Globa ir rūpyba. - Vilnius:Mintis, 1975.
31. Herring J. Family Law. – England: Pearson Education Limited, 2001.
32. Jovaiša L. Edukologijos įvadas.- Kaunas:Technologija, 1996.
33. Jovaiša L. Hodogetika.- Kaunas:Technologija, 1994.
34. Juodkaitė D., Jasiūnas A. Neigaliųjų ir jų šeimos narių teisės ir socialinės garantijos. – Vilnius: Lietuvos sutrikusio intelekto žmonių globos bendrija “Viltis”, 2003
35. Kabašinskaitė D. Vaikus globojančių šeimų poreikių tyrimas Kauno mieste // Sociologija: praeitis ir dabartis. Antra knyga.- Kaunas:Technologija, 1997.
36. Kabašinskaitė D. Vaikystės sociologija, vaikų teisės ir vaikų politika // Filosofija. Sociologija. - Vilnius: Lietuvos Mokslų Akademija, 2002, Nr. 3. P. 43-49.
37. Kučinskas V., Kučinskienė R. Socialinis darbas švietimo sistemoje. - Klaipėda: Klaipėdos universitetas, 2000.
38. Kvieskienė G. Socializacija ir vaiko gerovė.- Vilnius: Vilniaus Pedagoginis Universitetas, 2003.
39. Leliūgienė I. Socialinė pedagogika. - Kaunas: Technologija, 2002.
40. Leonavičius J. Sociologijos žodynas. – Vilnius: Academia, 1993.
41. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Antroji knyga. Asmenys.- Vilnius: Justitia, 2002.
42. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras Trečioji knyga. Šeimos teisė.- Vilnius: Justitia, 2002.
43. Naujanienė R., Užaitė V. Seno neįgalaus žmogaus globa šeimoje: moters patirtis// Socialinė gerontologija: ištakos ir perspektyvos. - Kaunas:VDU Socialinio darbo institutas, 2002. P. 82-95.
44. Pivorienė J. Šeima, draugai ir giminaičiai // Socialinė gerontologija: ištakos ir perspektyvos. Kaunas:VDU Socialinio darbo institutas, 2002. P. 176-191.
45. Pranešimas apie Lietuvos socialinės apsaugos sistemą. – Vilnius: Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2003. P. 71-76.
46. Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje 2001. – Vilnius: JT vystymo programa, 2002. P. 61-66.
47. Sakalauskas G. Vaiko teisių apsauga Lietuvoje. - Vilnius: Vaiko teisių informacijos centras, 2000.
48. Socialinis pranešimas 1999.- Vilnius: Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2000. P. 61-82.

49. Socialinis pranešimas 2001.-Vilnius: Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2002. P. 114 -122.
50. Sutrikusio intelekto žmonių teisės.- Vilnius: Lietuvos sutrikusio intelekto žmonių globos bendrija "Viltis", 2003.
51. Šlapkauskas V. Teisės sociologijos pagrindai. Vilnius, 2003 (rankraštis).
52. Vaišvila A. Teisės teorija. – Vilnius: Justitia, 2000.
53. Vaitkevičius J. Socialinės pedagogikos pagrindai. - Vilnius: Egalda, 1995.
54. Žalimienė L. Socialinės paslaugos. – Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija, 2003.
55. Žalimienė L. Vaikų globos organizavimas: savivaldybių ir apskričių funkcijos bei bendradarbiavimas// STEPP: Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika. – Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija, 2003. Nr. 2. P. 74 – 81.
56. Пчелинцева Л. М. Комментарий к Семейному кодексу Российской Федерации.- Москва: Норма- Инфра, 2002.

Internetiniai šaltiniai

57. 2002 - 2003 metų ataskaita apie vaikų globą (rūpybą)//<http://www.socmin.lt/index.php?-20364556>; prisijungimo laikas 2004-11-20.
58. Socialinės apsaugos terminų žodynas // http://www.sec.lt/pages/zodynas/index_.html; prisijungimo laikas 2003-11-29.
59. Stacionarių socialinės globos įstaigų vertinimo ataskaita//http://tc.sipad.lt/wt_sip/action/load?url=html&id=43; prisijungimo laikas 2004 – 08-20.
60. Straižys V. Savarankiškumo pakopa // <http://www.sos-kaimas.lt/index.php?table=ARTICLES&id=36>; prisijungimo laikas 2004-08 –11.
61. Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus veiklos ataskaita 2001 01 01 – 2001 12 31 // <http://vaikams.lrs.lt/informaciniai/ataskaita20020415.doc>; prisijungimo laikas 2003 -12- 05.
62. Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus veiklos ataskaita 2002 01 01 – 2002 12 31 // <http://vaikams.lrs.lt/informaciniai/ataskaita20030519.doc>; prisijungimo laikas 2004 -08- 22.
63. Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus veiklos ataskaita 2003 01 01 – 2003 12 31 // <http://vaikams.lrs.lt/informaciniai/ataskaita2003.doc>; prisijungimo laikas 2004 -08- 22.

SANTRAUKA

Šiame magistriniame darbe nagrinėjamas socialinės globos ir rūpybos teisinio reguliavimo socialinis veiksmingumas. Darbą sudaro 3 skyriai. Pirmame skyriuje analizuojamos socialinė ir teisinė globos ir rūpybos sampratos. Antrame skyriuje nagrinėjami globos ir rūpybos teisinio reglamentavimo ypatumai: 1) vaiko globos (rūpybos) rūšys; 2) vaiko globos (rūpybos) formos; 3) vaiko globos (rūpybos) finansavimas ir 4) suaugusių asmenų globos (rūpybos) formos. Trečiame skyriuje analizuojamas socialinės globos ir rūpybos teisinio reguliavimo socialinis veiksmingumas.

Darbe naudoti šie tyrimo metodai: dokumentų analizė, teismo bylų analizė ir interviu.

Tyrimo rezultatai parodė:

1) Vaiko laikinosios globos (rūpybos) laikotarpiu socialinis darbas su vaiku ir jo biologine šeima yra nepakankamas, o nuolatinės globos (rūpybos) laikotarpiu - nevykdomas dėl VTAT finansavimo, socialinių paslaugų vaikams ir šeimai bendruomenėje stokos.

2) Vaiko globos (rūpybos) šeimoje ir šeimynoje organizavimas yra nepakankamai teisiškai reglamentuotas: nėra bendros globėjų (rūpintojų) atrankos, jų parengimo globai (rūpybai) sistemos ir metodikos. Todėl sudėtinga pagrįsti konkrečių globėjų (rūpintojų) parinkimą ir sutikimą arba atsisakymą leisti globoti vaikus (jais rūpintis).

3) Dėl nepakankamo vaikų globos įstaigų finansavimo, jų veiklos griežto reglamentavimo, specialistų stokos, globos namų vadovų atsakomybės išvengimo galimybių valstybinėse vaikų globos įstaigose vaikai neruošiami savarankiškam gyvenimui, pažeidžiamos jų teisės į tinkamas gyvenimo sąlygas, laisvalaikio praleidimą.

4) Vaiko globos (rūpybos) finansavimo reglamentavimas nėra reikiamai išplėtotas. Išmoka be tėvų globos (rūpybos) likusiems vaikams įsikurti yra vienoda, nepriklausomai nuo regiono, kuriame vaikas gyvena, pragyvenimo lygio. Todėl dauguma be tėvų globos likusių vaikų sulaukę 18 metų susiduria su gyvenamojo būsto problema. Be to vaiko globos (rūpybos) išmokos naudojimas ne pagal paskirtį rodo, kad globėjų (rūpintojų), kuriems mokama vaiko globos (rūpybos) išmoka, priežiūra nėra pakankama.

5) Pilnamečių asmenų globos ir rūpybos namuose organizavimo procesas taip pat yra nepakankamai teisiškai reglamentuotas. Nėra globėjų (rūpintojų) parengimo sistemos, teisės aktuose tiksliai nereglamentuota globėjų (rūpintojų) veiklos kontrolė. Institucinės suaugusių asmenų globos (rūpybos) reguliavimas nėra veiksmingas dėl globos namų finansavimo stokos, neapibrėžtos globos namų vadovybės atsakomybės.

SUMMARY

The master work analyses the social efficiency of the social care's legal regulation. The work consists of 3 parts. In the first part we analyse the consumption of social and legal care. In the second part we analyse the particularities of the social care's legal regulation: 1) the norms of terminated and long – term children care; 2) the norms of children care in foster family, household and children care institutions 3) the norms of child care sponsorship and 4) the care of legally incapable adults in home and social care institutions. In the third part we analyse the social efficiency of social care's regulation.

In the master work we used such methods as document analyses, law cases analyses and interview.

The results of the research showed that:

1) Social work with child and his biological family is not enough during terminated care's period. During long – term care's period social work with child and his foster parents is not held at all. The reason of it is the deficit of social services in community and the small number of specialists in the child protection services.

2) The organization of children care in foster family and household is not regulated enough. There's no education system and methodics for foster parents.

3) The children from care homes are not prepared for the independent life, their rights to suitable life conditions, free time spending are violated because of the strict legal regulation of the children care homes activities, indeterminate responsibility of care homes administration.

4) Child care grants are often used not for the purpose because the control of child foster parents is not enough. The grants for the living apartment are not differentiated accordingly to the economic possibilities of the region in which child lives.

5) The organization of adult care is not regulated enough. There is no education system for adults carers. The control of carers activities is not regulated precisely. The responsibility of adults care homes administration is indeterminate. This causes the violation of legally incapable adults rights.

I. Interviu klausimai VTAT darbuotojams

1. Kokiais vaiko globos (rūpybos) steigimo principais vadovaujamasi nustatant be tėvų globos likusio vaiko globą (rūpybą)?
2. Kokios problemos kyla vertinant pretendento į globėjus (rūpintojus) moralines ir kitas asmenines savybes, jo gebėjimą įgyvendinti globėjo (rūpintojo) funkcijas?
3. Kiek globėjų (rūpintojų) (%) yra nušalinami nuo pareigų? Kokios priežastys tai lemia?
4. Kiek būna atvejų (per metus.), kai laikinoji globa pasibaigia vaiką grąžinus į šeimą? Jei tai būna retai, tai dėl kokių priežasčių?
5. Kokios socialinio darbo su likusiu be tėvų globos (rūpybos) vaiku ir jo tėvais funkcijos yra vykdomos nustačius vaiko laikinąją globą (rūpybą)? Kokios problemos kyla vykdant šias funkcijas?
6. Kiek kartų per metus aplankomas vaikas, kuriam įsteigta nuolatinė globa (rūpyba)? Ar tokio apsilankymų skaičiaus pakanka įsitikinti, jog nėra pažeidžiamos vaiko teisės, tenkinami jo poreikiai ir interesai, sudaromos tinkamos sąlygos jo vystymuisi?
7. Kiek pasitaiko atvejų, kai tarnyba kreipiasi į teisėsaugos institucijas, kad globėjams būtų taikomos įstatymuose numatytos poveikio priemonės? Dėl kokių priežasčių dažniausiai kreipiamasi į teisėsaugos institucijas?
8. Kokio pobūdžio prevencinis (reabilitacinis) darbas su globėjais (rūpintojais) atliekamas? Koks šio darbo poveikis?
9. Kokią metodinę pagalbą VTAT teikia globėjams (rūpintojams)?
10. Kiek buvo atvejų per metus, kai nuolatinė vaiko globa (rūpyba), nustatyta dėl to, kad vaikas buvo atskirtas nuo tėvų, baigėsi vaiko grąžinimu į tėvų šeimą? Kas tai lėmė?
11. Ar pakankamas socialinis darbas su tėvais, nuo kurių vaikas yra atskiriamas?
12. Ar globėjai (rūpintojai), kurie yra vaiko artimieji giminaičiai, sudaro geresnes gyvenimo sąlygas tėvų globos (rūpybos) netekusiam vaikui nei giminystės ryšiais nesusiję asmenys?
13. Kiek atvejų pasitaiko per metus, kad globėjai (rūpintojai), kurie yra vaiko artimieji giminaičiai, nušalinami nuo savo pareigų vykdymo? Kokios priežastys tai sąlygoja?
14. Dėl kokių priežasčių dažniausiai atsisakoma leisti fiziniam asmeniui globoti (rūpintis) vaiką?
15. Ar reikalavimai fiziniam asmeniui, šeimai, norinčiai globoti vaiką, yra pagrįsti? Kurie nepagrįsti? Gal teisės aktuose turėtų būti numatyta papildomų reikalavimų?

16. Kokiais būdais, formomis organizuojamas globėjo (rūpintojo) pasirengimas globoti vaiką ar juo rūpintis? Ar parengiamasis globėjų mokymas, Jūsų nuomone, neturėtų būti privalomas ir artimesiems giminaičiams, norintiems globoti vaiką? Ar galima teigti, kad suteikiamo parengimo pakanka, norint tinkamai globoti (rūpintis) vaiką? Jūsų nuomone, ar nereikėtų tęstinio globėjų (rūpintojų) mokymo etapo?

17. Kokius šeimoje globojamo (rūpinamo) vaiko poreikius patenkinti globėjams yra sunkiausia?

18. Kokios problemos kyla globojant vaiką (juo rūpinantis) šeimynoje?

19. Ar šeimynos bendradarbiauja su VTAT?

20. Ar šeimynoje sudaromos geresnės sąlygos vaikui augti nei globos institucijoje?

21. Kiek atvejų pasitaiko per metus, kai vaikas paaimamas iš šeimynos, nes ji likviduojama dėl netinkamo šeimynos tėvo (motinos) pareigų vykdymo?

22. Ar valstybinėje vaiko globos įstaigoje pakankami ugdomi vaiko socialiniai įgūdžiai (bendravimo, darbo ir kt.)? Jei ne, tai dėl kokių priežasčių?

23. Ar augantis valstybinėje globos institucijoje vaikas nėra izoliuotas nuo visuomenės? Jei yra, kas tai sąlygoja?

24. Ar galima tvirtinti, kad internatinių mokyklų reorganizavimas į vaikų globos namus pasiteisino ir juose vaikas geriau ruošiamas savarankiškam gyvenimui, jam sudaromos geresnės sąlygos ugdytis?

25. Kokiomis priemonėmis valstybinėse vaikų globos įstaigose užtikrinamas globotinių (rūpintinių) teisių realizavimas, jų fizinis ir psichologinis saugumas?

26. Ar pasitaiko atvejų, kai vaikai, pabuvę specialiuosiuose auklėjimo ir globos namuose, po kurio laiko vėl gražinami į juos? Dėl kokių priežasčių taip nutinka?

27. Ar yra pakankama valstybinių vaikų globos įstaigų kontrolė ir priežiūra? Kokia forma ši priežiūra ir kontrolė pasireiškia?

28. Ar galima teigti, kad globos tėvų (rūpybos) netekusiems vaikams palankesnis ugdytis sąlygos sudaromos nevalstybiniuose vaikų globos namuose? Jei taip, kas tai lemia?

29. Kokios problemos kyla globojant vaikus nevalstybinėse vaikų globos įstaigose?

30. Ar nevalstybiniai vaikų globos namai bendradarbiauja su VTAT?

31. Kiek pasitaiko atvejų (per metus, %), kai šiuose namuose yra pažeidinėjamos globotinių (rūpintinių) teisės?

32. Kokias vaikų globos (rūpybos) finansavimo problemas galima išskirti?

33. Kiek pasitaiko atvejų (per metus), kai nustatomi piktnaudžiavimai vaiko globos (rūpybos) išmoka? Kurioje iš šių institucijų (šeimoje, šeimynoje ar nevyriausybinuose globos namuose) vaiko globos (rūpybos) išmoka dažniausiai naudojama ne pagal paskirtį?

34. Ar yra kliūčių likusiems be tėvų globos (rūpybos) vaikams gauti vienkartinės išmokas būstui įsigyti ar įsikurti? Ar gavę globos (rūpybos) išmoką 18 –24 metų amžiaus be tėvų likę vaikai sugeba ją tinkamai panaudoti? Kurioje iš globos institucijų (šeimoje, šeimynoje, valstybinėse vaikų globos įstaigose ar nevalstybiniuose vaikų globos namuose) užaugusiems vaikams ši problema (pinigų naudojimas ne pagal paskirtį) yra būdingiausia?

II. Interviu klausimai vaikų globos namų administracijai

- 1) Kiek vaikų šiuo metu gyvena Jūsų globos namuose?
- 2) Ar yra buvę atvejų, kai iš vaikų globos namų paimti į šeimą ar šeimyną globoti vaikai po kurio laiko vėl grąžinami į vaikų globos namus? Jei taip, tai kiek tokių atvejų pasitaiko per metus (absoliutine ir procentine išraiška) ir dėl kokių priežasčių taip atsitinka?
- 3) Kokios problemos kyla Jums, kaip vaiko globėjo statusą turinčiam juridiniam asmeniui, vykdant globėjo (rūpintojo) pareigas?
- 4) Ar Jūsų įstaigoje augantys vaikai turi galimybę lankyti sporto, meninės saviraiškos būrelius? Ar būreliai organizuojami pačioje globos įstaigoje, ar vaikai juos lanko miesto mokykloje? Kiek procentų Jūsų įstaigoje globojamų vaikų lanko būrelius ir kokius būrelius lanko?
- 5) Ar Jūsų įstaigoje ugdomi vaikų darbiniai įgūdžiai? Jei taip, tai kokiomis formomis/būdais?
- 6) Kokios problemos kyla Jūsų globotiniams mokantis miesto bendrojo lavinimo mokykloje? Kaip sprendžiate šias problemas?
- 7) Ar Jūsų įstaigoje dirba socialinis pedagogas, psichologas?
- 8) Ar, Jūsų nuomone, toks specialistas yra / būtų reikalingas Jūsų įstaigoje? Kodėl taip manote?
- 9) Ar turite duomenų apie tai, kiek Jūsų buvusių globotinių studijuoja aukštosiose, aukštesniosiose, profesinėse mokyklose ar kolegijose?
- 10) Ar turite duomenų, kur gyvena buvę Jūsų globotiniai (turi nuosavą būstą, nuomojasi butą, gyvena pas gimines ar pan.)?
- 11) Kokias spragas galite išskirti globą ir rūpybą vaikų globos institucijose reglamentuojančiuose teisės aktuose?

III. Interviu klausimai savivaldybės socialinės rūpybos skyriaus darbuotojams

1) Kokios problemos kyla pilnamečių asmenų globėjams (rūpintojams) įgyvendinant (padedant įgyvendinti) globotinių (rūpintinių) teises ir pareigas, tenkinant jų interesus?

2) Kiek pasitaiko atvejų (per metus, %), kai yra pažeidinėjamos neveiksnių pilnamečių asmenų teisės? Kas (jų globėjai, valstybės institucijos ir kt.) dažniausiai jas pažeidžia ir dėl kokių priežasčių?

3) Kiek kartų per metus (%) nustatote atvejus, kad paskirtas neveiksnaus asmens globėjas nesudaro globotiniui tinkamų buities ir higienos sąlygų?

4) Kiek pasitaiko atvejų per metus (%), kai:

- veiksnus rūpintinis
- ribotai veiksnus rūpintinis

5) yra rūpintojo išnaudojamas, žeminamas?

6) Ar Civilinio kodekso nuostata, kad ribotai veiksnus asmens rūpintojas neprivalo gyventi kartu su rūpintiniu, nėra kliūtis siekiant ribotai veiksnus pilnamečio asmens rūpybos tikslo?

7) Kiek atvejų per metus (%) pasitaiko, kai riboto veiksnus asmenų rūpyba pasibaigia dėl to, kad šie asmenys nustojo piktnaudžiauti alkoholiu, narkotinėmis ar toksinėmis medžiagomis?

8) Ar pilnamečių asmenų globai ir rūpybai namuose teikiamas prioritetas prieš jų institucinę globą ir rūpybą?

9) Ar pakanka globos institucijų suaugusiems asmenims? Jei ne, tai dėl kokių priežasčių?

10) Ar suaugusių asmenų globos įstaigose sudaromos tinkamos gyvenimo sąlygos? Jei ne, tai dėl kokių priežasčių?

11) Kokiomis formomis ir priemonėmis stacionariose suaugusių asmenų globos įstaigose tenkinami globotinių (rūpintinių) psichologiniai, socialiniai, kultūriniai, dvasiniai poreikiai?

12) Kiek pasitaiko atvejų per metus, kai nustatoma, jog suaugusių asmenų globos institucijose susiduriama su žmogaus teisių pažeidimais? Kokios teisės dažniausiai pažeidinėjamos? Kaip šių pažeidimų būtų galima išvengti?

IV. Interviu klausimai senelių globos namų administracijai

1. Kokiomis priemonėmis tenkinate senelių globos namų gyventojų psichologinius, socialinius, kultūrinius poreikius?
2. Kokiais klausimais konsultuojate senelių globos namų gyventojus?
3. Kokiomis priemonėmis ir būdais užtikriname senelių globos namų gyventojų teisę į privatų gyvenimą?
4. Ar gyventojams sudaromos sąlygos dalyvauti Jūsų įstaigos veikloje ir įtakoti sprendimų priėmimą?
5. Jei taip, tai kaip pasireiškia jų dalyvavimas įstaigos veikloje?
6. Kokiais būdais skatinate gyventojus pasirūpinti savimi ir kitais įstaigos gyventojais?
7. Ar Jūsų įstaigoje veikia gyventojų taryba? Jei taip, tai kokias teises taryba turi?
8. Iš kokių šaltinių yra finansuojama Jūsų įstaigos veikla?
9. Ar įstaigos finansavimas yra pakankamas? Jei ne, tai kokios problemos dėl to kyla?